

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่องการบูรณาการหลักสูตรสัปดาห์ที่ ๔ ในการพัฒนากลุ่มผู้ผลิตเสื้อจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยทำการประมวลแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังรายละเอียดต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการ
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรสัปดาห์ที่ ๔
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา
- ๒.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสมาชิกกลุ่ม
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการ

๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับการบูรณาการ

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ กล่าวว่า คำว่า “บูรณาการ” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า integrate มีความหมาย อยู่ ๒ อย่างที่ไขกันคือ ความหมายโดยทั่วไปหรือแบบกว้าง และความหมายแบบแคบ ความหมาย โดยทั่วไปหรือแบบกว้าง คำว่า บูรณาการ จะหมายถึงการทำให้สมบูรณ์หรือการทำให้หน่วยย่อย ๆ หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่อยู่กระจัดกระจายมารวมกันและมีความสัมพันธ์กันมารวมกันทำหน้าที่อย่าง ผสมกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว ประสานกันเพื่อให้เกิดความครบถ้วนสมบูรณ์ในตนเอง ส่วนความหมายแบบแคบ คำว่า บูรณาการ หมายถึง การนำเอาศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ หลากหลาย ศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อประโยชน์ในการจัดหลักสูตรและการ จัดการเรียนการสอน ซึ่งเป็นศัพท์แสงทางวิชาการที่ถูกนำมาใช้ในด้านการศึกษา การเมือง ธุรกิจ และ การบริหารจัดการโดยมีผู้รู้ใดให้ความหมายไว้มากมาย กล่าวคือ การบูรณาการ คือ การผนวก การประสาน การเติมเต็ม การเชื่อมโยง การรวมกัน รวมกัน เป็นต้น แนวคิดการบูรณาการในทาง การเมืองมุ่งที่จะทำให้องค์การระหว่างประเทศเป็นเสมือนครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง โดยมีประเทศ สมาชิกเปรียบเสมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน แนวความคิดของทฤษฎีบูรณาการนี้อาจจะเทียบ ได้กับแนวความคิดเกอมนชาฟ ของสังคมวิทยาซึ่งหมายถึง ลักษณะสังคมที่เน้นความสำคัญของสมาชิกในสังคมที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นกันเอง เน้นความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียม ประเพณี และค่านิยมของชุมชน (Conception integration) ซึ่งการสร้างขั้นตอนของการบูรณาการแบบบูรณาการ ไว้อย่าง น่าสนใจประกอบ ด้วย ๓ ขั้นตอน^๑ คือ

^๑เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอสเอ็มเดีย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

ขั้นที่ ๑ ถอดกรอบ เพื่อที่จะให้หลุดจากกับดักทางความคิด ทางวัฒนธรรม ทางความรู้ทางประสบการณ์ เป็นต้น

ขั้นที่ ๒ ขยายกรอบ โดยอาศัยฐานแนวคิดในเรื่ององค์รวม สหวิทยาการ คิดโดยวิธีอุปนัย การมองประสานข้ามตรงข้ามและมองแบบทุกฝ่ายชนะ

ขั้นที่ ๓ คุมกรอบ ซึ่งเป็นขั้นกลับมาบูรณาการอีกครั้ง

สรุปได้ว่า การนำเอาศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ หลากหลายศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกันในรูปแบบของขั้นตอนต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างศาสตร์ต่างๆ ที่เป็นองค์ความรู้เดิมอยู่แล้ว ซึ่งจะมีลักษณะของวิธีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ แต่สำหรับการบูรณาการจะมีลักษณะของการรวมศูนย์เพื่อให้เป็นความหมายเดียวกันหรือทำให้เกิดผสมผสานสิ่งทั้งหลาย ให้เข้าด้วยกันเพื่อกำหนดคุณค่าทางแนวคิดใหม่ ๆ

๒.๑.๒ ลักษณะการบูรณาการ

สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์ ลักษณะการบูรณาการ ลักษณะการบูรณาการที่นักวิชาการและนักวิจัยทั้งหลายได้นำมาจัดการข้อมูล ประสิทธิภาพการปฏิบัติงาน ซึ่งนักวิชาการบางท่านได้กล่าวไว้ถึง ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑. การบูรณาการเชิงเนื้อหาสาระ เป็นการผสมผสานเชื่อมโยงเนื้อหาสาระในลักษณะ การหลอมรวมกัน โดยการตั้งเป็นหน่วย (Unit) หรือหัวเรื่อง (Theme)

๒. การบูรณาการเชิงวิธีการ เป็นการผสมผสานวิธีการสอนแบบต่าง ๆ เข้าในการ สอน โดยการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลายวิธีการสนทนา การอภิปราย การใช้ คำถาม การบรรยาย การค้นคว้าและการทำงานกลุ่ม การไปศึกษานอกห้องเรียนและการนำเสนอ ข้อมูล เป็นต้น

๓. การบูรณาการความรู้กับกระบวนการเรียนรู้โดยออกแบบการเรียนรู้ใหม่ทั้งการให้ ความรู้และกระบวนการไปพร้อม ๆ กัน เช่น กระบวนการแสวงหาความรู้กระบวนการแก้ปัญหา และกระบวนการสร้างความคิดรวบยอด เป็นต้น

๔. การบูรณาการความรู้ความคิด กับคุณธรรม โดยเน้นทั้งพุทธิพิสัยและจิตพิสัยเป็น การเรียนที่สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมไปพร้อม ๆ กัน เพื่อที่นักเรียนจะได้เป็น “ผู้มีความรู้ คุณธรรม”

๕. การบูรณาการความรู้กับการปฏิบัติเน้นการปฏิบัติจริงควบคู่ไปพร้อม ๆ กับการจัด กิจกรรมการเรียนรู

๖. การบูรณาการความรู้ในโรงเรียนกับชีวิตจริงของนักเรียน พยายามให้เด็กได้เรียนรู้ เนื้อหาที่สัมพันธ์กับชีวิตจริงของนักเรียนเพื่อให้นักเรียนได้เห็นคุณค่าและความหมายในสิ่งที่เรียน^๙

สรุปได้ว่า การบูรณาการคือ การนำศาสตร์ต่าง ๆ มารวมกันเพื่อช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการที่ทำอยู่เดิมให้ได้ผลยิ่งขึ้นและช่วยเสริมสร้างภาวะความสมดุลความสมบูรณ์และความครบถ้วนถูกต้อง ทำให้นุชนหลุดพ้นจาก ปัญหาของความขาดแคลน ความกังวล ความร่อนรน หรือปัญหาอื่น ๆ ตลอดจนก่อให้เกิดการพัฒนาที่มีความสมบูรณ์ สมดุล ยั่งยืน ถูกต้องดีงามรวมทั้ง เป็นการสร้างคนให้เป็น “บัณฑิต” ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉะนั้นรูปแบบการบูรณาการ

^๙สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์, การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร: บุค พอยท, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖.

หลักพุทธธรรมในการพัฒนาประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร จึงมีลักษณะเป็นการบูรณาการหลักธรรมต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสมในแต่ละด้านมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน ทั้งนี้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร

๒.๑.๓ หลักพุทธธรรมสำหรับการบูรณาการ

สมณ อมรวิวัฒน์ การบูรณาการ ตามนัยแห่งพุทธธรรม หมายถึง ระบบและกระบวนการของชีวิตซึ่ง ครอบคลุมหลักการพัฒนามนุษย์ที่อาศัยไตรสิกขาและหลักธรรมที่สำคัญในอันที่จะเป็นแนวปฏิบัติ สุขความเป็นคนเก่ง คนดี มีอิสระภาพ ส่วนการบูรณาการทางการศึกษาตามนัยพุทธธรรม ท่านได้สรุป ความคิดรวบยอดไว้เป็นแนวทางสำหรับการจัดระบบ หลักการ กระบวนการ และปัจจัยสนับสนุน การศึกษา โดยใช้ชีวิต วิถีชีวิต การพัฒนาชีวิตที่ดี เป็นโจทย์หลัก จึงครอบคลุมทุกมิติทุกแก่นสาระ ทุกพื้นฐานของสังคม บูรณาการทางการศึกษาจะเป็นการจัดองค์ประกอบกลมกลืนได้ สดส่วน สมดุล และเชื่อมโยง จึงมีลักษณะที่เป็นองค์รวม หลอหลอม เกิดประโยชน์ นำไปสู่การพัฒนาเป็นความเต็ม ในทุกมิติ ได้แก่ ศักยภาพผู้เรียน พัฒนาทั่วทั้งกาย จิต และปัญญา ครูสอนเต็มเวลา เต็มใจ เนื้อหาสาระ สอดคล้องกลมกลืน เต็มตามที่ควรจะเป็น กระบวนการครบ ถ้วน เต็มตามที่ควรจะทำ ผลการศึกษา เต็มสนองตอบการพัฒนาชีวิตตามวิถีทางที่ดีถูกต้อง กลมกลืนกับความเป็นจริงของชีวิตและ สังคม เป็นการศึกษาที่กระฉ่างชัด แจ่มโลก สองชีวิต สว่างเย็น ดุจเดือนเพ็ญ^{๑๐}

๒.๑.๓.๑ หลักศีลธรรม

ศีล (Silla)^{๑๑} เป็นคำนาม แปลว่า การรักษาจิตใจให้เรียบร้อย และยังหมายถึงข้อปฏิบัติ สำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ^{๑๒} ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝักกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ^{๑๓} เพราะ “ศีล” เป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะมีก่อน เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งความดีงาม เป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาแห่งกัลยาณธรรมและเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง คำว่า ศีล แปลว่า ปกติ สิ่งไรเป็นปกติสิ่งนั้นย่อมไม่มีโทษ อย่างบ้านเมืองสงบเป็นปกติหมายความว่า ปราศจากภัยจากภายในและภายนอก คนมีความปกติภายในตนคือ ไม่มีภัยเบียดเบียน มีอาหารเครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยเป็นปกติ คนที่อยู่รวมกันไม่เบียดเบียนกันทุกขแก่กัน คือไม่หากัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่ลักฉ้อแย่งชิงกัน ไม่ลักลอบทำชู้กัน ไม่ขี้ปดหลอกลวงกัน ไม่ขี้เมาโกความรำคาญทะเลาะวิวาทกัน ในครอบครัวนั้นก็อยู่เป็นปกติไม่มีใครเดือดร้อนลำบากทุกข์ยาก

^{๑๐} สมณ อมรวิวัฒน์, สามแนวความคิดหลักจากการศึกษาตามนัยพุทธธรรม, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : http://www.roong-aroon.ac.th/?page_id=๑๙๔๖ [๘ สิงหาคม ๒๕๕๗].

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๑๒๔

^{๑๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖๒.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๒.

คำว่า ปกตินี้ จึงหมายถึง ความเรียบร้อยภายในตัวบุคคลแต่ละคนและทั้งหมดที่อยู่มารวมกัน ปกตินี้มาจากภาษาบาลี คือ ศีล^{๑๔}

คำว่า เบญจ (บาลีว่า ปญจ) แปลว่า ห้า ศีล แปลว่า ปกติคือความปกติเรียบร้อยแห่งกาย วาจา แปลรวมว่า ปกติหาอย่าง เป็นหลักปฏิบัติสำหรับจัดความชั่วทางกายและทางวาจา ศีล ๕ หรือ เบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา เป็นข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ๕ ประการนี้ คือ

๑. เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน
๒. เว้นจากการลักขโมย โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน
๓. เว้นจากการประพฤติดูในกาม การลวงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน
๔. เว้นจากการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง
๕. เว้นจากน้ำเมา คือ สุราเมรัยและสิ่งเสพติดให้โทษอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๑๕}

คำว่า เบญจ (บาลีว่า ปญจ) แปลว่า ห้า ศีล แปลว่า ปกติคือความปกติเรียบร้อยแห่งกาย วาจา แปลรวมว่า ปกติหาอย่าง เป็นหลักปฏิบัติสำหรับจัดความชั่วทางกายและทางวาจา ศีล ๕ หรือ เบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา เป็นข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ๕ ประการนี้ คือ

๑. เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน
๒. เว้นจากการลักขโมย โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน
๓. เว้นจากการประพฤติดูในกาม การลวงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน
๔. เว้นจากการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง
๕. เว้นจากน้ำเมา คือ สุราเมรัยและสิ่งเสพติดให้โทษอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๑๖}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงความหมายของศีลว่า เจตนาของผู้คิดงดเว้นในการล่วงสิกขาบทนั้น เจตสิกอันใดแก่ความรู้สึกภายในใจในการงดเว้นนั้น ๆ ความรู้สึกอันไม่ติดต่อกับวัตถุที่ตนจะล่วง หรือการไม่กาวลวงของบุคคลที่สมาทานสิกขาบทแล้ว นั้นแลคือตัวศีล นอกจากนั้น ศีล ได้แก่วรรณ ๔ อย่าง ดังนี้

๑. เจตนา ชื่อว่า ศีล เพราะมีเจตนาตั้งใจรักษาศีล
๒. เจตสิก ชื่อว่า ศีล เพราะเว้นจากชั่วทางกาย วาจา รักษาจิตให้เป็นกุศลได้
๓. การสำรวม ชื่อว่า ศีล เพราะอาศัยสติกันบาปอกุศลไม่ให้เกิด ทำให้ศีลไม่ขาด
๔. การไม่กาวลวง ชื่อว่า ศีล เพราะไม่กาวลวงกิเลสอย่างหยาบที่เกิดทางกายวาจา

กาย วาจาเป็นสุจริต ไม่ทำทุจริตก็ชื่อว่า ศีล

อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังแสดงความหมาย (อรรถ) แห่งศีลไว้ ๔ อย่างว่า

^{๑๔} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร), **ธรรมคดี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน.

๑. เป็นปกติ ชื่อว่า กิจที่ทำ คำที่พูดไม่กระจัดกระจาย เป็นปกติ เป็นที่รองรับแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อตั้งอยู่ในศีลทั้งหลาย จดเว้นข้อหานั้น ๆ แล้วกายวาจาใจของผู้นั้นจะเป็นปกติ ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะเวรภัยที่เกิดจากการผิดศีล

๒. เป็นของเย็น เพราะศีลมีจุดหมายมิให้เบียดเบียนกัน ทั้งมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายยอม อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน

๓. เป็นของสูง เพราะศีลเป็นคุณธรรมสูงเหนือกว่าความชั่ว อกุศลธรรมทั้งหลายที่เป็นของต่ำขาลาเลวทราม

๔. ผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ชื่อว่า ศีลทุกข้อ เป็นกัลยาณธรรมนาสรเสริญเพราะปราศจากโทษ ไม่มีความชั่ว เมื่อผู้ใดนำเอาศีลมาปฏิบัติอย่างถูกต้องในข้อนั้น ๆ แล้ว ผู้นั้นยอมเป็นผู้นำภัยของสรรเสริญ^{๑๗}

นอกจากนี้การปฏิบัติศีลธรรมยังพบว่ามีการปฏิบัติของบุคคลที่แตกต่างกันไป ตาม ประเภทของบรรพชิตกับคฤหัสถ์เพราะเพศและบทบาทที่ต่างกันไป ได้แก่

๑. ระดับธรรม ที่ยังเป็นธรรม คือ เป็นข้อแนะนำสั่งสอนหรือหลักความประพฤติที่แสดง และบัญญัติไปตามกฎธรรมดาแห่งความดีความชั่วที่เรียกว่ากฎแห่งกรรม ผู้ทำดี ทำชั่ว รักษา ศีล ละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีหรือผลชั่วตามเหตุปัจจัยหรือกฎแห่งกรรมนั้น

๒. ระดับวินัย เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติหรือกำหนดขึ้นเป็นกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในสังคมโดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของสังคม โดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้ ย่อมมีความผิดทางกฎหมายด้วย เป็นการเพิ่มจากอกุศลเจตนาที่จะได้รับตามกฎหมายตามธรรมชาติ

ศีลขั้นพื้นฐานสำหรับมนุษย์ ได้แก่ ศีล ๕ มีสาระมุ่งไปเพื่อการไม่เบียดเบียน ซึ่งเป็นขั้นเริ่มต้นของการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลศีล ต่อจากนั้นจะเป็นการเน้นการเกื้อกูล สิ่งแวดล้อมและความпенอยู่ส่วนตัวและการฝึกขัดเกลากิเลส (กิเลส) ตนเอง การรักษาศีลมีเป้าหมาย หลัก ๒ ประการ คือ ขัดเกลากิเลสพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข และเพื่อเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้อื่นและต่อสังคม^{๑๘} ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลมีอันสงส ๕ ประการ คือ

๑. บุคคลผู้มีศีลยอมมีโรคภัยเป็นอันมาก

๒. กิตติศัพท์อันดีงามของบุคคลผู้มีศีลยอมขจรไป

๓. บุคคลผู้มีศีลจะเขาไปยังบริษัทโดยยอมแกลวกลาไม่เก้อเขิน

๔. บุคคลผู้มีศีลยอมไม่หลงลืมสติในเวลาตาย

๕. บุคคลผู้มีศีลหลังจากตายแล้วยอมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๙}

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงแสดงอานิสงส์ไว้ในที่หลายแห่งว่า ผู้หวังความรักใคร่ความสรรเสริญจากบัณฑิตทั้งหลาย ควรทำศีลให้สมบูรณ์ ศีลเป็นที่พึงของผู้ประพฤติพรหมจรรย์

^{๑๗} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ วรทสสี), เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ตนบุญ, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐-๓๒

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๙} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕

ในพระพุทธศาสนา บุคคลแม้จะงดงามด้วยเครื่องประดับอันมีค่าก็ยังไม่งามเท่าบุคคลผู้มีศีลประดับ
 กายใจ ผู้มีศีลยอมตียตนเองไม่ได้ ผู้รู้ทั้งหลายใคร่ครวญแล้วยอมรับสรรเสริญ เมื่อพิจารณาถึงความ
 ประพฤติ ของตนยอมเกิดความปิติยินดีปลื้มใจทุกเมื่อ ศีลจึงเป็นรากฐานแห่งคุณความดีทั้งหลายและ
 กำจัด ความชั่วทั้งปวง กล่าวโดยสรุป อานิสงส์ของการประพฤติศีล ๕ ประมวลได้ดังนี้

๑. เป็นที่พอใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๒. เป็นผู้ไม่ทำชีวิตให้เดือดร้อนเสียหาย
๓. เป็นสมาชิกที่ดีในสังคมและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น
๔. เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม
๕. เป็นผู้มีความแคลวกลาในสังคม
๖. เป็นที่เคารพยกย่องและนับถือของสังคม
๗. เป็นผู้นำที่ดีในสังคม
๘. เป็นผู้ไม่หลงลืมสติจนถึงวาระสุดท้าย (ไม่หลงเวลาตาย)
๙. เป็นตนเหตุให้บรรลुकุณธรรมวิเศษ มีพระโสดาบัน เป็นต้น
๑๐. เป็นผู้ควรแก่การนับถือบูชา หลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว
๑๑. เป็นผู้นอนเป็นสุขไม่ฝันร้าย^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า หลักศีลจะมีลักษณะหลายประการที่บ่งบอกถึงความเป็นระเบียบ
 เรียบร้อย ของตนเองและของบ้านเมือง หมายถึงว่า การที่บุคคลได้ปฏิบัติตามศีลธรรมจะยังผลประโยชน์
 ชนไปสูบุคคล อื่นโดยรอบ เพราะการทำตนเองให้มีความเป็นปกติก็เท่ากับว่าได้เราได้สร้างประโยชน์
 ให้เกิดขึ้นกับ สังคมแล้วด้วยการไม่เบียดเบียนใคร ไม่ไปลักขโมยทรัพย์สินของใคร ไม่ไปผิดลูกผิดเมียผู้
 ใดไม่มีปกติ กล่าวเท็จและไม่ทำลายสติสัมปชัญญะของตนเอง เมื่อปฏิบัติได้ดั่งนี้ย่อมได้รับอานิสงส์
 มากมาย ได้แก่ การนอนหลับก็มีความสุข เป็นต้น ฉะนั้นถ้าเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานครนำหลัก
 ศีลไปประยุกต์ใช้ ในการปฏิบัติงานจะส่งผลให้เจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานครเป็นผู้ที่มีความ
 ประพฤติเรียบร้อยความซื่อสัตย์สุจริต ส่งผลทำให้สังคมเกิดความสงบ ประชาชนมีความสุข บ้านเมือง
 สะอาดเป็นระเบียบ เรียบร้อยดีซึ่งก็เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เทศกิจ
 กรุงเทพมหานคร

๒.๑.๓.๒ หลักขันติ

ขันติ(Khanti)^{๒๑} หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความ
 ขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย^{๒๒} การอดทน อดกลั้นเมื่อมี
 เหตุการณ์ต่าง ๆ มา กระทบ ทำให้เกิดโทสะ เมื่อใช้ทมะ คือ รู้จักขมใจตนเข้าช่วยแล้วแต่ยังไม่สำเร็จ

^{๒๐} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ วรทสสี), เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์, หน้า ๔๕.

^{๒๑} พระธรรมปาฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๑๒๔.

^{๒๒} พระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตโต), คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๓.

ก็ต้องใช้ขันติ ออกถ้อย ข้าช่วยอีกแรงหนึ่ง คือ ต้องรู้จักอดกลั้นต่อเหตุการณ์อันจะก่อให้เกิดโทษ^{๒๓} ซึ่งบางนักวิชาการบาง ท่านได้แยกความหมายของขันติว่า สามารถจะแยกออกเป็น ๓ ประเด็นคือ

๑. ทนลำบาก หมายถึง ทนลำบากเพราะทุกขเวทนาอันเกิดจากโรคร้ายไข้เจ็บอาชนะ ความเจ็บป่วยได้ถึงป่วยก็สามารถหายได้โดยไว

๒. ทนตรากตรำ หมายถึง ไม่นำถึงถึงความรอน หนาว แดด ฝน หิวก็กิน กระหายก็ดื่ม เหนื่อยก็พัก เสร็จแล้วก็รับทำงานต่อไปจนสำเร็จเรียบร้อย

๓. ทนเจ็บใจ หมายถึง ความอดกลั้น เป็นขันติขั้นสูงสุด เรียกว่าอิริยาสนขันติ ผู้ที่มีอิริยาสน ขันติ ย่อมเป็นผู้ที่มีใจสะอาด สบาย ปลอดโปร่ง เพราะเมื่อมีอารมณ์ใดๆ มากระทบก็สามารถที่จะอดกลั้น ใจใดทนใจใดไม่แสดงออกมา^{๒๔}

จะเห็นได้ว่านักวิชาการทางพระพุทธศาสนามีความคิดเห็นไปในทางเดียวกันว่า ขันติ หมายถึง ความอดกลั้น ความอดได้ รอได้ คอยได้ เป็นเครื่องห้ามความผรุสวาท ความโกรธ ขันติเป็นแกนกลางในการประพฤตินามธรรมของผู้บำเพ็ญพรตทั้งหลาย คนส่วนใหญ่ไม่ชอบอดกลั้น เนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องเสียเกียรติหรือขี้แพะไรทำนองนั้น แต่ถ้ามองอีกมุมความอดกลั้นหรืออดใจไม่ให้โกรธได้มาก ๆ ก็จะเป็นคนที่ไม่โกรธง่าย^{๒๕} ฉะนั้น ถ้าเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร นำหลักขันติไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานจะส่งผลให้เจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร เป็นผู้ที่มีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำในการทำงาน มีความอดกลั้นต่อการถูกพูดต่อว่าถากถางในการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่แล้วเพราะเจ้าหน้าที่เทศกิจต้องเข้าไปบังคับใช้กฎหมาย การไปบังคับใครก็ต้องไม่ ชอบเป็นธรรมดา ซึ่งก็เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร

๒.๑.๓.๓ หลักเมตตา

หลักเมตตา (Metta)^{๒๖} เป็นองค์ประกอบของหลักพรหมวิหารธรรม ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พระพุทธเจ้าตรัสถึง พรหมวิหาร ๔^{๒๗} ไว้ว่า

“ดูกรโธนะ ก็พรหมณเป็นผู้เสมอด้วยพรหมอย่างไร พรหมณในโลกนี้เป็นอุกโทสุชาติทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมัจจุตติตลอด ๗ ขั้วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านได้โดยอ้างถึงชาติ เขาประพฤติกามารพรหมจรรย์เรียนมนตอยู่ตลอด ๔๘ ปี ครั้นแล้ว ย่อมแสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์ โดยธรรมอย่างเดียว ไม่แสวงหาโดยไม่เป็นธรรม ก็ธรรมในการแสวงหาอันอย่างไร คือ ไม่ใช้แสวงหาด้วยกลฉ้อโกง พาณิชยกรรม โครักขกรรม การเป็นนักรบ การรับราชการ ศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับ บูชาอาจารย์แก่อาจารย์แล้ว ปลงผมและหนวดงูหนมผ้ากาสาเยะ ออกบวชเป็น บรรพชิต เขาบวชแล้วอย่างนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตาม

^{๒๓} กลิน อรรถโยธิน, หลวง., อธิบายธรรมวิภาค น.ธ. ตรี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๑๑), หน้า ๒๒.

^{๒๔} พระศรีธรรมนิเทศ, มงคล ๓๘ ประการ, ม.ป.ท., ม.ป.ป, หน้า ๒๒.

^{๒๕} พุทธศาสนิกชน, ขรรษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๕.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๒๔๐.

^{๒๗} องค์กรปกครอง (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๒๕๒.

นัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องกลาง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจ ประกอบด้วยเมตตา อันไพบุลย ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีใจประกอบด้วยกรุณา ประกอบด้วยมุทิตา ประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องกลาง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ ทุกเหล่า ในที่ทุกสถานด้วยใจประกอบด้วยอุเบกขา อันไพบุลย ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ เธอเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการนี้ แล้ว เมื่อตายไปยอมเข้าถึงสุคติพรหมโลก ดุรโกลโธมะ พรหมณเปนผู้ชื่อว่าเสมอด้วย พรหมอย่างนี้แล”^{๒๘}

หากนำไปใช้ประกอบกับการทำงานแล้วย่อมทำให้มีความสุขในการปฏิบัติงาน ผลการทำงานย่อมดีขึ้นอย่างแน่นอน เช่นเดียวกับการจัดจรรจา ถ้าหากผู้ปฏิบัติมีความเมตตาต่อประชาชน คนทั่วไป ในการอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับการจรรจาเร่งด่วน มาประยุกต์ใช้กับงานการดูแล การจัดการจรรจาของเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร ดังนี้เมตตา หมายถึง ความรัก ปราบปรามดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหน้า”^{๒๙} ความรักใคร่ ปราบปรามดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหลาย พรหม วิหาร ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ ประเสริฐ บริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจกำกับความประพฤติจึงจะเชื่อวาดำเนินชีวิตหมดจด และ ปฏิบัติ ตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^{๓๐} เมตตา หมายถึง (มีน้ำใจ) เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คน ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร เมตตา หมายถึง (สมบัติ) สงบหายไร้ความ แค้นเคือง ไม่พอใจ (วิบัติ) เกิดเสนาหา และยังเป็นหลักธรรมประจำใจเกี่ยวกับความประพฤติเป็นธรรม ที่ส่งเสริม ในการปกครองโดย ความเมตตา แปลว่า ความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรีจิต หมายถึง การคิด ช่วยเหลือให้ทุกคนประสบแต่ประโยชน์และมีความสุขโดยทั่วกัน จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของ เมตตา คือ

การฝึกอบรมจิตใจเป็นสำคัญ คือ ฝึกจิตใจให้มีความเยือกเย็น มีเมตตาอารีต่อสรรพ สัตว์ทั้งหน้า เมตตาความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง เมตตา (มีน้ำใจ) เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่ คนทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตรความหมายตามลักษณะหน้าที่หรือกิจ (รส) ผล ปราบ (ปัจจุ) ฐาน (เหตุ) และปทัสถาน (เหตุ) (เมตตา) (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ) หมายถึง (ลักษณะ) ที่เป็นไปโดยการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย (หน้าที่) น้อมนำประโยชน์เข้าไป ให้ แก่เขา (ผลปรากฏ) กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป (ปทัสถาน) เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของ คนสัตว์ทั้งหลาย^{๓๑} ซึ่งเป็นความรักใคร่เอ็นดู หมายถึง ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นให้มีความสุข

^{๒๘} ๐.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๒๓๒.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔-๑๒๗.

^{๓๑} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถิปปินแปล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๑-๔๒.

ความสำเร็จ และความเจริญรุ่งเรืองตามสมควรแก่สภาพ^{๓๒} เมตตา จึงเป็นความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ให้มีความสุข ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิด การมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เบียดเบียน^{๓๓} และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติธรรมข้อนี้ก็ทำให้ใจของผู้นั้น ละคลายจากความโกรธเกลียด ซึ่งเป็นอารมณ์เศร้าหมอง ภายในใจได้ ถ้าปฏิบัติให้เต็มที่ถึงที่สุด จะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางจิตใจได้อย่างชัดเจนคือสามารถที่จะให้อภัยได้แม้กระทั่งผู้ที่เบียดเบียนอยู่อย่างองคพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีเมตตาเต็มเปี่ยมอยู่ในพระทัย ให้อภัยได้แม้กระทั่งศัตรู คือจะไม่มีความเคียดแค้น ไม่พยาบาทใคร และพร้อมที่จะให้อภัย กับคนทุกคน

“ครั้งหนึ่งพระอานนทได้เคยทูลถามถึงความรู้สึกวาพระองค์รู้สึกอย่างไรกับพระเทวทัตซึ่งตามจองล้างจองผลาญพระองค์มาโดยตลอดพระพุทธองค์ทรงตอบว่า "เรา รักราหุล พุทธชีโนรส ของเราอย่างไร เราก็รักและมีจิตเมตตาในพระเทวทัตผู้มีจิตคิด ประทุษร้ายต่อเรา ฉะนั้น"^{๓๓}

๒.๑.๓.๔ หลักปยวจา

ปยวจา (Piyavaca)^{๓๔} หรือ เปยยวัชชะ^{๓๕} หมายถึง กลาวคำสุภาพ ไพเราะ นานฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เปนประโยชน์ มีเหตุผล เปนหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงามหรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน^{๓๖} สำหรับทานพุทธทาสภิกขุการพูดจาน่ารักนิยมนับถือ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ต้องเปนน้อยคำไพเราะอ่อนหวานที่ประกอบด้วยสัจจะ คือ ความจริงใจและต้องเกิดประโยชน์แก่ผู้เจรจาด้วย^{๓๗} ส่วนทางด้าน พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตธำโณ) กล่าวว่า การเจรจาที่อ่อนหวานตรงกันข้ามกับคำหยาบแต่ในเชิงปฏิบัติแล้วปยวจา คือ เจรจาถ้อยคำอันเป็นที่รัก วาจาเป็นที่รัก ผู้กล่าวด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น บางครั้งอาจเปนคร่ำครวญ คำตักเตือนก็ได้ หากพูดด้วยความรักหวังดี ปรารถนาดี^{๓๘} ฉะนั้น ปยวจา หรือ เปยยวัชชะความเป็นผู้มีวาจาน่ารักพูดอย่างรักกัน วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจหรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีทางเสียสละ สมานสามัคคี ซาบซึ้งใจ ทำให้เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล เปน หลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม^{๓๙} สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสเตือนพระภิกษุให้

^{๓๒} ดนัย ไชยโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเอส พรินต์เฮาส์. ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๙๖.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๗.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๙๖.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต ฉบับชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: สถาบัน บันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๗.

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, พุทธศาสนากับคนรุ่นใหม่และสังคมไทยในอนาคต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๕.

^{๓๘} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตธำโณ), ธรรมปริทรรศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๒-๒๖๖.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๗.

พยายาม หลีกเลียงถ้อยคำที่ขัดแย้งกัน^{๔๐} อันนำไปสู่การทะเลาะวิวาท^{๔๑} พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการพูดที่ ประกอบด้วยประโยชน์ ดังปรากฏใน อภัยราชกุมารสูตร ดังนี้^{๔๒}

ตถาคตรู่ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู่ว่าจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู่ว่าจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ ชอบใจของคนอื่นในข้อนั้น

ตถาคตรู่ว่าจาที่จะกล่าววาจานั้น ตถาคตรู่ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบ ใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู่ว่าจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบ ใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู่ว่าจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบ ใจ ของคนอื่นในข้อนั้น ตถาคตรู่ว่าจาที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคต มีความเอ็นดู ในหมูสัตว์ทั้งหลาย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการพูดไว้ดังนี้

๑. ต้องเป็นคำจริง
๒. เป็นคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน
๓. พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์
๔. พูดแล้วเกิดการสมานสามัคคี
๕. พูดด้วยจิตเมตตา
๖. พูดถูกกาลเทศะ คือ ถูกเวลาและสถานที่^{๔๓}

ปิยวาจา คือ การแบ่งปันคำพูดดีๆ คำพูดที่ไพเราะ พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะกับกาลเทศะ พูดให้กำลังใจกัน ซึ่งในมุมมองของผู้เขียนเห็นว่า “ปิยวาจา” มีความสำคัญมากต่อการจัดการความรู้ในองค์กรเพราะการจะนำเครื่องมือต่าง ๆ มาใช้ในกระบวนการจัดการความรู้ เพื่อที่จะใช้ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ออกมาแลกเปลี่ยนกันนั้นต้องใช้ลักษณะของการ สื่อสารเป็นหลัก^{๔๔}

จะเห็นได้ว่า การพูดจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานนั้นจะทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เจรจา ฉะนั้นถ้าเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร พูดจาด้วยความสุภาพไพเราะอ่อนหวานในขณะปฏิบัติหน้าที่ ย่อมจะส่งผลให้เกิดความพึงพอใจ ความประทับใจจากประชาชน ตลอดจนการได้รับความ

^{๔๐}.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๓

^{๔๑}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๖.

^{๔๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^{๔๓}ที.ส. (ไทย) ๙/๙/๔

^{๔๔}อรศิริ เกตุศรีพงษ์, “สังคหวัตถุ ๔ : วัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการจัดการความรู้”, วารสาร Productivity World เพื่อการเพิ่มผลผลิต, ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๖๘ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๕๐), ๔๓-๔๖.

ร่วมมือในด้านต่าง ๆ จากประชาชน ซึ่งก็เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เทศกิจ กรุงเทพมหานคร

๒.๑.๓.๕ หลักอรรถจริยา

อรรถจริยา (Aaahacary) คือ หลักธรรมที่เป็นหนึ่งในหลักสังคหวัตถุ ๔ หมายถึง คุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคนและประสานหมู่มนุษย์ให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่ทำให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปเป็นการปลูกไมตรีเต็มน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข^{๔๕} ดังคำ สอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นสังฆธรรมที่ผู้ปฏิบัติตามทุกคนย่อมสามารถรู้แจ้งเห็นจริงได้ด้วย ตนเองและทำให้ผู้ปฏิบัติพบทุกข์เขาสถึงความสุขและความบริสุทธิ์ภายในได้จริง ธรรมะของพระพุทธองค์ เป็นความรู้อันบริสุทธิ์เป็นธรรมโอสถขนานเอกที่สามารถเยียวยารักษาจิตใจของมวลมนุษยชาติให้หลุด พ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เพราะเมื่อใจปราศจากสิ่งเหล่านี้ใจย่อมสะอาดบริสุทธิ์มีอานุภาพ และเกิดเป็นความเมตตากรุณาปราณมีแต่ความรักความปรารถนาดีต่อกัน ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สังคหวัตถุสูตร ว่า^{๔๖} “ทานญจ เปยยวชฺชญจ อตถจริยา จยาอิธสมานตตตา จ ธมเมสุ ตตถ ตตถ ยถารหิ” แปลว่า “การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ในโลกนี้ ความเป็นผู้มีต้นสมุสาเสมอในธรรมทั้งหลายนั้น ตามควร”^{๔๗}

อรรถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็ประโยชน์แก่บุคคลอื่น จะเห็นว่ามีทั้งกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ทางกายกรรมการประพฤติสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อกัน ไม่ได้หมายความว่า กะเกณฑ์ให้คนใดคนหนึ่งประพฤติเพียงฝ่ายเดียว แต่ทุกคนก็ต้องประพฤติให้เป็นประโยชน์ต่อกันด้วย เช่น ช่วยกันสร้างสะพาน ขนกันขุดถนน ขุดลอกคูคลอง ล้วนเป็คุณความดีที่เป็จุดยึดเหนี่ยวทางใจให้คนอื่นเกิดนิยมนับถือ^{๔๘} อรรถจริยา การประพฤติประโยชน์ ทำประโยชน์แก่เขา หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์และการทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม ๒ ประการ ได้แก่

๑. การทำตนให้เป็นประโยชน์หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วยการ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรม เป็นบุตรที่ดี ของบิดามารดา เป็ศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นักเรียนที่ดีของสถานศึกษาเป็พลเมืองที่ดีของ ประเทศชาติตลอดจนเป็ศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนาตลอดไป

๒. การทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์คือ เมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูตาย มีน้ำใจไมตรีต่อกัน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลังความสามารถ^{๔๙}

อรรถจริยทั้ง ๒ ประการจะมีลักษณะของการบำเพ็ญประโยชน์^{๕๐} การประพฤติปฏิบัติตน ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น พระพุทธเจ้าเน้นที่โลกัฏฐจริยา คือ การทำคุณประโยชน์ให้แก่

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๗.

^{๔๖} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗.

^{๔๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๔๘} พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑิตาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, หน้า ๒๖๒-๒๖๖.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๑.

^{๕๐} ปน มุทกัณฺธ, **พุทธวิธีครองใจคน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๗๔.

บุคคลใน วงกว้างไม่จำกัดเฉพาะตนเองและญาติผู้ใกล้ชิด^{๕๑} การทำประโยชน์คือ ช่วยเหลือด้วย แรงกายและ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วย ปรับปรุง แก้ไขให้ดีขึ้นในด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี^{๕๒} คือ การแบ่งปันความรู้ การ ให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่เป็ประโยชน์แก่ผู้อื่น การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ที่เป็นความรู้ที่ ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่าการแบ่งปันความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ดังนั้น หากองค์กรใดสามารถปลูกฝังให้บุคลากรในองค์กรมี “อรรถจริยา” แล้วก็ไม่ใช เรื่องยากอีก ต่อไปที่จะทำให้คนในองค์กรมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งทำให้การ แลกเปลี่ยน เรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงานเพราะเมื่อเพื่อนร่วมงานขาดความรู้ในเรื่องใด หรือต้อง การ แลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องใด ผู้ที่มีความรู้ก็จะแบ่งปันให้โดยไม่หวงความรู้ หรือถ้าไม่ได้ขาดความ รู้ แต่ขาดกำลังคนเพื่อนคนอื่น ๆ ก็ยินดีที่จะเขาไปช่วยในงานสำเร็จ หรืออาจเรียกได้ว่าทำให้พนักงาน ในองค์กรเป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกัน^{๕๓}

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสังคหวัตถุ ๔

๒.๒.๑ ความหมายของหลักสังคหวัตถุ ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง สังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้สังคหวัตถุ ๔ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. ทาน (การให้) ๒. เพยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) ๓. อรรถจริยา(การประพฤติประโยชน์) ๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) ภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ทานเพยยวัชชะ อรรถจริยาในโลกนี้และสมานัตตตา ในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหวัตถุธรรมเหล่านี้ แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลิมสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปได้ ฉะนั้นถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้มารดา หรือบิดาก็ไม่พึงได้การนบถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุแต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็น ความสำคัญของสังคหวัตถุเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้นำสรรเสริญ^{๕๔}

ไสว มาลาทอง ได้ให้ความหมายของหลักสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าสังคหวัตถุ ๔ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ ของผู้อื่นผูกไมตรีเอื้อเพื่อเกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่^{๕๕}

๑. ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียวไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียวคุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภไม่เห็นแก่ตัวเรา ควรคำนึงอยู่เสมอว่าทรัพย์สินของที่เราหามาได้มิใช่สิ่งจริงยั่งยืนเมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

^{๕๑} พุทธศาสนิกชน, พุทธศาสนากับคนรุ่นใหม่และสังคมไทยในอนาคต, หน้า ๓๙๕.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๓} อรุณศิริ เกตุศรีพงษ์, “สังคหวัตถุ ๔ : วัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการจัดการความรู้”, วารสาร Productivity World เพื่อการเพิ่มผลผลิต, ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๖๘ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๕๐) : ๔๓-๔๖.

^{๕๔} อ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๙/๕๑.

^{๕๕} ไสว มาลาทอง, คู่มือการดำเนินงานเสริมสร้างศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานพูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าได้ทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจานั้น จะต้องพูดโดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จ

เว้นจากการพูดส่อเสียด

เว้นจากการพูดคำหยาบ

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓. อตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

๔. สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอหรือมีความประพฤติเสมอด้านเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

พระวิริวัฒน์ รอดสุโข ได้ให้ความหมายว่า สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมในศาสนาพุทธซึ่งใช้ในการสงเคราะห์ผู้อื่นอันจะเป็นเครื่องผูกไมตรีประสานหมู่ชนเข้าด้วยกันคำว่า สังคหวัตถุมาจากคำว่า “สังคห” ซึ่งแปลว่า สงเคราะห์กับคำว่า “วัตถุ” ซึ่งแปลว่า เรื่องรวมความแล้ว สังคหวัตถุจึงแปลว่าเรื่องการสงเคราะห์ หรือธรรมอันเป็นหลักในการสงเคราะห์ซึ่งมีหลักใหญ่ๆ อยู่ ๔ ข้อด้วยกัน ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนแก่ภิกษุ ในกาลครั้งหนึ่งซึ่งเรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ^{๕๖}

๑. ทาน หมายถึง การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่กันและกัน ซึ่งเป็นข้อสำคัญเพราะว่าทุกๆ คนนั้นย่อมต้องการความช่วยเหลือจากกันอยู่ในด้านต่างๆ ในด้านวัตถุทรัพย์สินเงินทองเครื่องอุปโภคต่างๆ ในด้านกำลังกายช่วยกระทำการกิจการของกันและกัน ทางภายในด้านวาจาพูดจาช่วยเหลือกัน ในเรื่องที่ต้องพูดในด้านสติปัญญาช่วยให้ความรู้ให้ การแนะนำในข้อที่ควรจะทำและควรระวัง การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่ทุกคนทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยต่างก็ควรจะมีทาน คือ ให้การช่วยเหลือกันผู้ใหญ่ให้การช่วยเหลือผู้น้อย ผู้น้อยก็ให้การช่วยเหลือผู้ใหญ่นอกจากนี้ยังจะช่วยกันให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการ หรือเพื่อที่จะให้พ้นจากอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย

๒. ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่รักเป็นที่จับใจแก่กันและกัน อันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้นถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่รักที่พอใจก็เป็นวาจาที่อาจเสียดแทงหัวใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเกิดความเสียใจควมขมการพูดของเราให้ไพเราะ ก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

๓. อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์กันและกัน คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถานบัน เช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษ

^{๕๖}พระวิริวัฒน์ รอดสุโข, “เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาเรื่องสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ไตรลักษณ์ ๓ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยขั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการตูนและการสอนตามปกติ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐).

ก็ควรละเว้นไม่กระทำการประพฤติดนให้เป็นประโยชน์ สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจาใจในทุกเวลา และทุกโอกาส

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอหรือเสมอตันเสมอปลาย ซึ่งหมายถึง การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยตามหน้าที่ที่บัญญัติเอาไว้เป็นระเบียบ ของสถานที่ ของหน่วยงาน เช่น กฎระเบียบของสถาบันการศึกษา กฎระเบียบของสถานที่ราชการ ต่างๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมือง ในทางพระพุทธศาสนาก็ คือ พระวินัยบัญญัติสำหรับ พระภิกษุทั้งหลายนั่นเอง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของสังคหัตถ์ ๔ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ประกอบด้วย^{๕๗}

๑. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่ คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญประโยชน์รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอตันเสมอปลายให้ ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมาย ของหลักสังคหัตถ์ ๔ ว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกันหมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้หลักสังคหัตถ์ ๔ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคน นั่นเอง มีทั้งหมด ๔ ประการ ดังนี้^{๕๘}

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา หรือ เปยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมมัญญีชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๕๘} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **หัวใจนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ มปป, ๒๕๔๓). หน้า ๔๘ - ๕๑

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย ได้ให้ความหมายว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ ข้อปฏิบัติสำหรับการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

๑. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักชวนในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่ คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญ ประโยชน์รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอดันเสมอปลายให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับทุกคนทั้งหลายไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วม^{๕๙}

คุณ โทชน์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า สังคหวัตถุ ๔ ว่าเป็นหลักผูกใจคน เป็นเหมือนมนต์รัก มนต์เสน่ห์หา เมตตา มหานิยม^{๖๐}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของคำว่า สังคหวัตถุ แปลว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กันธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน^{๖๑}

ชุกฤทธิ์ เติงไตรสรณ์ ได้กล่าวว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลทั่วทุกคนร่วมสร้างสรรค์ประสานสังคมให้ตั้งงามมีเอกภาพ^{๖๒}

ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าสังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี^{๖๓}

บุญสิริ ขวลิตรำรง ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าเป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันอันเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน^{๖๔}

^{๕๙}พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๖๐}คุณ โทชน์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕-๒๘.

^{๖๑}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ขุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๙.

^{๖๒}ชุกฤทธิ์ เติงไตรสรณ์, สุขภาวะองค์กรร่วมสุขภาพแบบพอเพียงนวัตกรรมใหม่ของสุขภาพอย่างไทย, (นนทบุรี : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒.

^{๖๓}ปรีชา นันทาภิวัฒน์, พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

^{๖๔}บุญสิริ ขวลิตรำรง, ธรรมโอสธ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓-๓๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหัตถ์ ๔ ไว้ว่า สังคหผละ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหารผู้ทำงานให้สำเร็จ โดยอาศัยคนอื่นถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ก็จะมีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขาก็เป็นนักบริหารไม่ได้^{๖๕}

สรุปได้ว่า สังคหัตถ์ ๔ หมายถึง เครื่องมือ หรือหลักธรรมที่ช่วยประสานคนหมู่มากให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นเครื่องช่วยจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความรักสามารถนำไปใช้ได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับสังคม เป็นธรรมอันจะก่อให้เกิดความผาสุกในบ้านเมืองและประเทศชาตินั้นเองหลักธรรมของสังคหัตถ์นี้ หากผู้ใดยึดถือปฏิบัติเชื่อแน่ว่าจะเป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของเพื่อนร่วมงาน และบุคคลทั่วไปคนไทยเรานั้นมักชอบจดจำถ้อยคำที่คล้องจองกันจึงใคร่ขอเสนอคำที่จะทำให้จำได้ง่าย และเป็นคาถาสำหรับทำให้ตนเองเป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วไปคือโอบอ้อมอารี (ทาน) วจีไพเราะ (ปิยวาจา) สงเคราะห์ประชาชน (อตถจริยา) วางตนเหมาะสม (สมานัตตตา)

๒.๒.๒ องค์ประกอบของหลักธรรมสังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์นี้มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการด้วยกันที่เจ้าอาวาสนำมาใช้ในการปฏิบัติต่อพระภิกษุ สามเณร ภายในวัดให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ และเพื่อเป็นการโน้มน้าวให้ไว้ผู้ร่วมงาน หรือผู้ได้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานโดยมีความรู้สึกใกล้ชิดเป็นกันเอง ร่วมมือร่วมใจปฏิบัติงานอย่างราบรื่นเพื่อให้สังคมในหมู่คณะเกิดความสงบสุขมีผู้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

ในพระสูตรต้นตปิฎก อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต แบ่งสังคหัตถ์ ออกเป็น ๔ องค์ประกอบดังนี้^{๖๖}

๑. ทานให้ปัน คือ ความเอื้อเฟื้อเพื่อแผ่เสียสละ ช่วยด้วยทุนการแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่นที่ควรให้ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่นทำให้สังคมอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจากรักปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวานไพเราะเป็นที่รักพูดด้วยคำที่น่าฟัง ชี้แจงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กำลังใจ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟังก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๓. อตถจริยา คือ การบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง หรือผู้อื่นเป็นการปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งกัน และกันมีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังความคิดกำลังกาย และกำลังทรัพย์การทำตนให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้ เช่น ส่งเสริมจริยธรรมส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับในสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้หมู่คณะสังคม และประเทศชาติมีความก้าวหน้าได้รับความสำเร็จในสิ่งต่างๆ เป็นอย่างดี

๔. สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลายทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อร่วมทุกข์ร่วมสุขกันไม่เอาเปรียบร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันไม่ถือเราถือเขารู้จักผูกมิตร

^{๖๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

^{๖๖} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

กับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือยอมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ

มีผู้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทาน ปิยวาจาอัตถจริยา และสมานัตตตา ไว้ดังนี้

ก. ทาน

๑. ความหมายของทาน

คำว่า ทานที่แปลว่า การให้นั้นจัดเป็นบุญเป็นกุศลเป็นความดีอย่างหนึ่ง หมายถึงเจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ก็ได้หมายถึงวัตถุ คือ สิ่งของที่ให้แก่ทานจึงมีความหมายที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรมถ้าหมายถึง เจตนาที่ให้ก็เป็นนามธรรมถ้าหมายถึงวัตถุที่ให้เป็นรูปธรรมในที่นี้จะขอกล่าวถึงทานในความหมายทั้งสองอย่างนี้รวมๆ กันไปดังพุทธพจน์ที่ว่า “มนา ปทายี ลภเต มนาปี” แปลว่า ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจ ย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ^{๖๗}

ทาน เป็นกิริยาศัพท์ แปลว่า ให้เป็นนามศัพท์แปลว่า ของที่ให้กิริยาที่ไม่คิดเอาคืนกลับมากล่าวโดยสามัญแห่งไวยาหารว่า ทานในทานนั้นมีพรรณนาไว้โดย นิพพจน์ว่า ทิยติ เอเตนาติ ทานวัตถุอื่นๆ มีข้าวน้ำ เป็นต้น อันบุคคลทั้งหลายยอมให้ด้วยธรรมชาตินี้เป็นเหตุ เพราะเหตุนั้นธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า ทานธรรมชาติเป็นเหตุให้ซึ่งวัตถุนั้นแห่งบุคคลผู้ให้บริจาคเจตนามีไทยธรรมทานวัตถุเป็นสหายชื่อว่า ทาน^{๖๘}

พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทานการให้ปันคือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยาต่างๆที่เป็นของตนเองแก่ผู้อื่นที่ควรแบ่งปัน เช่น ถวายสิ่งของแก่พระภิกษุสามเณร บิฑามารดา หรือบุคคลอื่นการให้ที่เป็นส่วนรวมเช่น สร้างวัด โรงพยาบาล ถนน ศาลา สระน้ำ และสวนสาธารณะ เป็นต้น การให้ครบองค์ ๓ ย่อมมีอานิสงส์มาก คือ ก่อนให้มีจิตใจยินดีขณะให้ก็เลื่อมใส และหลังจากให้ก็ใจเบิกบานซึ่งเป็นการให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ซึ่งกัน และกันโดยไม่หวังผลตอบแทนการให้เพื่อบูชาคุณความดี เช่น ให้อาหารเสื้อผ้า และการทำดีต่อผู้มีพระคุณ เสียภาษีให้รัฐ รวมทั้งทำบุญตักบาตร เป็นต้น ซึ่งการให้นี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ทท ปิโย โหติ ภขนติ น พหู” แปลว่า ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก คนหมู่มาทย่อมคบหา^{๖๙} ซึ่งถือว่าเป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดีและตลอดไป

๒. ประเภทของทาน

ทานสามารถแยกออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) อามิสทาน ให้สิ่งของแก่เพื่อน หรือผู้อื่นที่ด้อยกว่ารวมทั้งการให้รางวัลต่างๆ ในวันและเวลาอันสมควรการให้วัตถุสิ่งของต่างๆ สรุปรวมเป็นปัจจัย ๔ เป็นกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นด้วยความรัก^{๗๐}

^{๖๗} ฦง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๔๕., ฦง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

^{๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, สุขาวินิจฉัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๖.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ชีวิตงานและสังคมที่สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๖.

^{๗๐} ฦง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๑๙.

อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของการให้ในลักษณะนี้ใครก็ปฏิบัติได้เป็นการทำได้ง่ายในสังคฆชาวพุทธ^{๗๑} มิให้ข้าวน้ำยารักษาโรคเป็นต้น และทรัพย์สินเงินทองภายนอกทั้งที่เป็นของที่รักมาก เช่นอวัยวะเลือดเนื้อแขนขาดวงตาและวัตถุที่หวงแหนที่สุด คือ การสละชีวิตอามิสทานหรือทานวัตถุมี ๑๐ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

๑. อนน ได้แก่ ของเคี้ยว และของกินทุกอย่าง เช่น ข้าว
๒. ปาน ได้แก่ น้ำดื่มของลัมรสทุกอย่าง เช่น น้ำมะม่วง
๓. วตถ ได้แก่ เครื่องปกปิด คือ ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว
๔. ยาน ได้แก่ สิ่งที่จะช่วยให้สำเร็จ เช่น รถคานหามร่มรองเท้า
๕. มาลา ได้แก่ ดอกไม้ทั้งปวงต่างโดยเป็นดอกไม้ที่ร่อยแล้ว และยังมีได้เป็นร้อยเช่น ระเบียบดอกมะลิ เป็นต้น หรือต้นไม้ดอกต้นไม้ใบ
๖. คนธ ได้แก่ ของหอมทุกอย่างและเครื่องอุปกรณ์ของหอมที่บัดแล้ว และที่มิได้บัด และของลูบไล้ทุกอย่างมีจันทร์ เป็นต้น
๗. วิเลปน ได้แก่ เครื่องทำการย้อมผิวเครื่องตกแต่ง เช่น ธงทิวเครื่องย้อมเครื่องทำ
๘. เสยยา ได้แก่ สิ่งที่จะให้ให้นอนมีเตียงและตั้งเป็นต้น และผ้าปาวาร(ผ้าห่มใหญ่,เสื้อคลุม) และผ้าโกเชว(ผ้าทำด้วยขนแพะ) เป็นต้น เช่น เสื้อหมอน มุ้ง ผ้าห่ม
๙. อวสธ ได้แก่ ที่อาศัยสำหรับบำบัตอันตรายมีลม และแดด หรือที่พักมีเรือนชั้นเดียว เช่น ที่พักเครื่องรับรองศาลาม้านั่งเป็นต้น
๑๐. ปริเปยย ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีปมีไส้ และน้ำมันเป็นต้น เช่นประทีป (วัตถุสำหรับส่องแสง) เทียนรูปเครื่องแสงสว่าง^{๗๒}

วัตถุทาน ๑๐ ประการนี้พิจารณาตามเกณฑ์ในเบื้องต้นว่ามีอะไรบ้าง เป็นสิ่งที่ควรให้การให้วัตถุทานทั้ง ๑๐ ประการนี้ไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่บรรพชิตเท่านั้นฆราวาส และสัตว์เดรัจฉานก็ได้เช่นกัน จะเห็นว่าอามิสทานมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในสังคฆแต่ไม่ควรละเลยธรรมทานเมื่อจะบำเพ็ญทานควรพึงทำให้ครบทั้งอามิสทาน และธรรมทานสมตามคำกล่าวของพระพุทธองค์ว่า”อามิสทานช่วยค้าจุนชีวิตให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไปเมื่อให้อามิสทานพึงให้ธรรมทานด้วย^{๗๓}

๒. ธรรมทาน หรือวิยาทานหมายถึง การให้ธรรมการให้ความรู้ และแนะนำ สั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่ว หรือการแนะนำให้รู้ศิลปวิทยาในการประกอบสัมมาชีพ

ธรรมทาน หรือวิยาทานได้แก่ การให้ธรรมเป็นทานคือ แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรม หรือกล่าวธรรมให้ความรู้ความถูกต้องตั้งตามคำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติ ในทางที่ถูกต้อง โดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา การได้สัมผัสทางประสาทหู ตา จมูก กาย ใจ ก่อให้เกิด

^{๗๑}อร่าม อินพุ่ม, **มงคลชีวิต ๓๘ ประการ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพชรกระรัต, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๒.

^{๗๒}พระสิริมงคลจารย์, **มงคลดถุทีปนีแปลเล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๕-๖.

^{๗๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๘.

ธรรมารมณ^{๗๔} การได้รับสัมผัสจากผู้อื่น และผู้อื่นได้รับสัมผัสจากเราทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์เช่น ได้ยินเสียงที่ไม่เพราะหูเห็นรูปไม่งามดมกลิ่นไม่ดีกายร้อนหนาวมีความโกรธที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่นเมื่อเกิดขึ้นต้องรู้จักให้อภัยเหล่านี้ก็เรียก “ธรรมทาน” การให้ความรู้การสอนบอกกล่าวธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือบอกวิชาความรู้ที่ไม่เป็นโทษเพื่อให้ผู้รับดำเนินชีวิตได้อย่างผาสุกพระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง”^{๗๕} ตลอดถึงการแนะนำในส่วนจิตใจเช่นการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องการให้อภัยซึ่งกันและกัน การประชาสัมพันธ์ในสิ่งที่ดีทั้งปวงทั้งในส่วนที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม รวมถึงพระธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสพแล้วอันเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้าตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ก็จัดเป็นธรรมทานด้วย

ธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวงคือ เลิศประเสริฐสุดกว่าอามิสทานทั้งปวงสมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายทาน ๒ อย่างนี้ทาน ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ

(๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธัมมทาน (การให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ธรรมทานเป็นเลิศ”^{๗๖} และการให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาแก้ท้าวสัถกจะจอมเทพ และเหล่าเทวดาว่า “การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้งปวง ความสันติมหาชนะทุกข์ทั้งปวง”^{๗๗}

เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ทานนั้นแบ่งตามกาลเวลาได้ ๓ กาลคือ ปุพเพเจตนาเจตนาที่เกิดขึ้นก่อนคือ เมื่อนึกจะให้แก่แสงหาตระเตรียมสิ่งที่จะให้นั้นให้พร้อม ๑ มุญจเจตนาเจตนาที่เกิดขึ้นในขณะกำลังให้ของเหล่านั้น ๑ อปรเจตนาเจตนา ที่เกิดขึ้นหลังจากได้ให้เรียบร้อยแล้ว เกิดความปิติยินดีในการให้ของตน ๑

บุคคลใดที่ทำบุญ หรือให้ทานด้วยจิตใจที่โสมนัสยินดีทั้งประกอบด้วยปัญญาเชื่อกรรมและผลของกรรมครบทั้ง ๓ กาลแล้วบุญของผู้ผู้นั้นย่อมมีผลมาก

เจตนาทั้ง ๓ กาลนี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องดับไป เช่นเดียวกับสังขารธรรมอื่นๆ และเมื่อดับไปแล้วสามารถจะส่งผลนาเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ และเทวดาได้ในพระไตรปิฎกขุททกนิกายอปทาน แสดงความบุญกรรม คือ กรรมในชาติก่อนๆของผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เกี่ยวกับทานไว้มากมายตัวอย่าง เช่น พระอรหันต์รูปหนึ่งในอดีตชาติได้ถวายผลมะกอกผลหนึ่งแก่พระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ในป่าใหญ่รูปหนึ่งเคยถวายดอกบุนนาค รูปหนึ่งเคยถวายขนม รูปหนึ่งเคยถวายรองเท้า เป็นต้น นับแต่นั้นมาท่านเหล่านั้นไม่เคยเกิดในทุคติภูมิเลย เกิดอยู่แต่ในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ และเทวดาเท่านั้นตรากลับในชาติสุดท้ายได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

วัตถุทาน คือ สิ่งของที่ให้นั้นก็มีหลายอย่างกล่าวกว้างๆก็ได้แก่ปัจจัย ๔ คือ จีวรซึ่งรวมทั้งเครื่องนุ่งห่มด้วย บิณฑบาตซึ่งรวมทั้งอาหารเครื่องบริโภคทุกอย่าง เสนาสนะที่อยู่อาศัยคิลานเภสัช คือ ยารักษาโรค

^{๗๔} พระมหาสุวิทย์วิชเชสโก, ทานก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (ปทุมธานี : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๗๕} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^{๗๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐ / ๑๔๒ / ๑๒๐.

^{๗๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๓๕๔ / ๑๔๔.

๓. ลักษณะของทาน

ทาน คือ การให้มีลักษณะและรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

ทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ทานของอัสตบุรุษ และทานของอัสตบุรุษตามที่แสดงไว้ในอัสปฐิสสูตร และสัปปริสสูตรอังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต ดังต่อไปนี้

ทานของอัสตบุรุษ คือ ทานของคนไม่มีอยู่ ๕ อย่างคือ ให้โดยไม่เคารพ ๑ ให้โดยไม่ยำเกรง ๑ ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยทิ้งขว้าง ๑ ไม่เห็นผลในอนาคตแล้วให้ ๑

ส่วนทานของอัสตบุรุษยอมให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้โดยยำเกรง ๑ ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ๑ เห็นผลในอนาคตจึงให้ ๑

อีกนัยหนึ่งแสดงว่าทานของอัสตบุรุษ^{๗๘} มี ๕ อย่าง คือ ให้ทานโดยศรัทธา ๑ ให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้ทานตามกาลอันควร ๑ เป็นผู้มั่งคั่งคิดอนุเคราะห์ให้ทาน ๑ ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น ๑ ถ้าตรงข้ามกับ ๕ ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นทานของอัสตบุรุษทานของอัสตบุรุษ^{๗๙} นัยที่ ๑

๑. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยความเต็มใจไม่ได้ให้ด้วยความเกรงกลัว หรือจำใจให้เวลาให้ก็ให้ด้วยกิริยาที่นอบน้อมยืม

๒. ให้ทานโดยยำเกรง คือ เคารพในทานของตน และเคารพในผู้รับการเลือกให้แก่ของดีของมีประโยชน์ของสะอาดมีรสดีเป็นต้น ชื่อว่าเคารพทานของตน อีกประการหนึ่งผู้ที่ให้ของที่พอใจยอมได้ของที่พอใจ ผู้ที่ให้ของที่เลิศ ยอมได้ของที่เลิศผู้ที่ให้ของที่ดีย่อมได้ของดี ผู้ที่ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศให้ของที่ดีให้ของที่ประเสริฐนรชนนั้นจะบังเกิดในที่ดีๆ ย่อมมีอายุ ยืนมียศ นี่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า

การเลือกผู้รับที่สมควรแก่ของ และเลือกผู้รับที่เป็นผู้มีศีลมีคุณธรรมชื่อว่าเคารพในผู้รับข้อนี้มีได้หมายความว่าถ้าผู้รับเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นผู้ไม่มีศีลแล้วไม่ต้องให้ควรให้ทั้งสิ้นแต่ของที่ดีของที่ประณีตของที่สะอาดมีรสเลิศยอมสมควรแก่ผู้รับที่เลิศคือ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมผู้มีศีลยิ่งกว่าผู้อื่นยิ่งให้แก่ผู้มีศีลจำนวนมากเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้มีศีลจำนวนมาก ที่เรียกว่าสังฆทาน ยังมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านั้นชาติ

๓. ให้ด้วยมือของตนเองข้อนี้หมายความว่า เวลานี้เราเป็นมนุษย์มีมือมีเท้ามีอวัยวะครบบริบูรณ์เราจึงควรทำทานนั้นด้วยมือตนเองไม่ควรใช้ผู้อื่นทำแทนอยู่เสมอๆ ถ้าจะใช้ก็ควรใช้เป็นบางครั้ง บางคราวในเวลาจำเป็นนอกจากนั้นแล้วควรทำทานด้วยมือของตนเอง เพราะนอกจากจะทำให้เกิดเจตนาที่เป็นบุญในขณะที่กำลังให้แล้ว ในวิภวภูตอันยาวนานนี้เราไม่อาจทราบได้ว่าเราจะเกิดเป็นคนมีมือขาดเท้าขาด เมื่อใดถ้าเราเกิดเป็นคนมีมือขาดแล้วแม้จะมีอยู่และเราอยากให้ทานด้วยมือของเราเองเราจะให้ได้อย่างไรนอกจากจะอาศัยผู้อื่นทำแทนเท่านั้น

๔. ให้โดยไม่ทิ้งขว้างข้อนี้หมายถึงไม่ทิ้งขว้างการให้ คือ ให้อยู่โดยสม่ำเสมอให้อยู่เป็นประจำ

๕. เห็นผลในอนาคตจึงให้หมายความว่า ให้เพราะเชื่อว่าทานมีจริงผลของทานมีจริงทานทำให้เกิดในสวรรค์ได้จริงแม้เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน หรือเชื่อว่าทานเป็นการ

^{๗๘} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔-๒๔๕.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน.

ขัดเกลาคความตระหนี่เป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์ และมรรคผลนิพพานได้ สัตบุรุษท่านเชื่ออย่างนี้จึงให้ทาน

ถ้าเป็นทานของอัสตบุรุษ^{๘๐} ก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวนี้ ทานของอัสตบุรุษนัยที่ ๒

๑. ให้ทานโดยศรัทธาผู้ที่เป็นอัสตบุรุษ คือ คนดีทั้งหลายนั้นยอมให้ทาน เพราะเชื่อกรรมและผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ครั้งให้แล้วยอมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากมีโอกาสมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใสมีผิวพรรณงดงามในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล

๒. ให้ทานโดยเคารพคือให้ด้วยกิริยาที่เคารพนอบน้อมครั้งให้แล้วยอมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากมีโอกาสมาก และเป็นผู้มีบุตรภรรยาทาส และคนใช้หรือคนงานเป็นผู้เคารพเชื่อฟังสนใจสดับรับฟังคำสั่งตั้งใจใคร่รู้ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล

๓. ให้ทานตามกาลอันควรครั้งให้แล้วยอมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโอกาสมากและยอมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาตั้งแต่วัยเด็กสามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรงสติปัญญาเฉียบแหลมไม่ใช่ได้ทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกาย และกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

กาลทาน หรือทานที่ให้ในกาลอันควรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในกาลทานสูตร อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาตว่ามีอยู่ ๕ อย่าง^{๘๑} คือ

๑. อาคันตุกะทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตนหมายความว่า ผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ยังมิรู้จักสถานที่ และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พัก หรือข้าวของต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบายแม้พระภิกษุที่จรมาจากที่อื่นท่านยังไม่รู้จักทางที่จะไปปิตนพาท เป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อนหรือ อุบาสกอุบาสิกาที่ช่วยอุเคราะห์ท่านด้วยการถวายอาหารปิตนพาท และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อนอย่างนี้จัดเป็น อาคันตุกะทาน และเป็นกาลทาน

๒. คมิกะทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไปหมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษยอมสงเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้นด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคที่สมควร

๓. ทุพภิกษะทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากมากแพงผู้คนอดอยากได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วมไฟไหม้ผู้คนเดือดร้อนไร้ที่อยู่ การให้ที่พักอาศัย และข้าวของเครื่องใช้ ข้าวปลาอาหารในเวลานั้นก็จัดเป็นกาลทาน

๔. นวสัสสะ ทานการให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕. นวผละ ทานการให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทานเพราะข้าวใหม่ก็ผลไม้ที่ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดีมิใช่ว่าจะมีอยู่เสมอตลอดปีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษยอมนำข้าวใหม่ และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคเองต่อภายหลังท่านที่เคยมีชีวิตอยู่ในชนบทคงจะเคยพบเห็นว่าเวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน่านม ชาวนา ก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยากถวาย

^{๘๐} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๒๔๔.

^{๘๑} ๑.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗.

พระ ข้าวแกือกินดีก็เอามาทำเป็นข้าวเฒ่าข้าวสุก แล้วก็เอามาสีเป็นข้าวสารหุงถวายพระภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ข้าวสวณเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็จะเก็บเอามาถวายพระเสียก่อนแล้ว จึงนำออกขายหรือบริโภคนเองคนที่มิใช่ฆราวาสชาวสวณบางคนเมื่อเห็นข้าวใหม่ หรือผลไม้ ออกใหม่วางขายตามตลาดก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อน แล้วจึงบริโภคกันว่าท่านเหล่านี้ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดาในข้อกาลทาน

บางแห่งท่านรวมเอาการให้ข้าวใหม่ และการให้ผลไม้ใหม่ไว้เป็นข้อเดียวกันแล้วเพิ่มศีลทาน คือ การให้ทานแก่คนเจ็บไข้ไร้ที่พึ่งด้วยยา และอาหาร เป็นต้น ซึ่งศีลทานนี้ก็สมควรจะเป็นกาลทานได้เช่นกัน

เพราะเหตุที่กาลทานเป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัด ทำให้ไม่ได้โดยสม่ำเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นทานที่มีผลมากยิ่งขึ้นให้ผู้มีศีลผู้ประพฤติตรงยิ่งมีผลมาก แม้บุคคลผู้อนุโมทนาต่อทานของผู้หนึ่ง หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้หนึ่งสำเร็จผล ก็ได้รับผลทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมากทั้งยังติดตามไปเป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

๔. มีจิตคิดอนุเคราะห์จึงให้หมายความว่า สัตบุรุษนั้นเมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบากขาดแคลนสิ่งใดก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้น ด้วยความเต็มใจโดยไม่หวังผลตอบแทนโดยไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขา แล้วเขาจะต้องตอบแทนคุณของเราแต่ช่วยเหลือ เพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มีเมตตาใจมีโอบเอื้อมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโภคนามคุณ ๕ ที่สูงๆ ที่ประณีตที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นผลิตผล

๕. ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่นหมายความว่า ไม่กระทบคุณงามความดีของตนและไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่นบางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมากๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็กละน้อยๆ ตามฐานะของตนคนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่นชอบกล่าววาจาถูกผู้อื่นที่ทานน้อยกว่าเป็นการยกตนข่มท่านอย่างนี้ชื่อว่า ทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง

พระพุทธองค์ตรัสว่า การสาดน้ำล้างภาชนะลงไปบ่อน้ำคร่ำด้วยเจตนาที่จะให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่เหล่านั้น ได้รับความสุขก็ยังมีอันสงสรวนน้อยจะป่วยกล่าวไปเกี่ยวกับการให้ทานในผู้มีศีลหรือในบุคคลหมู่มาที่ประพฤติปฏิบัติตรงทั้งโดยเจาจะจงและไม่เจาจะจง ในทักษิณาวีรวงศ์สูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกอันสงสรวนของทานที่ให้โดยเจาจะจง และไม่เจาจะจงไว้ตามลำดับขั้นถึง ๒๑ ประเภท^{๘๒} คือ

๑. ให้ทานแก่ดิรัจฉานมีอันสงสรวนชาติคือให้ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณถึง ๑๐๐ ชาติ

๒. ให้ทานแก่ปุณฺณทุศีล มีอันสงสรวนพันชาติ

๓. ให้ทานแก่ปุณฺณผู้มีศีล มีอันสงสรวนแสนชาติ

๔. ให้ทานแก่ปุณฺณผู้ปราศจากความยินดีในกามนอกพุทธศาสนา อย่างพวกนักบวช หรือฤาษีที่ได้ฌาน เป็นต้น แม้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาก็ยังมีอันสงสรวนถึงแสนโกฏิชาติ

^{๘๒}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙-๓๘๐/๔๒๗-๔๓๐.

สี่ประเภทนี้เป็นปาฏิบุคลิกทาน เป็นทานที่ให้โดยเจาะจง คือ ให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยเฉพาะและมีผลจำกัดยังมีปาฏิบุคลิกทานที่มีผลไม่จำกัดคือ ให้ผลนับประมาณชาติไม่ได้มากนักย ตามลำดับขั้นอีก ๑๐ ประเภทดังต่อไปนี้

๑. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
๒. ให้ทานแก่พระโสดาบันบุคคล คือ ผู้ที่บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว
๓. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล
๔. ให้ทานแก่พระสกทาคามีบุคคล
๕. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล
๖. ให้ทานแก่พระอนาคามีบุคคล
๗. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล
๘. ให้ทานแก่พระอรหันต์
๙. ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
๑๐. ให้ทานแก่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

รวมเป็นปาฏิบุคลิกทาน คือ ทานที่ให้โดยเจาะจง ๑๔ ประเภทใน ๑๔ ประเภทนี้ ประเภทที่ ๑ มีผลน้อยที่สุดประเภทที่ ๑๔ มีผลมากที่สุดและทานที่ให้โดยไม่เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งที่ เรียกว่าสังฆทานมี ๗ อย่าง^{๘๓}

๑. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
๒. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่ายในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานไปแล้ว
๓. ให้ทานในภิกษุสงฆ์
๔. ให้ทานในภิกษุณีสงฆ์
๕. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากสงฆ์ ๒ ฝ่ายด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุ และภิกษุณี จำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า
๖. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์ด้วยคำว่า ขอได้โปรดจัดภิกษุจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็น สงฆ์แก่ข้าพเจ้า
๗. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุณีสงฆ์ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุณีสงฆ์จำนวน เท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า

สังฆทานทั้ง ๗ อย่างนี้ ปัจจุบันเราทำได้เพียง๒อย่างคือให้ทานในภิกษุสงฆ์ และให้ทานใน บุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์เท่านั้น เพราะพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วภิกษุณีสงฆ์ก็สูญวงศ์แล้ว

ขึ้นชื่อว่าสังฆทานย่อมมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ แม้ในอนาคต กาลจักมีแต่โคตรภิกษุผู้มีผ้ากาสาวะพณีที่คอ หรือผูกข้อมือเป็นคนทุศีลมีธรรมลามกพระพุทธร่องค์ก็ยัง ตรีสว่าคนทั้งหลายจักถวาทานเฉพาะสงฆ์ได้ ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้นทักษิณาทิ้งแล้วในสงฆ์แม้ในเวลา นั้นก็มีผลนับประมาณไม่ได้ ปาฏิบุคลิกทานจะมีผลมากกว่าสังฆทาน คือ ทักษิณาทิ้งแล้วในสงฆ์แม้ โคตรภิกษุสงฆ์หาเป็นไปได้ไม่

^{๘๓}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๒๙-๔๓๐.

แต่ว่าสังฆทาน จะเป็นสังฆทานได้ก็ต่อเมื่อผู้ถวายมีความเคารพยำเกรงต่อสงฆ์เท่านั้น
วางใจในสงฆ์เสมอเหมือนกันหมดไม่ยินดี เมื่อได้พระหรือสามเณรที่ชอบใจ หรือไม่ยินร้ายเมื่อได้พระ
หรือสามเณรที่ไม่ชอบใจ หรือต้องการผู้แทนของสงฆ์ที่เป็นพระเถระแต่ได้พระนวกะหรือสามเณรก็
เสียใจ หรือได้พระเถระผู้ใหญ่ก็ดีใจอย่างนี้ทานของผู้นั้น ก็ไม่เป็นสังฆทานเพราะขาดความเคารพใน
สงฆ์ หรือผู้แทนที่สงฆ์ส่งไปในนามของสงฆ์ด้วย เหตุนี้การถวายสังฆทานที่ถูกต้องจึงทำได้ไม่มากนัก

ในทางพระวินัยภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปจึงเรียกว่าสงฆ์แต่การถวายไทยธรรม แก่ภิกษุแม้รูปเดียว
ที่สงฆ์จัดให้เป็นองค์แทนของสงฆ์ ก็จัดเป็นสังฆทานเหมือนกัน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาคือทานไว้ ๔ อย่าง^{๘๔} คือ

๑. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายกคือผู้ให้แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติคือผู้รับกล่าว
คือ ผู้ให้เป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามได้ของมาโดยชอบธรรมเป็นผู้เชื่อกรรม และผลของกรรมแต่ผู้รับเป็น
ผู้ทุศีลมีธรรมลามก

๒. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติแต่ไม่บริสุทธิ์ ฝ่ายทายกกล่าว คือ ผู้รับเป็นผู้มี
ศีลงามมีธรรมงามแต่ผู้ให้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมลามก ได้ของมาโดยไม่ชอบธรรมเป็นผู้ไม่เชื่อกรรมและผล
ของกรรม

๓. ทักษิณางานอย่างไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้
ทุศีลมีธรรมลามก

๔. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้มีศีล
งามมีธรรมงามทานที่บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ย่อมมีผลไพบูลย์

อนึ่งพระบรมศาสดาตรัสว่าถ้าทายก คือ ผู้ให้เป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามได้ของมาโดยชอบ
ธรรมมีศรัทธา เชื่อกรรมและผลของกรรมและปฏิบัติคือ ผู้รับเป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามปราศจาก
ราคะ แล้วทานของผู้นั้นเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย

อนึ่งใน ทานานิสังสสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของ
ทานไว้ ๕ อย่าง^{๘๕} คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก

๒. สัปบุรุษผู้สงบบมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมคบ
หาผู้ให้ทาน

๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรจายไปทั่ว

๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่เห็นห่างจากธรรมของคฤหัสถ์คือมีศีล ๕ ไม่ขาด

๕. ผู้ให้ทานเมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แล้วทรงสรุปเป็นคาถาว่า

ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของสัปบุรุษ (คือมหาบุรุษ
หรือพระโพธิสัตว์) สัปบุรุษผู้สงบผู้สรวมอันหริย ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อสัป
บุรุษเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเป็นที่บรรเทาทุกข์แก่เขาเขาได้ทราบชัด แล้วย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้
บริณีพพานในโลกนี้

^{๘๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๑/๔๓๐.

^{๘๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

ทานเป็นสิ่งควรอย่างยิ่งที่จะสะสมบุญให้งอกงามเพิ่มพูนขึ้นในจิตใจ เพราะว่าเมื่อไรที่จิตใจเต็มเปี่ยมไปด้วยบุญ เมื่อนั้นกิเลสจะไม่มีหลงเหลืออยู่ในจิตใจเลย

ทานในทานสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต^{๔๖} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้วมีผลมากแต่ไม่มีอานิสงส์มาก และเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้วมีผลอานิสงส์มากไว้ดังต่อไปนี้

๑. บุคคลบางคนให้ทานด้วยความหวังว่าเมื่อตายไปแล้วจักได้เสวยผลของทาน เมื่อตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๒. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน แต่ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดีเป็นบุญเป็นกุศลจึงให้เมื่อตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๓. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่า ทานเป็นของดี แต่ให้ทานเพราะละอายใจที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายบรรพบุรุษเคยทำมา ถ้าไม่ทำก็ไม่สมควรครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นยามา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๔. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่า ทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษแต่ให้ทาน เพราะเห็นสมณพราหมณ์เหล่านั้นหุงหากินไม่ได้เราหุงหากินได้ ถ้าไม่หุงก็ไม่สมควร ครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นดุสิต สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๕. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษไม่ได้ให้ทาน เพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้แต่ให้ทานเพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนกับฤาษีทั้งหลายในปางก่อน ได้กระทำมหากทานมาแล้วเขาตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นนิมมานรดี สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทาน อย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๖. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะว่า ทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษไม่ได้ให้ทาน เพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้ไม่ได้ให้ทาน เพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนฤาษีทั้งหลายในปางก่อนได้กระทำมหากทาน เพราะคิดว่าเมื่อให้แล้วจิตจะเลื่อมใสสมนัสจึงให้ครั้นตายไปย่อมเกิดในเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๗. บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ให้ทานเพราะเหตุที่กล่าวแล้วทั้ง ๖ อย่างข้างต้นนั้นแต่ให้ทานเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต คือ ให้ทานนั้นเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจหมดจดจากกิเลสด้วยอำนาจของ

^{๔๖} อก.นวก. (ไทย) ๑๕/๓๓/๒๘๘-๒๘๙.

สมณะ และวิปัสสนาจนได้ฌานและบรรลุเป็นพระอนาคามี บุคคลตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกเขา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในพรหมโลก แล้วเป็นผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีก คือ ปรินิพพานในพรหมโลกนั่นเอง ทานชนิดนี้เป็นทานที่มีผลมาก และมีอานิสงส์มาก

สรุปรวมความว่า ทานชนิดใดก็ตามเป็นปัจจัยให้ต้องเกิดอีกทานชนิดนั้น แม้มีผลมากได้ เกิดที่ดีมีความสุขอันเป็นทิพย์ แต่ทานนั้นก็ไม่มีอานิสงส์มากเพราะไม่สามารถจะทำให้หมดจดจากกิเลสได้

พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่แก่สัตว์โลก แม้เมื่อทรงแสดงเรื่องทานก็ทรง แสดงให้พุทธบริษัทได้รับประโยชน์ ครบทั้ง ๓ ประการ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ มรรคผลนิพพานด้วยเหตุนี้จึงควรทำใจให้เลื่อมใสบำเพ็ญทานให้เกิด ประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ จึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์อย่างแท้จริง

ในโกชนทานสูตรอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่าทนายผู้ให้ โภชนะเป็นทานชื่อว่าให้ฐานะ ๕ อย่างแก่ปฎิภาหคือผู้รับ ๕ อย่าง^{๘๗} คือ

๑. ให้อายุ
๒. ให้วรรณะ คือ ผิวพรรณ
๓. ให้ความสุข คือ สุขกายสุขใจ
๔. ให้กำลัง คือ ความแข็งแรงของร่างกาย
๕. ให้ปฏิภาณ คือ ฉลาดใน

ในกินทสูตรสังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๘๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

- การให้ข้าว และน้ำชื่อว่า ให้กำลัง
 การให้ผ้าเครื่องนุ่งห่มชื่อว่า ให้ผิวพรรณ
 การให้ยานพาหนะชื่อว่า ให้ความสุขทั้งกาย และใจ
 การให้ประทีปดวงไฟชื่อว่า ให้ดวงตา

การให้ที่อยู่อาศัยชื่อว่า ให้ทุกอย่างคือให้กำลังให้ผิวพรรณให้ความสุข และให้ดวงตาแต่ การพร่ำสอนธรรม คือ การให้ธรรมะชื่อว่า ให้สิ่งที่ไม่ตายเพราะบุคคลจะพ้นจากความตายไม่ต้องเกิด อีกได้ก็เพราะอาศัยการได้สดับตรับฟังธรรมด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า การให้ธรรมะชนะการให้ (สิ่งอื่น) ทั้งปวงแม้การจะทำทานให้ถูกต้องก็ต้องอาศัยการฟังธรรม

ในวนโรปสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๘๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบเทวดาที่มาทูล ถาพว่า ชนพวกไหนมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไปสวรรค์ด้วยข้อความว่า

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (คือสวนดอกไม้สวนผลไม้) ปลูกหมุ่ไม้ (เพื่อให้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำดื่มเป็นทานบ่อน้ำบ้านเป็นที่พักอาศัยชนเหล่านั้น ย่อมมีบุญเจริญในกาลทุก เมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไปสวรรค์

^{๘๗} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๕๘.

^{๘๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๘๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

ซึ่งมีความหมายว่า ชนเหล่าใดทำกุศลมีการสร้างอารามเป็นต้น เหล่านี้เมื่อระลึกถึงการทำกุศลนั้นในกาลใดในกาลนั้น บุญย่อมเจริญ คือ เพิ่มขึ้นและเมื่อชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมคือ กุศลธรรม ๑๐ มีการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้นย่อมเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมเกิดในสวรรค์

นอกจากนั้นเจตนาที่เป็นเครื่องจวักจากปาณาติบาตเป็นต้นพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นมหาทานเป็นทานที่ยิ่งใหญ่ดังที่ตรัสไว้ใน นิรยสูตร อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต^{๙๐}

การงดเว้นจากปาณาติบาตคือการไม่ฆ่าสัตว์ทั้งด้วยตนเอง และใช้ผู้อื่นเป็นการให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์

การงดเว้นจากกาเมสุมิฉาจาร คือ การถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ทั้งโดยตนเองและใช้ผู้อื่นเป็นการให้ความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

การงดเว้นจากกาเมสุมิฉาจาร คือ การประพฤติดิในบุตรภรรยาสามีของผู้อื่น ชื่อว่าให้ความบริสุทธิ์แก่บุตรภรรยาสามีของผู้อื่น

การงดเว้นจากมุสาวาท คือ การกล่าวเท็จกล่าวไม่จริงชื่อว่าให้ความจริงแก่ผู้อื่นการงดเว้นจากสุราเมรัย และของมึนเมาเสพติดอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทชื่อว่า ให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง คือ ให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์แก่ทรัพย์สินของผู้อื่นแก่บุตรภรรยาสามีของผู้อื่น และให้แต่คำพูดที่เป็นจริงแก่ผู้อื่นทั้งนี้เพราะผู้ที่มึนเมาแล้วย่อมขาดสติเป็นผู้ประมาทสามารถจะประพฤติก่อให้เกิดทุกข์ข้อ รวมทั้งประพฤติดิอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ขาดแคลนทรัพย์สิ่งของที่จะนำออกให้เป็นทานก็ไม่ควรเดือดร้อนใจ เพราะเราสามารถจะบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่เป็นมหาทานเป็นทานที่ไม่เจาะจง เป็นทานที่แผ่ไปยังสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ด้วยการรักษาศีล ๕ ยิ่งถ้าสามารถจะทำได้ทั้งสองอย่างก็ยิ่งประเสริฐ

ลักษณะของการให้ทานของสัตบุรุษนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๕ ประการด้วยกัน คือ ทานด้วยศรัทธาทานโดยเคารพทานตามกำลังอันควร ทานด้วยจิตอนุเคราะห์ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๙๑}

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา คือ การให้ด้วยเชื่อว่าผลของการให้ทานนั้นมีประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่นผู้ให้มีความสุขเบิกบาน และอิมใจเมื่อให้ทานแล้วนอกจากนี้มีความเชื่อว่า ผลของการคิดดีพูดดี และทำดีย่อมมีผลตอบสนองแก่บุคคลผู้ทำต้องติดสอยห้อยตามผู้ทำไป เหมือนเงาตามตัว

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยการนอบน้อมอ่อนละมุนละม่อม ให้ด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวาน และให้ด้วยน้ำใจอ่อนน้อม

๓. ให้ทานตามกาล คือ ให้ในกาลอันสมควร เช่น ถวายผ้าอาบน้ำฝนในฤดูกาลเข้าพรรษา หรือเวลาออกพรรษาทวายผ้าจันทราพรรษาตลอดทั้งถวายภัตตาหารเช้าเพล เป็นต้น

๔. ให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ คือ ให้เกื้อหนุนโอบอ้อมอารีเมตตา และให้อุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือด้วยกรุณา ทานแสดงผลของการให้ทานตามกาล และการให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ว่าจะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก มีเครื่องใช้สอยเหลือเฟือ และมีความประสงค์เต็มเปี่ยม

^{๙๐} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔๒.

^{๙๑} อก.ปญจ. (ไทย) ๒๒ /๑๔๘/๒๔๔.

๕. ให้ท่านไม่กระทบกระทั่งตนและคนอื่น คือ ให้ตามกำลังของตนที่มีอยู่ และไม่ต้องรบกวนของคนอื่นมาให้ท่านท่านแสดงผลของการให้ท่าน ข้อนี้น่าจะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก และมีโภคทรัพย์ปราศจากภัย^{๙๒}

นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงถึง สปัปฐิตานสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สะอาด
๒. สัตบุรุษย่อมให้ของที่ประณีต
๓. สัตบุรุษย่อมให้ของตามกาล
๔. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สมควร
๕. สัตบุรุษย่อมเลือกให้

การให้ได้แก่การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการให้ท่านให้ เพื่อขจัดกิเลสเช่นการบริจาคทานแก่สมณชีพราหมณ์ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภ หรือความตระหนี่เป็นการชำระจิตใจให้สะอาดยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์ หรือเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นการทำทานโดยให้สังคหวัตถุนี้ ในแง่ปฏิบัติหมายถึงการเฉลี่ยหรือแบ่งให้จากส่วนที่ตนมีอยู่มิใช่ให้มากมายจนไม่เหลือ หรือให้จนผู้รับร่ำรวยจุดประสงค์เน้นที่การแสดงอหิยาศัยไมตรีมากกว่าความมาก หรือน้อยของวัตถุที่ให้ เพราะฉะนั้นคนยากจนหรือคนที่มัวติดสิ่งของเล็กน้อยก็สามารถแบ่งปันให้ท่านผู้อื่นได้ตามอัตภาพของตน เช่น การแบ่งปันอาหารให้เพื่อนแบ่งปันเครื่องเขียนให้เพื่อน เป็นต้น คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภไม่เห็นแก่ตัวเราควรคำนึงอยู่เสมอว่าทรัพย์สิ่งของที่เรามาได้มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

การให้ชั้นยอดเยี่ยมไม่มีการให้ชนิดอื่นดีกว่าเพราะการให้ชนิดนี้เป็นธรรมทานเป็นทานที่พระพุทธเจ้าตรัสว่ายอดเยี่ยมเพราะให้สิ่งที่เปื้อนอมตะไม่ตาย สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า “สพพทานัมมทานชินาติ การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง”^{๙๓}

การให้ธรรมนำความสว่างไสวไปสู่จิตใจเพื่อนมนุษย์ผู้มีจิตบอด หรือตกอยู่ในทุกขโศกกำลังได้รับอันตรายแก่ชีวิตนั้นเป็นบุญมหาศาลขอให้ชาวพุทธช่วยกันสั่งสอนต่อๆ ไปให้ชาวพุทธมีวิญญานนักเผยแผร์ ทำหน้าที่ชาวพุทธผู้รักพระศาสนา ช่วยกันเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการใช้ปากสนทนาหรือพูดจาธรรมะ บุญอะไรจะประเสริฐเท่าการให้ธรรมะเป็นทาน

ข. ปิยวาจา

๑. ความหมายของปิยวาจา

ปิยวาจาหรือเปยยวัชชะหมายถึง ความเป็นผู้มีวาจาน่ารักพูดอย่างรักกันวาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตมึ่น้ำใจหรือวาจาซาบซึ้งใจคือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีหางเสียงสมานสามัคคีซาบซึ้งใจทำให้เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ^{๙๔} จะเห็นได้ว่า การให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟังเมื่อฟังแล้วเกิด

^{๙๒} ชัยวัฒน์อรรถพัฒนและคณะ, **หลักการดำรงชีวิตในสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๒.

^{๙๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๓.

^{๙๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

กำลังใจที่จะทำความดีอื่นๆ ขึ้นไปเปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจประสานใจทุกๆดวงให้เป็นดวงเดียวกัน^{๙๕} ภาพไฟระย้าฟุ้งชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทาง

การพูดเจรจาจากที่อ่อนหวาน ได้แก่การพูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุที่丁寧หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคีเกิดไมตรีทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นการพูดที่เป็นคำสัตย์คำจริงเป็นคำพูดที่ให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจเบิกบานใจซึ่งตรงกับสุภาษิตไทยว่า “ปากเป็นเอกเลขเป็นโท” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพูดเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่นได้ยืนนานเป็นมิตรสหาย หรือเพื่อนที่ดีและสนิทสนมต่อกันตลอดไป หรือคนเหนื่อยมา หรือผิดหวังมาเพียงแต่พูดไฟเราะโดยการให้กำลังใจก็ย่อมเป็นคำพูดที่รัดตรึงจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดีเพียงแต่ผู้พูดต้องพูดด้วยความเห็นอกเห็นใจจริงๆ เท่านั้นการพูดคำสุภาพอ่อนหวานเพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี ปิยวาจาทำได้ง่ายเพราะวาจานั้นมีในตัวเราเพียงเรามีสติมีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้

๒. ประเภทของปิยวาจา

ปิยวาจาสามารถแยกออกได้๒ประเภท คือ

๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟังเกลียดเป็นวจีทุจริต^{๙๖} เช่น คำหยาบ คำด่า คำประชด คำกระทบกระเทียบ คำแดกดัน คำสบถ เป็นต้น คำพูดเหล่านี้เรียกว่า “อัปปิยวาจา”

๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรักเป็นวจีสุจริต^{๙๗} เช่น คำอ่อนหวาน คำชมเชยจากใจจริง คำพูดที่ชวนให้เกิดความสมัคสมานไมตรี เป็นต้น

วาจาที่ไพเราะอ่อนหวานย่อมเป็นคุณสมบัติสำคัญในการพูด เพื่อยึดเหนี่ยวใจของผู้ฟังให้เกิดความนิยมรักใคร่ และเชื่อถือและแสดงออกถึงความคิดที่สะท้อนมาจากจิตใจทำให้เห็นถึงคุณลักษณะผู้พูด การอบรมขัดเกลาจิตใจของบุคคลนั้น ดังผู้มีมารยาทจะต้องระมัดระวังในการใช้วาจาแบ่งเป็นการพูดทั่วไป และการพูดแบบสนทนา

การพูดทั่วไป การพูดแบ่งเป็นการพูดทางการ หรือกึ่งทางการอาจพูดอยู่ในบุคคล ๒ บุคคลหรือกลุ่มๆ การพูดผู้พูดอาจพูดคนเดียวโดยมีผู้ฟังกลุ่มใหญ่ฟังอยู่ซึ่งกฎระเบียบต่างๆ ในการพูดขึ้นอยู่กับกาลเทศะเท่านั้น และต้องรวมกับมารยาทการแต่งกายการใช้ถ้อยคำทำที่ประกอบการพูด น้ำเสียง ฯลฯ

การพูดเป็นเสมือนดาบสองคมพูดให้ดี หรือไม่ดีก็ได้การพูดดีต้องอาศัยการฝึกฝนเป็นอย่างมากเพราะไม่ใช่เป็นการสนทนากับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นเรื่องปกติแต่การพูดนั้นผู้ฟังเป็นจำนวนมากและผู้ฟังมีระดับสติปัญญาที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้พูดควรระมัดระวังในการพูด ดังนี้

๑. พูดให้ชัดถ้อยชัดคำไม่พูดคำหยาบคาย
๒. ไม่พูดวกไปเวียนมาจนผู้ฟังไม่เข้าใจ
๓. ไม่พูดนอกเรื่องที่กำหนด
๔. ควรคำนึงถึงเวลาที่เขากำหนดให้พูด ไม่พูดเกินเวลา

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๗.

^{๙๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), *ชุดคำวัด*, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๑.

^{๙๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๘๖๒.

๕. ไม่ควรพูดคำที่รุนแรงเกินไป และควรขอโทษในการล่วงเกินซึ่งกันและกัน
๖. ไม่สอสดสนวจา หรือแย้งชิงพูด
๗. ควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามปัญหาต่างๆ ได้เท่าที่เวลาอำนวยให้
๘. ไม่พูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน
๙. ไม่ใช่เสียงตวาด หรือพูดจากระโชกกระชาก
๑๐. ไม่ใช่วาจาอันหักหาญดั่งต้น
๑๑. ไม่ซอกแซกไต่ถามธุระส่วนตัวหรือการในบ้านของเขาที่ไม่ได้เกี่ยวข้องแก่ตน
๑๒. ควรระมัดระวังในการใช้ถ้อยคำไม่ใช่ถ้อยคำพร่ำเพรื่อ
๑๓. พูดสิ่งใดยอมให้เป็นที่ยึดถือได้
๑๔. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๑๕. ไม่เยาะเย้ยถากถางผู้กระทำความผิดพลาด

การพูดแบบสนทนา คือ การพูดกับผู้อื่นหรือการสนทนากันในสังคมนั้นมีความสำคัญมาก การสนทนา เป็นการพูดกับผู้อื่นแตกต่างไปจากการพูดคนเดียวกล่าว คือ การสนทนาย่อมมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มีการพูดจาระหว่างบุคคลซึ่งอาจมากกว่าสองคน ดังนั้นมารยาทในการสนทนาพึงปฏิบัติ ดังนี้

๑. ควรใช้คำพูดที่สุภาพอ่อนน้อม
๒. ในการพูดถึงบุคคลอื่นๆ ไม่ควรเหยียดหยามเอาความบกพร่องเสียหายของบุคคลนั้นๆ ขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์โดยการดูถูกดูแคลน หรือเยาะเย้ยเสียดสีผู้นั้น
๓. ไม่พูดไร้สาระ หรือพูดพล่อยจับใจความไม่ได้
๔. ไม่พูดสอดแทรกขณะที่มีการสนทนาเป็นกลุ่มนั้น
๕. ไม่พูดเสียงดังในสถานที่ต้องการความเงียบสงบ
๖. ไม่กล่าวถึงสิ่งโสโครกพึงรังเกียจ ในท่ามกลางประชุมชน
๗. ไม่พูดเปรียบเปรยเคาะแคะสตรีกลางประชุม
๘. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๙. ไม่ขอแยกผู้หนึ่งมาจากผู้ใดเพื่อจะพาไปพูดจาความลับกัน
๑๐. ไม่กล่าวถึงความชั่วร้ายอันเป็นความลับ เฉพาะบุคคลในที่แจ้ง
๑๑. ไม่เก็บเอาความลับของผู้หนึ่งมาเที่ยวพูดแก่ผู้อื่น
๑๒. ไม่พูดสับปลั๊กกลับกลอกตลบตะแลง
๑๓. ไม่รับวาจาคล่องๆ โดยมีได้เห็นว่าการจะเป็นได้หรือไม่ หมายถึงต้องใคร่ครวญให้แน่วแน่ใจก่อนจึงรับคำหรือจึงปฏิเสธ มิใช่ทำแต่สักว่าพูดโพล่งโดยมิได้คำนึงให้แน่ชัดว่าจะทำได้หรือไม่
๑๔. เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใดแก่บุคคลผู้ใดควรออกวาจาขอโทษเสมอ
๑๕. เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไรควรออกวาจาขอบคุณเขาเสมอ
๑๖. ไม่กล่าวสรรเสริญรูปร่างบุคคลแก่ตัวเขาเอง
๑๗. ไม่ทักถึงการร้ายโดยพลั้งโพล่งให้เขาตกใจ
๑๘. ไม่ทักถึงสิ่งอันน่าอายน่ากระดากโดยเปิดเผย
๑๙. ไม่เอาสิ่งที่น่าจะอายจะกระดากมาเล่าให้แขกฟัง

๒๐. ไม่กล่าวถึงการอับมงคลในเวลามงคล
๒๑. ไม่ใช้วาจาอันข่มขี
๒๒. ไม่สนทนาแต่เรื่องตนฝ่ายเดียวจนคนอื่นไม่มีช่องจะสนทนาเรื่องอื่นได้
๒๓. ไม่นำธุระตนเข้ากล่าวแทรกในเวลาธุระอื่นของเขาขุมน
๒๔. ไม่กล่าววาจาติเตียนของที่เขาหิบบกให้ว่าไม่ดีหรือไม่พอ
๒๕. ไม่ใช้วาจาอันโอ้อวดตนและลบหลู่ผู้อื่น
๒๖. ไม่เอาการในบ้านของผู้ใดมาแสดงในที่แจ้ง
๒๗. ไม่ใช้คำสบถติดปาก
๒๘. ไม่ใช้ถ้อยคำมูสา
๒๙. ไม่นินทาว่าร้ายกันและกัน
๓๐. ไม่พูดส่อเสียดยุยงให้เขาแตกร้างกัน
๓๑. ไม่เป็นผู้สอพลอประจบประแจง
๓๒. ไม่แข่งชกให้ร้ายผู้ใด

๓. ลักษณะของปิยวาจา

ปิยวาจามีลักษณะและรายละเอียดต่างๆดังต่อไปนี้

หลักการพูดที่ดีต้องคำนึงถึงการใช้ภาษาต้องเลือกใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่ายเหมาะสมกับวัยของผู้ฟังผู้พูด และผู้ฟังมีจุดมุ่งหมายตรงกันผู้พูดมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการสื่อความหมายไปยังผู้ฟังเพื่อให้เข้าใจเรื่องราวต่างๆ ผู้ฟังก็มีความตั้งใจฟังสิ่งที่ผู้พูดสื่อความหมายให้ออกเสียงพูดให้ชัดเจนดังพอประมาณ อย่าตะโกนหรืออย่าพูดค่อยเกินไป สิ้นหน้ำ ท่าทางยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียดท่าทางในการยืนนั่งควรสง่าผ่าเผย การใช้ท่าทางประกอบการพูดก็มีความสำคัญ เช่น การใช้มือนิ้วจะช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายยิ่งขึ้นต้องรักษามารยาทการพูดให้เคร่งครัดในเรื่องเวลาในการพูดพูดตรงเวลา และจบทันเวลาพูดเรื่องใกล้ตัวให้ทุกคนรู้เรื่อง เป็นเรื่องสนุกสนานแต่มีสาระ และพูดด้วยท่าทาง และกิริยานุ่มนวลเวลาพูดต้องสบตาผู้ฟังด้วย ไม่ควรพูดเรื่องเช่ชาติศาสนาการเมืองโดยไม่จำเป็น และไม่ควรพูดแต่เรื่องของตัวเอง ไม่พูดคำหยาบนิทาผู้อื่น ไม่พูดแข่งขณะผู้อื่นพูดอยู่ และไม่ชี้หน้าคู่สนทนา

มารยาทของการพูดเป็นการพูดที่ดี ไม่ว่าจะเป็นการพูดในโอกาสใด หรือประเภทใดผู้พูดต้องคำนึงถึงมารยาทในการพูด ซึ่งจะมีส่วนส่งเสริมให้ผู้พูดได้รับการชื่นชมจากผู้ฟังซึ่งจะช่วยให้ประสบผลสำเร็จในการพูด เช่น พูดด้วยวาจาสุภาพแสดงหน้าตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่พูดอวดตนข่มผู้อื่น และยอมรับฟังความคิดของผู้อื่นเป็นสำคัญไม่กล่าววาจาเสียดแทงกั้วร้ายหรือพูดขัดคอบุคคลอื่นควรใช้วิธีที่สุภาพเมื่อต้องการแสดงความคิดเห็น รักษาอารมณ์ในขณะที่พูดให้เป็นปกติไม่นำเรื่องส่วนตัวของผู้อื่นมาพูด หากนำคำกล่าวของบุคคลอื่นมากล่าวต้องระบุนาม หรือแหล่งที่มาเป็นการให้เกียรติบุคคลที่กล่าวถึง หากพูดในขณะที่ผู้อื่นยังพูดไม่จบควรกล่าวคำขอโทษไม่พูดคุยกันข้ามศีรษะผู้อื่น

การพูดที่ดี คือ กระบวนการสื่อสารความคิดจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง โดยมีภาษาน้ำเสียง และอากัปกิริยาเป็นสื่อการใช้ถ้อยคำน้ำเสียง รวมทั้งกิริยาอาการอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกต้องตามจรรยาบรรณ และประเพณีนิยมของสังคม เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก

นึกคิดความรู้ประสบการณ์ และความต้องการที่เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ฟังเพื่อให้เกิดการรับรู้ และเกิดผลการตอบสนองอย่างสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายของผู้พูด^{๙๙} เป็นการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานพูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าวพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปียวาจา นั้นจะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จถ้าเราพูดเท็จ หรือโกหก

เว้นจากการพูดส่อเสียดบางคนใช้วาจาเป็นอาวุธ เหน็บแนมกระทบกระทั่งเบียดถากถายเหยียดหยันให้ผู้อื่นได้รับความเสียใจคับแค้นใจขุ่นเคือง เมื่อถามว่าเมื่อทำให้คนอื่นไม่พอใจแล้วมีทรภาพจะได้อยู่หรือไม่ วิธีแก้ไขก็หัดพูดชมเชยคนให้เป็นพูดแต่เรื่องดีของคู่สนทนา เว้นจากการพูดคำหยาบผรุสวาท คือ คำพูดที่หยาบ ได้แก่การด่าการแข่งด้วยความไม่พอใจหรือด้วยความโกรธเคือง เพราะสาเหตุใดๆ ก็ตามย่อมทำให้ความเดือดร้อนแผ่ขยายออกไป เพราะเป็นคำพูดที่เปล่งออกมาจากใจที่มีความเร่าร้อน ผู้ใดได้ฟังเข้าแล้วก็จะทนนิ่งอยู่ไม่ได้ย่อมทำให้เกิดความไม่สบายใจเจ็บแค้นใจ เหมือนบุคคลเป็นผีหัวใหญ่ที่อึกเสบถมยังถูกบีบให้แตกปะทุขึ้นมาฉะนั้นเราต้องฝึกพูดเพราะๆ ให้อยู่ไปไหนก็มีแต่คนรัก

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การพูดเพ้อเจ้อ ได้แก่ พูดเรื่องที่เป็นไปไม่ได้รู้ทั้งรู้ว่ามันไม่มีทางเป็นไปได้ หรือบางทีตัวเองก็ไม่แน่ใจแต่ก็ฝันใจพูดออกไปให้คนอื่นเชื่อเหมือนการโฆษณาชวนเชื่อแบบนี้ ท่านเรียกว่า พูดเพ้อเจ้อ ข้อนี้วิธีแก้ไขก็ควรพูดให้สร้างสรรค์พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์มีข้อเท็จจริงมีเหตุผล การพูดการกล่าวที่ให้ความรักนั้นพูดได้อย่างไรการพูดให้เพราะในที่นี้มีใช้ไปบอกรักไปโปรดรักกับเขาการพูดในที่นี้หมายถึง พูดดีการพูดดีของปิยะวาจา นั้นพูดได้เช่นไร ลำดับแรกเราต้องเริ่มที่ตัวเราเองก่อนว่าเราพูดดีแล้วหรือยัง แต่การพูดดีของเรานั้นมิใช่แค่พูดแต่ปาก ต้องมาจากจิตใจตั้งคนโบราณท่านได้กล่าวไว้ว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องมีจิตใจคอยบังคับการคอยสั่งการของเราอยู่เสมอการพูดก็เป็นการกระทำอย่างหนึ่ง

ดังนั้น เราต้องทำจิตใจของเราให้ดีเสียก่อนเมื่อจิตของเราดีแล้ว ก็จะสั่งการกระทำของเราออกมาดีด้วยการที่จะทำจิตใจให้ดีนั้นกระทำได้อย่างไร เราจะต้องรู้จักการนั่งบำเพ็ญเพียรภาวนารู้จักกราบไหว้พระสวดมนต์นั่งสมาธิ เพื่อทำจิตใจของเราให้บริสุทธิ์ผ่องใสการที่ทำให้ใจของเราบริสุทธิ์ผ่องใส แล้วเราสงบเป็นสุขรู้สึกร่มเย็น เมื่อเรารู้สึกเช่นนี้การกระทำของเรา ก็จะออกมาในทิศทางที่ดีการพูดของเรา ก็จะเช่นกัน การพูดอีกอย่างขาดเสียมิได้นั้นคือสติสติมีไว้ทำไมก็มีไว้เพื่อเป็นเครื่องฉกฉวยยึดคนที่ไม่มีสติ จะพูดจะทำอะไรย่อมเป็นที่ขวางทุกคนทั่วไประยะยอมทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การที่เราขาดสติเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำคนเราส่วนใหญ่ไม่ทราบว่าตัวเองเป็นคนขาดสติ เช่น การไปดื่มเมาไปเสพยาเสพติดก็ทำให้คนเราขาดสติได้เมื่อขาดสติก็จะคุมตัวเองไม่อยู่พอกุมตัวเองไม่อยู่ก็ไปอาละวาดใส่คนอื่น ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนผลสุดท้ายก็จะกลับมาถึงเรา และเราควรมีสติดูยังคิดอยู่เสมอของที่ทำให้เราขาดสติของที่ทำให้เรามีสติทำให้เราไม่มีเครื่องรังเหี่ยวจิตใจไว้ ถ้าเรามีสติเราก็จะทำได้ในสิ่งที่ดี ถ้าเราไม่มีสติเราก็จะทำในสิ่งที่ไม่ดีออกไป

^{๙๙} ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, **พูดได้พูดเป็น**, (กรุงเทพมหานคร : โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐.

การพูดที่ดีนั้นทุกๆ ท่านยังนึกว่าการพูดที่ดีควรเป็นเช่นไร การพูดที่ดีก็ต้องไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียดกับใครการพูดทั้ง ๔ อย่างนี้ทุกๆ ท่านคงจะคิดว่าบางครั้งเราพูดส่อเสียดนิดหน่อยคงไม่รู้สึกรึอะไรแต่การพูดส่อเสียด เป็นการทำร้ายจิตใจผู้ฟังเป็นอย่างมากผู้โดนพูดส่อเสียดกับผู้โดนว่าจริงๆ จังๆ ตรงๆ จะรู้สึกเจ็บใจทุกซึกใจอยู่ข้างในตลอดก็เกิดสังสม ต่อมาจะเกิดความแค้นความโกรธมาโทษกันมาทะเลาะกันอีกก่อการวิวาทกันทั่ว ทำให้เราไม่มีสิทธิ์คุมตัวเองได้เลย เพราะเราขาดสติขาดการพูดที่ดีการเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่ยรัก เป็นที่จับใจแก่กัน และกันอันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้นถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่ยรักที่พอใจก็เป็นวาจาที่อาจเสียดแทงน้ำใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสียใจเจ็บใจไม่สบายใจเพราะฉะนั้นจึงสมควรที่ทุกคนจะต้องมีสติควบคุมใจควบคุมวาจาที่จะพูดออกไปให้เป็นวาจาที่สุภาพที่เหมาะสม แม้ว่าในบางคราวต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยก็ตามสิ่งที่จะเป็นเครื่องในการควบคุมการพูดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอสมมามาจากการพูดในทางที่ชอบซึ่งเป็นวิสุจริต^{๙๙} คือ

ก. เว้นจากการพูดปด

ข. เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ยุยงให้เขาแตกร้างกัน

ค. เว้นจากพูดคำหยาบคาย

ง. เว้นจากพูดจาเหลวไหลไม่เป็นสาระ

มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉานหลายทาง ประการแรกที่เราเห็นได้ง่ายก็คือ พูดกันได้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานการพูดของคนอาศัยปากลิ้น และสมองเป็นผู้บังการเรื่องของการพูดเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตมากเขาจึงกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอกสิ่งอื่นเป็นเพียงรองลงไปเท่านั้น

การพูดจึงมีทั้งคุณ และโทษนำสุขทุกข์มาให้แก่ตนได้มากทีเดียวคนเราจักได้รับความรักความชังจากคนอื่น ๆ ก็อยู่ที่การพูดจาสนทนานี้เองดังคำสุนทรภู่ว่าไว้ว่า ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยร้อยจิต คนรักเราก็อเพราะคำพูด และในทางตรงกันข้ามคนเกลียดเราก็อเพราะคำพูดอีกเหมือนกัน เรื่องของการพูดจึงเป็นเรื่องสำคัญอยู่มาก คำพูดของคนย่อมส่อถึงน้ำใจของเขา ดังคำว่า วาจาเช่น กับน้ำใจคนใดมีวาจาประการใดใจของเขาก็เป็น เช่น ประการนั้นวาจาจึงเป็นเครื่องวัดราคาของคนได้เป็นอย่างดี เราจักรู้จักคนว่าเป็นคนภาษาใดก็ฟังได้จากวาจาที่เขาแสดงออกมา ในทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปากของคนไว้ ๓ พวก คือ

๑. คุณภาณิ คนปากเหม็น

๒. ปุพฺผภาณิ คนปากหอม

๓. มธฺภาณิ คนปากหวาน

คนปากเหม็นคนแบบนี้ในเวลาเช้าสภาก็ดี เข้าสู่ชุมนุมชนก็ดี เข้าหมู่ญาติเข้าหมู่ข้าราชการเข้าหมู่ของเจ้าของนายก็ดี ถูกนำตัวไปซักถามเป็นพยานก็มักพูดในทางที่ตัวเองไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ ไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือรู้บอกว่าไม่รู้เห็นบอกว่าไม่เห็นเป็นคนกล่าวเท็จทั้งรู้ๆ อยู่เพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่ทรัพย์สินสมบัติบ้าง

^{๙๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒๘ – ๖๒๙.

อีกประการหนึ่ง เขาเกิดความโกรธความเกลียดขึ้นในใจแล้วกล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวในชุมนุมชน กล่าวคำกระทบตบกระทบท่านทำให้เข้าใจผิด เกิดผิดพ้องหมองใจกันอย่างนี้เป็นคนปากเหม็น ไม่มีใครอยากนั่งใกล้ ไม่มีใครอยากฟังคำพูดของเขา

คนปากหอม คือ คนที่พูดแต่ตามความจริงเขาได้เห็นมาอย่างใดก็พูดไปอย่างนั้น ได้รู้มาอย่างใดก็บอกไปตามรู้เข้าใจอย่างใด ก็บอกไปตามความเข้าใจ ไม่กล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวไม่กล่าวคำที่กระทบกระเทือนใจใครๆ แม้น้อยเป็นคนระวังในการที่จะพูดออกไปเป็นอย่างดีเสมอการพูดแบบนี้เป็นการพูดปากหอมใครๆ ก็อยากฟังอยากนั่งใกล้ อยากให้เขาพูดนานๆ ถ้าเขาพูดจบแล้ว ก็มีความเสียดาย อยากให้เขาพูดกันต่อไป

คนปากหวานเป็นคนพูดคำที่สบายหูตดตัมจับใจ เป็นคำของชาวเมือง เป็นคำที่ทำให้เกิดความรักความใคร่พอใจของคนหมู่มาก กล่าวแต่คำจริงคำแท้เป็นประโยชน์ทั้งผู้พูด และผู้ฟังอย่างนี้เป็นคนปากหวาน ยิ่งเป็นคนมีหน้าที่ติดต่อกับสังคมด้วยแล้วควรหาคนปากหวานๆ สักหน่อยอย่าเอาปากเปรี้ยวไปติดต่อการงานเป็นอันขาดจักเป็นการเดือดร้อนภายหลัง ให้ทำหน้าที่ดังกล่าวโอกาสจะประสบความสำเร็จย่อมมีมาก

นี่ลักษณะปากของคน ๓ จำพวกตัวท่านเป็นคนจำพวกไหนลองสอบถามตนเองดู ถ้าเป็นคนปากเหม็นเอาธรรมะล้างปากของท่านเสีย แล้วเปลี่ยนให้เป็นคนปากหอม ปากหวานเพราะชาวโลกย่อมชอบ แต่คำที่ออกมาจากปากหวาน ปากหอมเท่านั้น

อันคนเราสุตนิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา นี่เป็นคำเตือนใจให้เข้าใจความจริงว่า เสน่ห์ของคนนั้นอยู่ที่ปาก ถ้าพูดดีก็เป็นเสน่ห์จับใจคน ถ้าพูดไม่ดีก็เป็นยาพิษทำลายใจคนยาพิษทำคนให้ตาย เสน่ห์ทำคนให้เป็นที่รัก

คำพูดที่ดีๆ เพียง ๒-๓ คำเท่านั้น อิทธิพลเหนือใจคนมากอาจทำคนที่อ่อนแอให้เกิดความคึกคักแข็งแรงขึ้น อาจทำคนขลาดให้กลายเป็นคนกล้าขึ้นมาได้ อาจทำคนที่หมดหวังกลายเป็นคนมีหวังขึ้นมาก็ได้ บางคนเจ็บมากเพราะคิดว่าโรคนี้ร้ายตนอาจตายโดยเร็ว แต่คำพูดของหมอเพียง ๒-๓ คำ ทำให้คนไข้เกิดกำลังใจขึ้นมาอีก และอยู่ต่อไปอีกหลายวัน

การพูดที่สมควรนั้น คือ พูดตามที่มันเป็นจริงคำพูดที่เกินสมควรนั้นหมายถึง คำพูดที่เกินความจริง หรือพูดให้เห็นเป็นมากไปจากจำนวนเดิม บางทีเรื่องนิดเดียวแต่เราไปพูดขยายให้มันยาวใหญ่ออกไปจากเดิมมากๆ เรื่องนี้มักเป็นพวกสร้างเรื่องปั่นข่าว ปั่นน้ำให้เป็นตัวแบบเด็กเลี้ยงแกะ หลอกชาวบ้านว่าเสือมากินลูกแกะ แต่เสือไม่มีไม่ได้มากิน ชาวบ้านนึกว่าจริงก็ตกใจชวนกันมาช่วย ก็ได้ถูกหัวเราะกลับไป ครั้นเสือมากินจริงๆ ก็ไม่มีใครมาช่วยเลยต้องนั่งเป็นทุกข์ อีกอย่างหนึ่งเรื่องมีจริงๆ แต่ไม่ถึงขนาดที่เขาน่ามากล่าว ผู้กล่าวๆ เพิ่มให้เกิดความตื่นเต้น ซึ่งเราได้รับข่าวกันอยู่เสมอเป็นการพูดทำให้คนแปลกใจ เกิดสนใจเป็นอุบายหาเงินของคนพวกหนึ่งพวกนี้จักหาเงินอยู่ได้ตราบเท่าที่คนยังไม่รู้ พอรู้เข้าก็คงไม่มีใครเชื่อต่อไป

ลักษณะของการพูดเท็จ หรือเรียกว่า มุสาโกหกได้แก่ การพูดเรื่องไม่เป็นความจริงพูดไม่ตรงตามที่เราได้เห็นมาด้วยตา ได้ยินมาด้วยหู มีความมุ่งหมายทางวาจาโดยตรง แต่ก็มีสิ่งที่แทนคำพูดแทนวาจา ได้เช่น

- ทางกายที่แสดงกิริยาท่าทาง แทนการพูดให้คนดูเข้าใจผิด
- การเขียนหนังสือเขียนจดหมาย โกหกรายงานเท็จ

- การทำเครื่องหมายให้คนดูหลงเชื่อเข้าใจผิด
- การทำหลักฐานปลอม
- การบู้ไปให้คนอื่นหลงเชื่อ เข้าใจผิดรวมถึงการสันนิษฐานพยายักหน้า การโบกมือแทนคำพูดทั้งหมด นี่กำหนดที่เจตนา ถ้าเจตนาต้องการมูสาโกหก แม้จะไม่เปล่งเสียงออกมาก็ถือว่าผิดศีลทุกกรณี

ลักษณะของการพูดคำหยาบคือคำหยาบคายคำด่าที่ระคายเคืองหูพูดสัปดน (การพูดที่เกี่ยวกับทางเพศอย่างเปิดเผยโดยมิใช่ทางวิชาการ) คำที่คนอื่นฟังแล้วเก็บไปคิดทุกข์ทรมานใจคำพูดที่สังคมไม่นิยมพูดกัน

ลักษณะของการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ได้ความ พูดไม่ถูกเวลา พูดถึงเรื่องที่ไม่เป็นจริงพูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์พูด ไม่เป็นธรรมพูดไม่เป็นวินัย พูดไม่เป็นหลักฐาน

ลักษณะของการพูดส่อเสียด คือ พูดเรื่องจริงที่ร้ายคนอื่นได้แก่นำคำติเตียนที่ได้ยินไปบอกเขาอยู่เขาเป็นเหตุให้เขาโกรธกัน พูดเสียดสีพาดพิงให้คนอื่นเจ็บแค้นแทงใจดำ

การพูดจากรุนแรงเป็นเรื่องของการไม่รู้จักใช้ถ้อยคำ ที่ควรใช้เรื่องเล็กก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องเบาก็กลายเป็นเรื่องหนัก บางทีใครคนหนึ่งมีการกระทำผิดแต่เพียงเล็กน้อยผู้บังคับบัญชาเรียกมาต่อว่าต่อขาน เป็นการใหญ่โดยใช้ถ้อยคำที่รุนแรง ทำให้ผู้ฟังเกิดน้อยเนื้อต่ำใจเลยกลายเป็นเรื่องเสียผู้เสียคนไปก็มี

พูดผิดเวลา เรื่องเวลาเป็นเรื่องสำคัญ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า จังหวะของการที่จะพูดเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้อยคำบางอย่างพูดในเวลาหนึ่งได้ผลนำไปพูดอีก เวลาหนึ่งกลับไม่ได้ผลการพูดของเรา จึงต้องรู้จักเวลาว่าควรพูด หรือไม่ควรพูด ถ้าควรพูดก็อย่าพูด เก็บไว้ก่อนรอจนถึงเวลาจึงจะพูด ได้สมมติว่าท่านเห็นเพื่อนของท่านเป็นคนชอบดื่มเหล้า ท่านอยากจะช่วยเพื่อนของท่านให้เลิกดื่ม พอท่านเห็นเพื่อนของท่านไปสุรร้านเหล้ากำลังมีอยู่กับแก้ว และชวดกับพวกเพื่อนๆ ท่านรักเพื่อนก็เข้าไปบอกว่า การกินเหล้าไม่ใช่นานอย่างนี้ เพื่อนของท่านกำลังเมาและ กำลังเห็นน้ำเมาเป็นน้ำทิพย์ เขาเห็นว่าท่านพูดกวนโตะของเขา เขาโกรธ และชกปากท่านนี่คือ เรื่องไม่รู้จักเวลาถ้าท่านรอหาโอกาสไปก่อนพอเพื่อนของท่านได้รับทุกข์หนัก อันเกิดจากการดื่มเหล้ามันแหละ เป็นโอกาสของท่านแล้วที่จักชี้แจง แสดงโทษของการดื่มน้ำเมาให้เพื่อนเข้าใจและได้ผลทีเดียวเวลา หรือจังหวะจึงสำคัญ คนโบราณจึงบอกไว้ว่า น้ำเซียวอย่างขวางเรือ ช้างกำลังเล่น อย่าไปฉุด ต้องรออีกหน่อย จึงจะทำได้ จังหวะที่พอดีสำคัญมาก

สมมติว่า เราจักใช้คนลองพูดคำหยาบดูแม้เขาทำให้ก็เพราะกลัวเท่านั้น แต่ถ้าพูดคำอ่อนหวาน เขาทำให้โดยความรัก สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหุมิรู้หาย แต่ทว่าบางคนปากหวานใจเปรี้ยว หรือปากหวานกินตายเป็นผู้ที่หวาน เพื่อจะเอาผลประโยชน์ฝ่ายเดียวคนโบราณจึงเตือนไว้ว่า ระวังคนปากหวานให้มากหน่อยที่เขากล่าวเช่นนั้น ก็เพราะว่าปากหวานอย่างเดียว ไม่ต้องมีคำที่เป็นประโยชน์ด้วยเหมือนผลไม้บางอย่างหวานแต่เมื่อบางอย่างหวานกินได้ไม่เมา คำพูดของคนก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องหวานและเป็นประโยชน์ด้วย จึงจักดีที่ว่าเป็นประโยชน์นั้น หมายถึงผู้ฟังฟังแล้วได้อะไรใหม่ๆ ขึ้นในชีวิตของเขาเช่น ทำให้เขาเป็นคนก้าวหน้าให้เป็นคนขยันให้เป็นคนฉลาดขึ้นกว่าเดิม อย่างนี้เรียกว่า ได้ประโยชน์ถ้าเพียงแต่พูดพล่อยๆ

ทั้งๆ โดยไม่เป็นสาระอย่างนี้เรียกว่า เพื่อเจ้าไม่เข้าเรื่องวาทะที่เป็นประโยชน์คำเดียวดีกว่า วาทะที่ไม่เป็นประโยชน์ตั้งแสนคำ

คนเรารู้จักกล่าววาทะที่เป็นประโยชน์ได้ ก็เพราะเป็นผู้มีใจประกอบด้วยความเมตตากรุณา เป็นผู้เห็นนอกเขากเราเป็นผู้หวังความสุขความเจริญแก่ผู้อื่น เมื่อใจประกอบด้วยธรรมอยู่ การพูด การกระทำ ก็ย่อมมุ่งต่อประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ท่านจึงตั้งองค์กำกับไว้ข้างท้ายว่าต้องพูดด้วยเมตตา

การพูดด้วยเมตตาทำให้ผู้ฟังสบายใจ และยินดีรับเอาไปทำตามด้วยดี แต่ถ้าเราพูดเตือนด้วยความโกรธ ความโกรธของเราเป็นชนวนล่อให้เขาโกรธเสียแล้วดวงใจมืดมิดมองไม่เห็นเหตุผล การรับฟังก็ไม่มีเมื่อไม่ฟังผลประโยชน์ก็ไม่เกิดแก่เขาเป็นการพูดเปล่าๆ ไม่มีกำไรทางด้านจิตใจ

สัมมาวาทะ^{๑๐๐} ยังหมายถึง การเขียนด้วยการพูดกันเป็นเรื่องทำได้แก่บุคคลที่อยู่กันเฉพาะหน้า ถ้าอยู่ไกลกันก็ต้องใช้การเขียน ในสมัยนี้การเขียนกับการพูดต้องเดินทางร่วมกันอยู่เสมอผู้ที่จะไปพูดทางวิทยุต้องเขียนไปก่อน ไปถึงสถานีก็เอาข้อเขียนมาอ่านให้คนฟังหนังสือพิมพ์รายวัน รายอะไรต่างๆ ตลอดจนหนังสืออื่นๆ เป็นสื่อใช้แทนการพูด

ฉะนั้น การเขียนจึงเป็นเสมือนหนึ่งผู้รับใช้การพูดนั่นเอง เราต้องระวังในเรื่องที่พูดให้เป็นเรื่องดีมีประโยชน์อย่างใดก็ต้องระวัง ในเรื่องการเขียนให้ดีขึ้น กันเดี๋ยวนี้อิทธิพลของการเขียนไปไกลกว่าการพูดมาก แต่สังเกตดูมีอยู่ไม่น้อยที่การเขียนเป็นไปในทางทำลายความสามัคคีของหมู่คณะ เป็นการกระทบกระเทือนผู้นั้นผู้นี้รวมทั้งเขียนเกินความจริง เขียนเกินสมควร เขียนผิดเวลาก็มี อยู่เป็นจำนวนมาก และร้ายที่สุดก็คือ ข้อเขียนที่เป็นไปในเชิงยั่วยุให้เกดกามารมณ์โทสะ และพยาบาทอันเป็นผลในทางทำลายศีลธรรมให้ทรุดโทรมก็มีอยู่ไม่น้อย

ความเป็นผู้มีวาจาน่ารักพูดอย่างรักกัน วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดเต็มหัวใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีทางเสียสละสามัคคีซาบซึ้งใจทำให้เกิดมิตรรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยามยอมตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสเตือนพระภิกษุให้พยายามหลีกเลี่ยงถ้อยคำที่ขัดแย้งกันพูดจาส่อเสียดเสียดสีกัน อันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการพูดที่ประกอบด้วยประโยชน์ดังปรากฏในอภัยราชกุมารสูตร ดังนี้^{๑๐๑}

ตถาคตรู้ว่าวาทะที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้ว่าวาทะที่จริง ที่แท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้ว่าวาทะที่จริง ที่แท้และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาทะนั้น

ตถาคตรู้ว่าวาทะที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาทะนั้น

^{๑๐๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙.

^{๑๐๑} ช.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓/๘๘.

ตลาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตลาคตรู้ความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๑๐๒}

จะเห็นได้ว่าการให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟัง เมื่อได้ฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกคนอยากทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ไม่พูดจาส่อเสียดอันก่อให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจประสานใจทุกๆ ดวงให้เป็นหนึ่งเดียว เหมือนน้ำฝนประสานดินเหนียวที่แตกกระแหง ให้เป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน เช่น โทณพราหมณ์ได้พูดให้พวกทูต ๘ นครยบยั้งโทษะ ในการที่จะรบกันเพราะแย่งพระธาตุกันได้

พระพุทธองค์ทรงพูดกับองคคัลลิมาลโจรเพียง ๒-๓ คำ องคคัลลิมาลเลิกจากความเป็นโจรได้ ถ้าพูดถึงอิทธิพลสิ้นแล้วนับว่าสำคัญมาก ศาตราที่ลัทธิคมกริบ หรือยาพิษที่ร้ายๆ ก็หาได้ทำให้ตกไปในทันทีได้ เหมือนวาทะที่พูดไม่เพราะ ฉะนั้นบัณฑิตควรรักษาวาทะทั้งในกาล และมีใช้กาลไม่ควรพูดอะไรให้พรั้งเพรื่อไม่เป็นเวลา คนโบราณเขาจึงเรียกว่าปากคนยาวกว่าปากกา ก็ไม่ดังเท่าใดแต่ปากคนดังมาก พูดออกมาแล้วก็ดังไปไกล คำพูดบางชนิดฆ่าคน พูดให้ถึงตาย หรือเสียหายไปก็ได้^{๑๐๓} เช่น

๑. พูดเกินสมควร
๒. พูดวาจารุนแรง
๓. พูดผิดเวลา

สมัยนี้ประเทศไทยเรากำลังอยู่ในระยะของการสร้างชาติสร้างประเทศ ถ้าเราชวนกันพูดให้เป็นสัมมาวาจาก้าวหน้าได้สมหมาย

สัมมาวาจาพูดเป็นธรรม ขึ้นาทงดีเป็นส่วนที่ว่าพูดเป็นบุญมหาศาลนั้นคือ พูดตรงหลัก บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ "การพูดไม่เป็นเท็จ" นับว่าเป็นสัลมัย บุญสำเร็จด้วยการถือศีล

การพูดสอนให้ผู้อื่นทำดีหนีบาปอกุศล และไปสวรรค์นิพพานนับว่า เป็นธัมมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการสั่งสอนคุณธรรมแก่ผู้อื่น ข้อนี้ถ้าสงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ก็เป็นทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้

บุคคลทุกเพศทุกวัยทุกฐานะไม่จำกัดว่าจนมี ผู้ดีไพร่เด็กผู้ใหญ่ หนุ่มสาวเฒ่าแก่ มาช่วยกันสอนช่วยกันแนะทางสวรรค์นิพพาน ให้เพื่อนร่วมโลกคุณพ่อคุณแม่รีบสอนลูกหลานของตน ตั้งแต่วินนี้ให้ลูกหลาน พูดด้วยเมตตาต่อกัน พูดตามหลักการ พูดแบบพุทธอย่าพูดแบบพาลหลักการพูด ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อภัยราชกุมารใน อภัยราชกุมาร ความว่า

๑. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคตรู้ไม่พูดวาทะนั้น

๒. วาจาใดจริง แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่นด้วยตลาคตรู้ไม่พูดวาทะนั้น

๓. ส่วนวาจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ตลาคตรู้ยอมเป็นผู้รู้จักกาลอันควร หรือไม่ควรที่จะพูดวาทะนั้น

^{๑๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๕/๘๖.

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

๔. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคดไม่พูด วาจานั้นเด็ดขาด

๕. วาจาใดแม้จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคดก็ไม่พูด วาจานั้น

๖. วาจาใดจริงแท้ด้วย ประกอบด้วยประโยชน์ด้วยทั้งเป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ด้วย ตลาคดย่อมรู้กาลที่จะพูดวาจานั้น

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนให้ใช้ปยวาจา ในการพูดรวมทั้งการเขียนวันคำพูด ที่จะสร้างสิ่งไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นธรรม หากให้พูดแต่คำสุภาพคำสมุทธานามคำดีคำขึ้นประโยชน์ และคำที่ไม่ผิดธรรมสมดังพระพุทธภาษิตว่า

“สจเจ อตเถ จ ฌเม จ อหุสนต ปติฏฐิตา.

ท่านผู้สงบ เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะ ที่เป็นประโยชน์ และเป็นธรรม”^{๑๐๔}

“กลยาณิเมว มุญเญย น หิ มุญเญย ปาปิก

โมกโข กลยาณียา สารุ มุตวา ตปติ ปาปิก .

พึงเปล่งวาจาดีเท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจาชั่วเลย

การเปล่งวาจาดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จดี

คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง”^{๑๐๕}

พระพุทธภาษิตข้างต้น มีความหมายชัดเจนอยู่แล้ว จึงขอให้ทุกคนมุ่งพูดดีพูดเป็นบุญเป็นกุศลเป็นประโยชน์เป็นธรรม พูดเพื่อดำรงรักษาชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ และความเป็นธรรมในสังคมขอให้รำลึกเสมอว่า ทำบุญที่ง่ายที่สุดก็คือพูด เป็นธรรมขึ้นทางดีพูดบ่อยๆ ได้บุญบ่อยๆ พูดดีมากๆ ได้บุญมากๆ ฝากไว้ให้คิด

ขอบข่ายและพฤติกรรมการใช้วาจาสมควรวาจา หรือวจีสัจจ^{๑๐๖} หมายถึงการเจรจาชอบ เป็นการใช้วาจาที่เหมาะสม ตามกาลเทศะแก่พ่อแม่ ครู-อาจารย์ และเพื่อนดังนี้

๑. ไม่พูดเท็จ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดโกหกทั้งต่อหน้า และลับหลังไม่แสดงกิริยาท่าทางแทนคำพูดให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ไม่ใช้การเขียนทำหลักฐานที่เป็นเท็จไม่พูดให้แตกสามัคคี

๒. ไม่พูดคำหยาบ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่ตะโกนมึงมาพาไว้อย ไม่พูดลามกสัปดน ไม่พูดล้อเลียน ไม่พูดถึงผู้อื่นในด้านไม่ดีไม่พูดสบถทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่พูดสิ่งที่กวนใจผู้อื่น

๓. ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดนินทาว่าร้ายผู้อื่น ไม่พูดในสถานที่ที่ไม่ควรพูดไม่พูดสอดแทรกเวลาผู้อื่นพูด ไม่พูดมากไปหรือน้อยไปไม่พูดเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ไร้สาระ ไม่พูดโดยไม่มีหลักฐานน่าเชื่อถือ

๔. ไม่พูดส่อเสียด หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดยุแหย่ให้ผู้อื่นแตกแยกกัน โกรธกันเกลียดกัน ไม่พูดความจริง ถ้าเป็นผลเสียต่อตนเองและผู้อื่น ไม่พูดกระทบกระทั่งเบียดเบียนเบียดเบียนเสียเสีย ไม่พูดแทงใจดำผู้อื่น ไม่พูดด้วยจิตมีอคติ

ประโยชน์และคุณค่าของการใช้วาจา ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการใช้วาจา ดังนี้

^{๑๐๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๘.

^{๑๐๕} ข.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒๘.

^{๑๐๖} ข.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๘.

๑. ประโยชน์ของการไม่พูดเท็จ คนไม่พูดเท็จจะมีแต่ความสุขสงบมีแต่คนรักใคร่นับถือ เป็นดังเครดิต หรือหลักประกันประจำตัวให้คนอื่นเชื่อถือไว้วางใจจะทำการสิ่งใดก็เจริญ เพราะได้รับการสนับสนุนจากบุคคลทั่วไป มีเกียรติยศชื่อเสียงปรากฏไปทั่ว

๒. ประโยชน์ของการไม่พูดคำหยาบ ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้อื่น ไม่เป็นที่รังเกียจของผู้ที่คบหาสมาคมด้วย มีแต่คนรักใคร่ชอบพอ

๓. ประโยชน์ของการไม่พูดส่อเสียด จะก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะรักใคร่เห็นอกเห็นใจกันเกิดความพร้อมเพรียงกัน เป็นคนสุภาพเรียบร้อย

๔. ประโยชน์ของการไม่พูดเพ้อเจ้อ ทำให้เป็นคนมีสติจะช่วยให้ได้คิดทุกครั้งที่จะพูดจะทำได้ว่ารับได้จึงรับ คิดว่ารับไม่ได้ก็ไม่รับ เวลาจะพูดอะไรก็รู้จักยับยั้งทำให้พูดถูกเวลาสถานที่บุคคล มีหลักฐานเป็นที่เกรงใจของบุคคลทั่วไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเกิดความรำคาญ

วาจาที่เป็นสุภาสิตในมงคลสูตรกล่าวว่า การกล่าววาจาเป็นสุภาสิตเป็นมงคลวาจาที่เป็นสุภาสิต ได้แก่วาจาที่ประกอบด้วยองค์ห้า คือ

๑. กล่าวตามเวลา
๒. กล่าวคำที่เป็นจริง
๓. กล่าวคำที่อ่อนหวาน
๔. กล่าวคำที่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๑๐๗}

การพูดที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ เป็นการพูดที่ดีเป็นคำพูดที่เป็นมงคลนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้พูดเสมอ จักเห็นได้ว่าการพูดดีมีสุภาสิตนั้นเริ่มต้นที่เวลาการพูด จึงต้องเหมาะสมแก่เวลาเสมอผิดเวลาไป แล้วพูดไม่เกิดผลบางที่อาจนำผลเสียมาให้ด้วยซ้ำ สรุปว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการพูดไว้ ดังนี้

๑. ต้องเป็นความจริง
๒. เป็นคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน
๓. พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์
๔. พูดแล้วเกิดการสมานสามัคคี
๕. พูดด้วยจิตเมตตา
๖. พูดถูกกาลเทศะคือถูกเวลาและสถานที่^{๑๐๘}

ฉะนั้น ใครจักพูดอะไรออกไปก็ต้องรอเวลาให้พอเหมาะพอควรก่อน เมื่อได้เวลาอันเหมาะสมแล้วก็ควรสรรหาแต่คำที่จริงแท้มาพูด มากกล่าว ยำนำเรื่องเท็จมากกล่าวเป็นอันขาดเพราะคำเท็จเป็นคำตาย คำจริงเป็นคำไม่ตาย คนเราควรพูดคำที่จริงแท้ไว้เสมอ ไม่ว่าในกาลไหนๆ ภาสิตของนักรบจึงมีไว้ว่า เสียชีพอย่าเสียสัตย์ ต้องรักษาคำสัตย์ คำจริงไว้เสมอ ด้วยชีวิตแต่คำจริง แม้จะเป็นประโยชน์ก็ต้องรู้จักปรุ้งให้อ่อนหวานสักหน่อย เพราะทุกคนชอบคำอ่อนหวานอย่าว่าแต่คนเลย แม้สัตว์ดิรัจฉานก็ไม่ชอบคำหยาบ คำอ่อนหวานเป็นยากำลัง คำหยาบคายเป็นยาพิษของใจ คนฉลาด

^{๑๐๗} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

ผู้ต้องการประโยชน์จึงควรพูด แต่คำที่อ่อนหวานเสมอ การที่จักสมานไมตรีของใครๆ ไว้ได้นั้นอยู่ที่การพูดอ่อนหวานด้วย

ค. อรรถจริยา

๑. ความหมายของอรรถจริยา

อรรถจริยา การประพฤติประโยชน์ ทำประโยชน์แก่เขาหลักธรรม ขอนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และการทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในด้านคุณธรรม และจริยธรรมให้เป็นประโยชน์แก่สังคม เป็นต้น

ประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่าอรรถจริยา เป็นการ ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยร่างกาย และชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญา และส่งเสริมในด้านจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมขอนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตนใน ๒ ด้าน คือ ทำตนให้เป็นประโยชน์ เป็นการ ทำตนให้มีคุณค่าต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เข้าตำราว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนึ่งดูตาย บั้นวัวบั้นควายให้ลูกท่านเล่น” ทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์นี้อาจทำได้หลายวิธี เช่น ตั้งใจเรียนหนังสืออบรมคนให้เจริญก้าวหน้า เป็นศิษย์อาจารย์ที่ดี เป็นบุตรพ่อแม่ที่ดี และเป็นคนดีของครอบครัว โรงเรียน ชุมชน สังคม และประเทศชาติรวมทั้งเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย ความมีน้ำใจในข้อนี้เป็นการนำพาตนเอง ช่วยเหลือสังคมด้วยความเมตตา และปรารถนาที่ดีต่อผู้อื่น เช่น เกิดอัคคีภัย วาตภัย หรือภัยอื่นๆ ก็เข้าช่วยด้วยความมุ่งหวังที่ดี เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับเป็นมณต์มหาเสน่ห์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่น และคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นการบำเพ็ญตนอาจไม่ต้องเสียเงิน หรือสิ่งของก็ครองใจผู้อื่นได้เช่นเดียวกัน^{๑๐๙}

๒. ประเภทของอรรถจริยา

อรรถจริยาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) การทำตนให้เป็นประโยชน์หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถมีคุณธรรมเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

๒) การทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ คือ เมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูตาย มีน้ำใจไมตรีต่อกัน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลังความสามารถ

การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกัน ในวงแคบและบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมขอนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์การทำตนให้เป็นประโยชน์หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่อย่างคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนึ่งดูตาย บั้นวัวบั้นควายให้ลูกท่านเล่น” หรือ “อยู่ก็ให้เขาไว้ใจ จากไปก็ให้เขาคิดถึง” คนที่ไม่นิ่งดูตายมีอะไรพอจะช่วยเหลือคนอื่น และสังคมได้ก็เอาใจใส่ชวนชวายเป็นช่วยเหลือตามสติกำลังทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมุ่คณะให้ดังงาม” อยู่ที่ไหนก็สร้างความเจริญที่นั่น วิธีทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์อาจทำได้หลายวิธี เช่น การตั้งใจศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา

^{๑๐๙} ฐ.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

การทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และต่อคนทั้งหลายคนเราเกิดมามีอวัยวะแขนขาเหมือนกันใครจะมีค่าตัวมาก หรือน้อยเพียงไร จะเป็นคนสูง หรือต่ำอย่างไรก็สุดแล้วแต่เขาทำตัวให้มีประโยชน์มากน้อยเพียงไร บุคคลผู้บรรลุปริโยชนตน แล้วก็ควรทำประโยชน์แก่ผู้อื่นบ้างตามกำลังความสามารถ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือช่วยตนเองได้แล้วก็ควรช่วยผู้อื่นด้วยในการดำเนินชีวิตนั้นควรให้ประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นประสานกัน คือ ให้ได้รับประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย อันที่จริงไม่มีประโยชน์ตนที่ประกอบด้วยธรรม (คือถูกต้อง) อันใดที่ไม่เป็นประโยชน์ผู้อื่น และในทำนองเดียวกันไม่มีประโยชน์ผู้อื่น อันใดที่ถูกต้องจะไม่เป็นประโยชน์ตนด้วยประโยชน์ทั้งสองย่อมอาศัยซึ่งกันและกันดำเนินไป และในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบันเช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ตลอดถึงประเทศชาติสิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤตินให้ตนเป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจา ใจในทุกเวลาทุกโอกาส

การบำเพ็ญประโยชน์ธรรมข้อนี้ มุ่งถึงการปรับปรุงตัวเอง ๒ ประเด็น คือ การทำตนให้เป็นคนดีมีประโยชน์ และการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์

การทำแต่ในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และส่วนรวมไม่ชักนำพวกพ้องไปในทางเสื่อม หรือร่วมมือกันอย่างผิดๆ เช่น คิดเอาเปรียบคนกลุ่มอื่นประเทศอื่นใช้กำลังที่เหนือกว่ากดขี่ข่มเหงเขาอย่างไม่เป็นธรรม หากหลีกเลี่ยงการประพฤตินี้ ได้ย่อมมีส่วนช่วยเสริมสร้างสันติสุข และความมั่นคงให้มวลมนุษยชาติทั้งโลกได้อีกทางหนึ่งตามกำลังสติปัญญาความรู้ความสามารถกำลังทรัพย์ และเวลาอย่างนี้ดูดยอย่าเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

ความเป็นผู้มีน้ำใจไม่นิ่งดูดายรู้จักสงเคราะห์ และช่วยเหลือกิจการของผู้อื่นให้สำเร็จ รู้จักช่วยกระทำกิจอันเป็นประโยชน์บุคคลอื่น หรือแก่สังคมส่วนรวมตามความเหมาะสมแก่ฐานะ และโอกาสไม่เป็นคนแล้งน้ำใจช่วยใครไม่เป็น คือไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว ขณะที่ผู้อื่นหรือสังคมประสบความทุกข์เดือดร้อน

การประพฤตินให้ตนเป็นประโยชน์แก่เพื่อนบ้านไปจนกระทั่งถึงสังคม เช่น การที่ได้มาร่วมกิจกรรมกันซึ่งต่างก็ได้ถือเอาอาหารคาวหวานหรือผลไม้มาถวายแก่พระสงฆ์แล้วบางส่วนก็นำไปแจกกันก็เรียกว่าได้ทำหน้าที่ที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมแล้ว

การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้น ไม่กระทำ การประพฤตินให้ตนเป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจา ใจ ในทุกเวลาทุกโอกาส

๓. ลักษณะของอรรถจริยา

อรรถจริยา มีลักษณะและรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้ ในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ การปฏิบัติงานในแต่ละหน้าที่แต่ละแผนกเต็มกำลังและความสามารถ^{๑๑๐} การประพฤตินของแต่ละบุคคล ก็ควรให้เกิดประโยชน์แก่สังคมและครอบครัวบ้างตามสมควรแก่ฐานะของตน คฤหัสถ์สามารถแยกประโยชน์ออกได้เป็น ๓ อย่างในการปฏิบัติ คือ

^{๑๑๐}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๓๐.

๑. อัตตัตถะ จุดหมายเพื่อตน หรือประโยชน์ตนคือประโยชน์ ๓ ข้างต้นซึ่งทำให้เกิดขึ้นแก่ตน หรือพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตนพึงปรารถนา แต่สิ่งที่ปรารถนานั้นจะต้องเป็นไปตามทำนองคลองธรรม หรือจารีตประเพณีนิยมซึ่งเคยประพฤติปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. ปรีตถะ จุดหมายเพื่อผู้อื่นหรือประโยชน์ผู้อื่นซึ่งพึงช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพื่อนมนุษย์ให้บรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตด้วยการชักนำสนับสนุน ให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนเข้าถึงการช่วยตนเอง และบุคคลอื่นได้ตามลำดับและให้รู้จักเหตุและผลสิ่งที่ควรมิควร เป็นต้น

๓. อุภยัตถะ จุดหมายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์สุข และความดีงามร่วมกันของชุมชน หรือสังคมรวมทั้งสภาวะและปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่พวกเราในฐานะบุคคล และชุมชนพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษาเพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตน และผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายที่แท้จริงเดียวกันคือ ประโยชน์สุขของครอบครัว และสังคมทุกชั้น หรือในฐานะอุบาสก และอุบาสิกาทั่วไป^{๑๑๑} และมีผู้เชี่ยวชาญกล่าวถึงการปฏิบัติงาน ดังนี้

เกทเซลส์ (Getzels) กล่าวว่า การดำเนินงานขององค์การใดก็ตามถ้าจะให้งานดำเนินไปด้วยความเหมาะสมและได้ผล บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานนั้น ทุกคนต้องมีความเห็นสอดคล้องตรงกันในการกำหนดบทบาท และหน้าที่รับผิดชอบให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งดำรงตำแหน่งแต่ละตำแหน่งในองค์การนั้นๆ รับผิดชอบต่อปฏิบัติ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการปฏิบัติงานจะดำเนินไปด้วยดีก็ต่อเมื่อไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องฝ่ายใดก็ตาม มีความคิดเห็นขัดแย้งกันในการที่จะกำหนด หรือนึกคิดหรือคาดคะเนให้ผู้ปฏิบัติทำอะไรอย่างไร^{๑๑๒}

เกทเซลส์และกูบา (Getzels and Guba) กล่าวว่าในการปฏิบัติงานนั้น จะมีผลรวมของความสัมพันธ์ระหว่าง

๑. วัฒนธรรมประเพณี และความปรารถนาของสังคมที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง

๒. ลักษณะขององค์การที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง

๓. ตัวบุคคล บุคลิกภาพ และความต้องการหรือความจำเป็นเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล^{๑๑๓}

การปฏิบัติงานนั้นว่ามีความสำคัญยิ่งด้วยส่งผลต่อผลการปฏิบัติงาน ทั้งต่อบุคคลและองค์การก็คาดหวังที่จะให้บุคลากรมีผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพด้วย จะส่งให้องค์การมีประสิทธิภาพด้วยดังนั้นจึงได้ทบทวนวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพดังนี้

สมพงษ์ เกษมสิน ได้กล่าวถึงแนวคิดของ Harrington Emerson ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับหลักการทำงานให้มีประสิทธิภาพในหนังสือชื่อ “The Twelve Principles of Efficiency” โดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ

๑. ทำความเข้าใจ และกำหนดแนวคิดในการทำงานให้กระจ่างแจ้ง

^{๑๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๑๒}J.W. Getzels, **Creativity and Intelligence : Exploration with Gifted Students**, (New York : Wiley, 1957), p. 176.

^{๑๑๓}Jacop W. Getzels and Egon G. Guba, “**Social Behavior and the Administrative Process**”, *School Review*, Vol. 56, (1973) : 164-175.

๒. ใช้หลักสามัญในการพิจารณาความน่าจะเป็นไปได้ของงาน
๓. คำปรึกษาแนะนำต้องสมบูรณ์ และถูกต้อง
๔. รักษาระเบียบวินัยในการทำงาน
๕. ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม
๖. การทำงานต้องเชื่อถือได้มีความฉับพลัน มีสมรรถภาพ และมีการลงทะเบียนเป็น

หลักฐาน

๗. งานควรมีลักษณะแจ้งให้ทราบถึงการดำเนินงานอย่างทั่วถึง
๘. งานสำเร็จทันเวลา
๙. ผลของงานได้มาตรฐาน
๑๐. การดำเนินงานสามารถถือเป็นมาตรฐานได้
๑๑. กำหนดมาตรฐานที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกสอนงานได้
๑๒. ให้บำเหน็จรางวัลแก่งานที่ดี^{๑๑๔}

ธงชัยสันติวงศ์ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลทำให้การกระทำของบุคคลผันแปรได้มี ๓ ประการ

คือ

๑. ปัจจัยประกอบตัวบุคคล ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจการเรียนรู้ลักษณะของการมุ่งใจ และทัศนคติ

๒. ปัจจัยประกอบทางสังคม คือ ลักษณะของการเป็นสมาชิกกลุ่ม

๓. ปัจจัยประกอบทางวัฒนธรรม คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับวัฒนธรรมทั้งที่เป็นส่วนใหญ่ และส่วนย่อย^{๑๑๕}

รีดเดอร์ (Reeder) ได้รวบรวมกลุ่มของปัจจัยซึ่งเป็นเหตุ ทำให้มนุษย์กระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นทฤษฎี ที่อธิบายถึงการกระทำทางสังคม (Social Action) ที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาพฤติกรรมของบุคคลรวมไปถึงการศึกษาก่อนการต่างไป จากนักสังคมวิทยาทั่วไป โดยที่ Reeder ได้แสดงให้เห็นว่าการกระทำของบุคคลนั้นเป็นผล มาจากการที่บุคคลมีความเชื่อในสิ่งนั้นๆ ดังนั้น จากผลงานในการวิจัยเป็นระยะเวลา ๒๕ ปีของ Reeder พบว่าในการตัดสินใจเลือกกระทำ พฤติกรรมทางสังคมของบุคคลทุกเรื่อง เป็นผลมาจากการที่มีความเชื่อหรือไม่เชื่อดังกล่าว โดยเป็นการศึกษาถึงปัจจัยโดยตรง (Directive Factors) ในเรื่องความเชื่อ และไม่เชื่อที่มีผลต่อการกระทำ พฤติกรรมทางสังคมของบุคคล ซึ่งในเรื่องการกระทำพฤติกรรมของบุคคลเกี่ยวกับการตัดสินใจนั้น Reeder ได้เสนอแนวความคิดและแนววินิจฉัยในพฤติกรรมโดยที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของ ปัจจัยต่างๆ โดยที่ปัจจัยเหล่านั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อถือ และความไม่เชื่อถือซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆหลายรูปแบบ เพราะปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการตัดสินใจ และการกระทำพฤติกรรมทางสังคม Reeder ได้แบ่งปัจจัยออกเป็นประเภทต่างๆ รวม ๓ ประเภท คือ ปัจจัยตั้ง ปัจจัยผลึกและปัจจัยสามารถซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

^{๑๑๔} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไพบูลย์สารานุกรม, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐.

^{๑๑๕} ธงชัย สันติวงศ์, หลักการจัดการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗-๔๘.

๑. ปัจจัยดึง (Pull Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- เป้าประสงค์ (Goals) ความมุ่งประสงค์ที่จะให้บรรลุผลให้สัมฤทธิ์จุดประสงค์ ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นผู้กระทำจะกำหนดเป้าหมาย หรือจุดประสงค์ไว้ก่อนล่วงหน้า และพยายามที่กระทำทุกวิถีทาง เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์

- ความเชื่อ (Belief of Orientation) ความเชื่อนั้นเป็นผลมาจากการที่บุคคลได้รับรู้ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด หรือความรู้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะมีผลต่อการตัดสินใจของบุคคล และพฤติกรรมทางสังคมในกรณี ที่ว่าบุคคลจะเลือกรูปแบบของพฤติกรรมบนพื้นฐานของความเชื่อถือที่ตนยึดมั่นอยู่ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำนิยามว่า ความเชื่อคือ การยอมรับข้อเสนอข้อใด ข้อหนึ่งว่าเป็นจริงความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตใจ ในบุคคลซึ่งอาจเป็นพื้นฐานการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น แต่อย่างไรก็ตามความเชื่อนี้จะทำให้บุคคลได้กระทำ หรือไม่กระทำพฤติกรรมก็เป็นได้

- ค่านิยม (Value Standards) เป็นสิ่งที่บุคคลได้ยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจและกำหนดการกระทำของตนเองค่านิยมนั้นเป็นความเชื่อ อย่างหนึ่งมีลักษณะถาวรค่านิยมของมนุษย์จะแสดงออกทางทัศนคติ และพฤติกรรมของมนุษย์ในเกือบทุกรูปแบบค่านิยมมีผลต่อการตัดสินใจในกรณีที่ว่ากรกระทำทางสังคม ของบุคคลพยายามที่จะกระทำให้สอดคล้องกับค่านิยมที่ยึดถืออยู่

- นิสัยและขนบธรรมเนียม (Habit and Customs) คือ แบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้วสืบต่อกันมา ด้วยประเพณี และถ้ามีการละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย ในการตัดสินใจที่จะเลือกกระทำพฤติกรรมโดยอย่างหนึ่งของมนุษย์ นั้นส่วนหนึ่ง จึงเนื่องมาจากแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้ให้แล้ว

๒. ปัจจัยผลัก (Push Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- ความคาดหวัง (Expectation) คือ ท่าทีของบุคคลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตัวเองโดยคาดหวังหรือต้องการให้บุคคลนั้นถือ ปฏิบัติและกระทำในสิ่งที่ตนต้องการ ดังนั้นในการเลือกกระทำพฤติกรรม (Social Action) ส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับความคาดหวัง และท่าทีของบุคคลอื่นด้วย

- ข้อผูกพัน (Commitments) คือ สิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่าเขาถูกผูกมัดที่จะต้องกระทำให้สอดคล้องกับสภาพการณ์นั้นๆ ข้อผูกพันจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ และการกระทำของสังคมเพราะผู้กระทำตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้นๆ เนื่องจากเขารู้สึกว่าเขามีข้อผูกพันที่จะต้องกระทำ

- การบังคับ (Force) คือ ตัวที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจกระทำได้เร็วขึ้นเพราะขณะที่ผู้กระทำตั้งใจจะทำสิ่งนั้นเขาอาจจะยังไม่แน่ใจว่าจะกระทำพฤติกรรมนั้นดี หรือไม่แต่เมื่อมีการบังคับก็จะทำให้ตัดสินใจกระทำพฤติกรรมนั้นได้เร็วขึ้น

๓. ปัจจัยสามารถ (Able Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

- โอกาส (Opportunity) เป็นความคิดของผู้กระทำที่เชื่อว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นช่วยให้มีโอกาสเลือกกระทำ

- ความสามารถ (Ability) การที่ผู้กระทำรู้ถึงความสามารถของตัวเองซึ่งก่อให้เกิดผลสำเร็จ ในเรื่องนั้นได้การตระหนักถึงความสามารถนี้จะนำไปสู่การตัดสินใจ และการกระทำทางสังคมโดยทั่วไป การที่บุคคลกระทำพฤติกรรมใดๆ บุคคลจะพิจารณาความสามารถของตนเองก่อน

- การสนับสนุน (Support) คือ สิ่งที่คุณกระทำแล้ว จะได้รับหรือคิดว่าจะได้รับจากการกระทำนั้นๆ^{๑๑๖}

ธงชัย สันติวงษ์ กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการปฏิบัติงานมีดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะนิสัยทำทางของพนักงาน ลักษณะนิสัยทำทางหมายถึง ลักษณะนิสัยของแต่ละบุคคล ที่เกี่ยวข้องกับความคิด และการปฏิบัติตัวต่อสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัวซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะทำทางเฉพาะของแต่ละบุคคล แรงจูงใจทัศนคติค่านิยมความสามารถความรู้สึนึกคิดของตนเองอารมณ์ รวมทั้งความเฉลียวฉลาด และลักษณะของพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ ที่ปรากฏให้เห็น

๒. ความสามารถ และเชาว์ปัญญาความสามารถหมายถึง ความชำนาญเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในแต่ละบุคคลสำหรับเชาว์ปัญญานั้น หมายถึง แนวโน้ม หรือศักยภาพที่เกี่ยวกับความชำนาญที่สามารถพัฒนาให้เพิ่มขึ้นในแต่ละคน ซึ่งคนเราแต่ละคนล้วนแต่มีความสามารถ และเชาว์ปัญญาแตกต่างกันไป ในแต่ละด้านความสามารถความชำนาญเชาว์ปัญญา หรือศักยภาพที่จะเพิ่มพูนความชำนาญนั้น ก็คือกลไกความนึกคิด และความคิดริเริ่มของแต่ละบุคคลนั่นเอง

๓. ทัศนคติ และค่านิยมทัศนคติ หมายถึง คุณลักษณะที่มีความมั่นคงอย่างต่อเนื่องในด้านความคิดความรู้สึก และแนวทางในการปฏิบัติของพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือต่อความคิดของแต่ละบุคคล และต่อกลุ่มชนส่วนค่านิยมหมายถึง ทัศนคติที่มีลักษณะที่จะพยายามประเมินเกี่ยวกับสิ่งของ ความคิดตัวบุคคล ที่จะประเมินไปในทางใดทางหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีเสมอ

๔. การจูงใจ หมายถึง ชุตของทัศนคติที่มีอยู่ในตัวเอง แต่ละบุคคลซึ่งใช้สำหรับตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ โดยมีเป้าหมาย และทิศทางที่แน่นอนแรงจูงใจเป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจของคนเราซึ่งมีแรงผลักดัน และมีทิศทางที่ใช้กำกับพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการนั้นๆ อิทธิพลของปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสร้างสมประสพการณ์ และเปลี่ยนแปลงลักษณะของแต่ละบุคคล จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถทัศนคติ แรงจูงใจ และลักษณะทำทางที่ได้พัฒนาของแต่ละบุคคล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ก่อเกิดมาจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมภายนอก นับตั้งแต่อิทธิพลพื้นฐานด้านครอบครัวของตนเอง การศึกษาในโรงเรียน การเข้าสังคม ตลอดจนเพื่อนฝูง และหน่วยงานต่างๆ ที่ได้เคยร่วมทำงานด้วยกันมาปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อลักษณะของบุคคล และมีผลกระทบเกี่ยวเนื่องไปถึงกิจกรรม หรือประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานขององค์การต่างๆ ด้วย^{๑๑๗}

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานของคน โดยระบุว่าความแตกต่างระหว่างบุคคล ย่อมมีผลต่องานที่แตกต่างกัน ดังนั้นในการคัดเลือกสรรหา หรือบรรจุบุคคลให้เข้าทำงานในหน้าที่ต่างๆ กันนั้นต้องมีความสอดคล้องกับความสามารถ ความถนัด และความสนใจของบุคคลนั้นๆ ด้วยซึ่งจุดมุ่งหมายในการทำงานของแต่ละบุคคลก็มีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันนี้ ย่อมมีผลให้แต่ละบุคคลที่มีความรู้ระดับเดียวกันมีเชาว์ปัญญาใกล้เคียงกัน

^{๑๑๖} William W. Reeder, *Leadership Development in a Mormon Community*, (New York : Wiley, 1968), pp. 1-7.

^{๑๑๗} ธงชัย สันติวงษ์, *การบริหารงานบุคคล*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑-๒๔.

ก็ยังมี ความแตกต่างในด้านความสามารถในการทำงานที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น สาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของบุคคล ดังนี้

๑. ปัจจัยส่วนบุคคลบุคคลแต่ละบุคคล จะมีลักษณะและคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างกันไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมมีผลต่อพฤติกรรมในการปฏิบัติงานที่แตกต่างกันออกไป ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่

๑) ความถนัด เป็นความสามารถ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันออกไป โดยเราสามารถทำการทดสอบความถนัดได้ เพื่อมอบหมายงานได้ตรงกับความสามารถของบุคคลนั้นๆ

๒) ลักษณะทางบุคลิกภาพ ซึ่งมีผลทำให้แสดงลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล

๓) ลักษณะทางกายภาพ เป็นความแตกต่างทางด้านกายภาพ เช่น บุคคลที่มีความแข็งแรงย่อมเหมาะสมกับงาน ในลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลที่มีหน้าตาสวยงาม

๔) ความสนใจ และการตั้งใจซึ่งในแต่ละบุคคลจะไม่เหมือนกัน โดยความสนใจจะเป็นแรงผลักดันให้บุคคลเลือกงานใช้แรงงานหนัก

๕) อายุเพศและวัยต่างๆ ก็มีผลต่อการปฏิบัติงาน เช่น เด็กและผู้ใหญ่อ่อมไม่เหมาะสมแก่การทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนัก

๖) การศึกษามีส่วนในการคัดเลือกงานที่แตกต่างกัน ผู้ชำนาญการเฉพาะด้านย่อมต้องการผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมในด้านนั้นๆ

๗) ประสบการณ์การได้เคยเรียนรู้งานนั้นๆ มาก่อนย่อมก่อให้เกิดประสบการณ์ความชำนาญในงานนั้นๆ

๒. ปัจจัยสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยภายนอก ที่มีผลต่อพฤติกรรมในการปฏิบัติงานซึ่งสภาพแวดล้อมแบ่งออกเป็น ๒ ปัจจัย คือ

๑) ปัจจัยที่เกี่ยวกับงานในองค์การแต่ละแห่งมีงาน ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป งานบางงานสามารถดำเนินการภายในสำนักงาน เช่น งานด้านธุรการโดยมีเครื่องจักรในการทำงาน คือเป็นห้องทำงานที่ติดเครื่องปรับอากาศสถานที่ ที่มีความสะดวกสบายแต่บางอย่างเป็นงานที่ทำหยาบความสามารถบุคคลบางกลุ่ม ดังนั้นลักษณะเกี่ยวกับงาน จึงแบ่งออกได้ ดังนี้

วิธีการปฏิบัติงานเป็นระบบของการทำงานว่ามีขั้นตอนอย่างไร บ้างมีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานใด และงานนั้นๆ มีความยากลำบากเพียงใด

เครื่องมือเครื่องใช้ในสำนักงาน ความคล่องตัวของการทำงานมีผลมาจากเครื่องใช้ประจำสำนักงานว่า มีความสะดวกสบาย และทุ่นแรงได้มากเพียงใด

การจัดบริเวณของสถานที่ทำงานให้ดีขึ้น สถานที่ทำงานที่มีขนาดคับแคบอากาศถ่ายเทไม่สะดวก ร้อนอบอ้าว จะมีผลต่อการปฏิบัติงานของแต่ละบุคคล

ลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น ความสะดวกสบายในการเดินทางมาที่ทำงานการป้องกันการอุบัติเหตุ หรืออันตรายต่างๆ ที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นในสถานที่ทำงาน

๒) ปัจจัยที่เกี่ยวกับองค์การที่มีผลต่อการตัดสินใจทำงานในทางอ้อม คือ

ลักษณะขององค์การซึ่งก็คือ ลักษณะของสถานที่ทำงานซึ่งถ้าเป็นงานราชการ และรัฐวิสาหกิจบุคคลจะสนใจเข้าทำงานเนื่องจากมีความมั่นคง และสวัสดิการที่ดีแต่ถ้าเป็นองค์การเอกชนบุคคลเหล่านั้น ก็จะมุ่งหวังรายได้เป็นหลัก

ชนิดการฝึกอบรม และการบังคับบัญชาเป็นการดูว่าสายการบังคับมีขั้นตอนมากน้อยเพียงใดต้องมีการฝึกอบรมมากเพียงใด และผู้บังคับบัญชามีลักษณะแบบใด

ชนิดของเครื่องจูงใจอื่นๆ เช่นเงินเดือนค่าครองชีพโบนัส และสวัสดิการอื่นๆ ของแต่ละองค์การซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติงานในองค์การ

สภาพแวดล้อมในสังคมธุรกิจอุตสาหกรรมนั้นมีฐานะอย่างไร ในสังคมเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคมนั้น หรือไม่มีความน่าเชื่อถือขนาดใด^{๑๓๔}

สุนันทา เลาหนันท์ ได้กล่าวถึงเรื่องปัจจัยส่วนบุคคล ที่มีผลต่อพฤติกรรมการทำงานในองค์การให้มีประสิทธิภาพดังต่อไปนี้ คือ

๑. ความแตกต่างระหว่างบุคคลบุคคลแต่ละบุคคล จะมีแตกต่างกันออกไปซึ่งพื้นฐานของความแตกต่างของบุคคลมีดังต่อไปนี้ คือ

๑) บุคคลแต่ละบุคคลมีความสามารถในการต่อสู้ และอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากแตกต่างกันออกไป บางบุคคลเมื่อได้รับงานหนักก็จะเริ่มถอยหนีเนื่องจากสภาพจิตใจ และร่างกายไม่พร้อมแต่บางคนสามารถต่อสู้งานหนักได้ทั้งร่างกาย และจิตใจของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๒) บุคคลที่มีความรัก และความสนใจในการปฏิบัติงานแตกต่างกัน บางคนรักงานและชอบทำงานเขาจะเลือกทำงานที่ทำทนายมีความหมาย หรือน่าสนใจสำหรับเขาซึ่งเปิดโอกาสให้เขาแสดงออกมา ถึงความสามารถ และความรับผิดชอบเฉพาะตัว แต่ในขณะที่บางคนชอบทำงานง่ายๆสบายๆ ไม่ต้องใช้ความสามารถทางสติปัญญา และความรับผิดชอบมากนัก

๓) บุคคลชอบลักษณะของการเป็นผู้นำแตกต่างกัน บางคนชอบเสรีภาพในการทำงาน เขาก็จะทำงานได้ดี เมื่อเขาอยู่กับผู้นำแบบประชาธิปไตย แต่บางคนอาจชอบผู้นำแบบเผด็จการซึ่งเขาจะทำงานได้ดี เมื่อมีการใช้อำนาจควบคุมนอกจากนี้แต่ละบุคคล ยังมีความต้องการในระดับการควบคุมที่แตกต่างกันออกไป โดยบางคนชอบการควบคุมอย่างใกล้ชิดในขณะที่บางคนชอบการควบคุมอย่างกว้างๆ

๔) บุคคลมีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นไม่เหมือนกัน บางคนช่างพูดช่างเจรจา มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่น ในขณะที่บางคนมีนิสัยเก็บขี้นชอบที่จะอยู่คนเดียวไม่ค่อยเข้าสังคมซึ่งเรื่องดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ดังนั้นแต่ละคนจึงทำงานชนิดเดียวกันย่อมได้ผลไม่เท่ากัน

๕) บุคคลมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายไม่เท่ากัน บางคนมีความรับผิดชอบต่องานสูง เนื่องจากมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในเรื่องของผลงานโดยมองความก้าวหน้าของตนเอง ในขณะที่บางคนมีความรับผิดชอบต่องานน้อย และไม่มีความกระตือรือร้นพร้อมที่จะทำงาน

^{๑๓๔} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๑-๘๓.

๒. แรงจูงใจในการทำงานในสมัยก่อน เชื่อกันว่าแรงจูงใจสามารถเกิดขึ้นในแต่ละบุคคลด้วยการให้เงิน หรือไม่ก็ทำให้คนนั้นมีความสุข สะดวกสบาย แต่ต่อมาพบว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมากมาย ที่สามารถเพิ่มแรงจูงใจให้กับบุคคลทำงานได้อีกดังต่อไปนี้ คือ

๑) การจัดงานที่ทำหายความสามารถ ให้แต่ละบุคคลทำโดยที่งานทำหายนั้นอาจจะต้องแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

๒) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบ ในการวางแผนขององค์การซึ่งหากบุคคลใดได้มีส่วนร่วมในการวางแผน หรือกำหนดสภาพแวดล้อมในการปฏิบัติงานก็จะเป็นแรงจูงใจในการทำงานทางหนึ่ง

๓) การให้การยกย่อง และสถานภาพบุคคลทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งอะไรก็มีความต้องการ ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม หรือผู้บังคับบัญชาเหมือนกันทุกคนแต่การยกย่องต้องทำด้วยความจริงใจ และมีขอบเขต

๔) การให้ความรับผิดชอบและอำนาจมากขึ้น รวมทั้งการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งก็จะมีผล ทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕) การให้ความมั่นคง และความปลอดภัยความหวาดกลัวต่อสิ่งต่างๆ ของแต่ละบุคคล เช่น การไม่ให้งานทำการสูญเสียตำแหน่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจของคนเรา ความต้องการในเรื่องความมั่นคงปลอดภัยจึงมีความสำคัญ

๖) การให้ความอิสระในการทำงาน ทุกคนปรารถนาจะมีอิสระในการทำงานด้วยตัวของเขาเอง โดยเฉพาะกลุ่มพนักงานที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง

๗) การเปิดโอกาสให้เจริญก้าวหน้าทางด้านส่วนตัว การได้มีโอกาสเข้าร่วมการฝึกอบรมดูงาน การหมุนเปลี่ยนงานที่รับผิดชอบ รวมถึงการสร้างสมประสบการณ์จากการใช้เครื่องมือต่างๆ ล้วนแต่เป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติงานทั้งนั้น

๘) การให้เงิน และรางวัลเกี่ยวกับเงิน

๙) การให้โอกาสแข่งขันโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตำแหน่งผู้บริหารซึ่งจะทำให้เกิดแรงกระตุ้นที่จะสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ๆ มาใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓. เรื่องความพึงพอใจของบุคคลที่มีต่องาน ความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงานเป็นทัศนคติอย่างหนึ่งซึ่งเป็นภาวะความคิดที่มีอยู่ในจิตใจของคนเรา ความพอใจต่องานไม่ใช่สิ่งเดียวกับแรงจูงใจในสมัยก่อนเชื่อว่าความพอใจจะนำไปสู่การปฏิบัติงาน เมื่อคนเรามีความพอใจเขาก็จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ จึงสรุปได้ว่าความพอใจต่องานนำมาซึ่งการปฏิบัติงานในสมัยต่อมาที่มีแนวคิดที่ขัดแย้งกับความคิดเดิมโดยเชื่อว่าการปฏิบัติงานนำมาซึ่งความพึงพอใจ หมายถึงเมื่อคนปฏิบัติงานไปแล้วบุคคลนั้น จะรู้ว่าตนเองมีความพอใจต่องาน หรือไม่โดยดูจากผลรางวัลที่ตนเอง ที่คาดหวังไว้ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่มีข้อยุติว่า ความพอใจต่องานก่อให้เกิดการปฏิบัติงาน หรือการปฏิบัติงานก่อให้เกิดความพอใจต่องาน สำหรับแนวคิดเรื่องการทำงานนำไปสู่ความพึงพอใจนั้น มีดังต่อไปนี้

๑) การทำงานนำมาซึ่งรางวัลที่เหมาะสม และเป็นธรรมสามารถนำไปสู่ความพึงพอใจ

๒) ความพึงพอใจเมื่อเสริมด้วยความมีค่าของรางวัล และโอกาสที่จะได้รับจะนำไปสู่ความพยายามในการทำงาน

๓) ความพยายามในความทุ่มเทให้กับงาน ความสามารถ และคุณสมบัติส่วนตัว และความเข้าใจในบทบาทของแต่ละบุคคล จะนำไปสู่การปฏิบัติงานที่บรรลุผลสำเร็จ

๔. ขวัญกำลังใจ ในสมัยก่อนกล่าวกันว่า เจื่อนใจที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารงาน คือ ถ้าพนักงานมีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานดี จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตและผลผลิตที่สูงขึ้น แต่ในกรณีที่มีปัญหาเกิดขึ้นก็จะกล่าวกันว่า เนื่องจากพนักงานขาดขวัญและกำลังใจการปฏิบัติงาน^{๑๑๙}

องค์การทุกประเภท ย่อมมีภารกิจหลักที่จะต้องดำเนินการเพื่อให้บังเกิดผล การที่องค์การจะปฏิบัติบรรลุภารกิจหลักให้ดีที่สุดมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลนั้น องค์การจะต้องมีบุคลากรที่มีศักยภาพที่สอดคล้องกับงานบุคลากร จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการบริหารงานทุกประเภทและบุคลากรก็เป็น ๑ ใน ๔ ของทรัพยากรการบริหารที่เรียกย่อๆ ว่า “๔ M’s” ซึ่งได้แก่บุคลากร (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Materials) และการจัดการ (Management) ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนมีผลโดยตรงต่อการสนับสนุนการปฏิบัติงาน ภายในองค์การ ดังนั้นรายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบสามารถอธิบายได้ ดังนี้

๑. บุคลากร (Man)

บุคลากรนับได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่า มีความสำคัญมากในองค์การ ดังนั้นการศึกษาเรื่องคนในองค์การ จึงต้องศึกษาพฤติกรรมของคนทั้งบุคคล และกลุ่มบุคคลซึ่งต้องอาศัยพื้นฐานทางด้านจิตวิทยาสังคม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นอกจากนี้ยังต้องศึกษาในแง่ของปริมาณงาน และคุณภาพของงานกล่าวคือควรมีจำนวนบุคลากรที่พอเพียงกับปริมาณของงาน และบุคลากรนั้นควรมีศักยภาพในการทำงาน มีความรู้ความสามารถในงานที่ทำรวม ทั้งควรมีความตั้งใจในงานที่ได้รับมอบหมาย มีขวัญและกำลังใจพอเพียงที่จะต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ที่เกิดรวมทั้งปัญหาที่เกิดจากภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน การพัฒนาทรัพยากรเป็นการมุ่งปลูกฝังแนวความคิด และจิตสำนึกให้มองมนุษย์อย่างมีค่าที่สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์อย่างมหาศาลต่อองค์การ จึงจำเป็นที่ต้องศึกษาเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในโลกไร้พรมแดนยุคปัจจุบัน

๒. เงิน (Money)

เงิน นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการให้การสนับสนุน ในการจัดหาทรัพยากรเพื่อเอื้ออำนวยให้กิจกรรมต่างๆ ขององค์การดำเนินต่อไปได้โดยไม่ติดขัด ควรมีงบประมาณที่เพียงพอกับปริมาณงานที่ทำ เพื่อไม่ให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

การบริหารจัดการค่าตอบแทนหมายถึงรางวัลภายนอกทั้งหมดซึ่งพนักงานได้รับในการแลกเปลี่ยนกับงานประกอบด้วยค่าจ้างเงินเดือนโบนัสสิ่งจูงใจและผลประโยชน์อื่นรวมถึงการให้ผลประโยชน์ตอบแทนด้านอื่น เช่น สวัสดิการเรื่องการประกันภัย การลาหยุดการพักร้อน การลาจิจและรายได้พิเศษเพื่อให้รางวัลแก่พนักงาน ผลประโยชน์เป็นส่วนหนึ่งของการจ่ายค่าตอบแทนที่นอกเหนือจากค่าจ้างแรงงาน ซึ่งรวมถึงการประกันคุณภาพในบางองค์การมีการจ่ายส่วนของผลประโยชน์มากกว่า ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของเงินเดือน ซึ่งถือว่าเป็นต้นทุนขององค์การ

^{๑๑๙} สุนันทา เลานันท์, การพัฒนาองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๓๑), หน้า

๓. วัสดุอุปกรณ์ (Materials)

วัสดุอุปกรณ์ คือ เครื่องมืออุปกรณ์ที่มีความพอเพียง และทันสมัยควรมีความเหมาะสมกับงานที่ทำ เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด และคุ้มค่ากับการจัดซื้อ และจัดหามาใช้กับการปฏิบัติงานนั้นๆ ในการบริหารงานทรัพยากรมนุษย์วัสดุอุปกรณ์ก็มีความสำคัญ เพราะถ้ามีความพร้อมในด้านอื่นๆ แล้วแต่ขาดความพร้อมในด้านวัสดุอุปกรณ์ การทำงานก็จะขาดประสิทธิภาพ เพราะอาจจะทำให้งานล่าช้าสิ้นเปลืองงบประมาณ และอาจพลาดโอกาสทางธุรกิจที่สำคัญไปในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์นั้น ในที่นี้มองในแง่ของเครื่องมือในการทำงานซึ่งได้แก่ คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ เครื่องแฟกซ์ เครื่องถ่ายเอกสาร เป็นต้น จะเห็นได้ว่าปัจจุบันโลกแข่งขันกันที่ความเร็วใครเร็วกว่าคนนั้นได้เปรียบ และความเร็วนี้ก็ขึ้นอยู่กับวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใหม่ และทันสมัยนั่นเอง

๔. การบริหารจัดการ (Management)

การบริหารจัดการ เป็นภารกิจของผู้บริหาร หรือผู้บังคับบัญชาโดยตรง คือเป็นกลไกขับเคลื่อน และตัวประสานที่สำคัญที่สุด ในการประมวลผลหลักต้นและกำกับปัจจัยต่างๆ ทั้ง ๓ ประการ ให้สามารถดำเนินไปได้โดยมีประสิทธิภาพจนบรรลุเป้าหมายของหน่วยงานตามที่ต้องการทรัพยากรในการบริหารทั้ง ๔ ประการนี้ มีความสำคัญต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากไม่ว่าหน่วยงานใดที่จะประสบผลสำเร็จได้ด้วยดีหากขาดเสียซึ่งการบริหาร ๔ M's ที่ดีในข้อหนึ่งข้อใดก็จะทำให้งานนั้นเกิดอุปสรรค และข้อขัดข้องในการปฏิบัติงานส่งผลกระทบต่อการทำงานในด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อกัน และจะทำให้การทำงานนั้นไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ และการทำงานของผู้นับถือปฏิบัติงาน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพนั้นย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้บริหาร หรือผู้บังคับบัญชา ในหน่วยงานที่จะมีกระบวนการบริหาร หรือการจัดการที่ดี และการบริหารจัดการจึงเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง และประสานงานกันซึ่งผู้บริหารต้องเข้ามาช่วยบริหาร เพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การกระบวนการ เพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การโดยมีขั้นตอนดังนี้ การวางแผนการจัดองค์การ ควบคุมการใช้ทรัพยากรต่างๆ ขององค์การทรัพยากรประกอบด้วยมนุษย์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงินตลอดจนทรัพยากรข้อมูลขององค์การ

สรุปได้ว่า ผู้บริหารเองจะต้องมีความรู้จริงในทุกกระบวนการ แต่การที่จะนำมาใช้นั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมตามสถานการณ์โลกสมัยนี้

ง. สมานัตตา

๑. ความหมายของสมานัตตา

สมานัตตา การวางตนสม่ำเสมอ^{๑๒๐} หรือเอาตัวเข้าสมานทำตัวให้เข้ากับเขาได้ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลายไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน การทำตนเสมอดันเสมอปลายตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคลเหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อมในเวลานั้น^{๑๒๑}

ลักษณะของการปฏิบัติตนเสมอดันเสมอปลาย และการให้ความเสมอภาคในการบริการของโรงพยาบาล หรือหน่วยงานต่างๆ รัฐต้องประกอบด้วยความเสมอภาค ด้านบริการจัดว่าเป็นความ

^{๑๒๐} พ.ป. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๑.

^{๑๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

เสมอภาคในโอกาส และเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนที่ทุกคนต้องได้รับการที่รัฐจัดให้ในฐานะเป็นพลเมืองของประเทศ และการมีสุขภาพดีถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน ในการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาค ด้านการรับบริการผู้วิจัยได้ทบทวนความหมายของความเสมอภาค ความเสมอภาคด้านบริการ และคุณภาพบริการ

๒. ประเภทของสมานัตตตา

สมานัตตตาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๒.๑ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะ ที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

๒.๒ ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเสมอในสุขและทุกข์คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมและประเทศชาติ^{๑๒๒}

ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว พระเทพวิสุทธิญาณ ได้กล่าวว่า สมานัตตตาแปลว่า ความเป็นคนมีตนสม่ำเสมอ หมายความว่า ไม่ถือตัวคือ ไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้มีฐานะและไม่ปล่อยตัว คือไม่ประพฤติตัวต่ำต้อยน้อยหน้าลงไปมากจนเกินงาม เป็นการวางตนให้สมกับฐานะ เช่น เป็นผู้ใหญ่ก็วางตนให้สมกับเป็นผู้ใหญ่ ที่มีเมตตากรุณาต่อผู้น้อย และเป็นผู้น้อย แม้มีความรู้มาก ยศสูง ทรัพย์มาก ก็ต้องวางตัวให้เหมาะสมกับการเป็นผู้น้อย เป็นการวางตนใน ๒ประการ คือ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ ในสังคมกับการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลายให้คนเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ในยามสุขก็สุขด้วย หรือไม่ยามทุกข์ก็ทุกข์ด้วยซึ่งหลักธรรม คือ สังคหัตถ์ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยว หรือครองใจคนได้เป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่สามารถครองใจของผู้อื่นไว้ได้ ให้เป็นมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน ตลอดไปและตลอดกาล^{๑๒๓}

๓. ลักษณะของสมานัตตตา

สมานัตตตามีลักษณะ และรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

ความเสมอภาค เป็นหลักการพื้นฐานอันสำคัญยิ่งโดยเกี่ยวกับความเสมอภาค พื้นฐานที่รัฐจัดให้กับสมาชิกของสังคมโดยประกาศเป็นกฎหมายในรัฐธรรมนูญได้แก่ ความเสมอภาคทางการเมือง ความเสมอภาคทางกฎหมาย ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และความเสมอภาคในโอกาสที่ผ่านมา มีหน่วยงานและ นักวิชาการสาขาต่างๆ ให้ความหมายของความเสมอภาคไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามคำว่า ความเสมอภาค (Equality) หรือสมภาพ คือความคล้ายคลึงกันในสถานภาพทางสังคม ในสิทธิความรับผิดชอบ และโอกาสความเสมอภาคนี้เป็นหลักในอุดมคติ ซึ่งเท่าที่เป็นอยู่ถือว่าเป็นไปได้เฉพาะ เป็นหลักการหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น ความ

^{๑๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบัญญัติชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวจากัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๑๒๓} พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), **ธรรมวิภาค**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๗.

เสมอภาค คือ การมีโอกาสเท่าเทียมกัน ที่จะเสมอภาคกับคนอื่น การที่ให้คนมีโอกาสทางสังคมนั้น เป้าประสงค์ก็คือ ต้องการให้เกิดความเสมอภาค^{๑๒๔}

สุพรรณิ ไชยอำพร กับ สนิท สัมครการ ได้กล่าวว่าความเสมอภาค คือ สภาวะที่สมาชิกของสังคม ได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันการก่อให้เกิด “ความเสมอภาคในโอกาส” ความแตกต่างทางด้านสังคม เชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพของบิดามารดา ไม่ควรเป็นสิ่งกีดขวางโอกาสของคนเหล่านี้ได้^{๑๒๕}

วิชัย ศรีรัตน์ กล่าวว่า ความเสมอภาค หรือความเท่าเทียม คือ การไม่เลือกปฏิบัติทุกคน มีสิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการใดๆ ของรัฐ เพื่อให้สิทธิ หรือประโยชน์แก่ประชาชน ต้องให้โดยอยู่บนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ^{๑๒๖} ให้ความหมายความเสมอภาค คือ เสมอกันเท่าเทียมกัน เนื่องจากไม่มีความหมาย เฉพาะไม่มีนิยามทางกฎหมาย ดังนั้นการให้ความหมายจึงเป็นไปตามความเข้าใจ หรือความรู้สึกรู้สึกของแต่ละคน หรือแล้วแต่วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือขึ้นอยู่กับการให้คุณค่าของคนในสังคม ความเสมอภาคที่สอดคล้องกับคุณค่าที่สังคมยึดถือจึงเป็นความเสมอภาคที่เหมาะสม และได้ให้ความหมายของความเสมอภาคว่า ความยุติธรรมทุกอย่างในสังคม เพราะเชื่อว่าประชาชนทุกคนมีคุณค่า และสมควรที่จะได้รับโอกาสที่ดีในชีวิต

จากลักษณะของความเสมอภาค ที่ได้นิยามไว้ข้างต้นนั้น พบว่าความเสมอภาคหรือ ความเท่าเทียมกันของบุคคล จะถูกมองว่าเป็นความเท่าเทียมในโอกาส เพราะในความเป็นจริงแล้วไม่สามารถทำให้คนทุกคนได้รับ หรือมีอะไรที่เท่ากันทุกอย่าง ได้แต่สิ่งที่รัฐพึงจะทำได้ คือทำให้ประชาชนได้รับโอกาสในด้านต่างๆ อย่างเสมอภาคกัน โดยไม่เลือกปฏิบัติดังนั้น ความเสมอภาคในสังคมโดยนัยยะก็คือ ความเสมอภาคในโอกาสนั่นเอง ในการจะมองว่าบุคคลได้รับความเสมอภาคหรือไม่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจให้คุณค่าตามมุมมอง และความรู้สึกรู้สึกของแต่ละบุคคล

ความเสมอภาคเป็นแนวคิด ที่ถูกนำมาใช้ในหน่วยงานต่างๆ อย่างแพร่หลายในปัจจุบันในเชิงสังคมวิทยา เห็นว่าการก่อให้เกิดความเสมอภาคทางสังคม คือการสร้างความเป็นธรรมแก่ประชาชน โดยแนวคิดความเป็นธรรมสามารถแบ่งได้ ๒ แนวคิดได้แก่ แนวคิดเสรีนิยมแนวคิดนี้ จะปฏิเสธความเท่าเทียมกันของทุกคน จะยอมรับก็เพียงมาตรฐานขั้นต่ำเท่านั้น ส่วนที่เกินจากนั้นให้เป็นสิทธิ และเสรีภาพของแต่ละคนจะไขว่คว้าตามความสามารถ เชื่อในการตัดสินใจของแต่ละคนว่าจะสามารถเลือกสิ่งที่ดีที่สุดที่ตนเอง ต้องการการทำให้เกิดความเป็นธรรม คือ การให้เสรีภาพแก่ทุกคนในการเลือกจึงจะเรียกว่า เกิดความเป็นธรรมกลไกตลาดที่ทำให้เกิดประสิทธิภาพนั้น จะทำให้เกิดความเป็นธรรมได้ด้วย เพราะทุกคนเลือกได้ด้วยตนเองแนวคิดที่สอง ได้แก่ แนวคิดความเท่าเทียมกัน เห็นว่าทุกคนควรมีความเท่าเทียมกันในทุกๆ ด้านเริ่มตั้งแต่การมีโอกาสที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งควรได้รับสวัสดิการการดูแล จากสังคมอย่างเท่าเทียมกัน และท้ายที่สุดคือ การมีผลลัพธ์ด้านสุขภาพใกล้เคียง

^{๑๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓.

^{๑๒๕} สุพรรณิ ไชยอำพร, กับสนิทสัมครการ, การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา : แนวคิดและวิธีการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔.

^{๑๒๖} วิชัย ศรีรัตน์, สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๗๘.

กัน ผู้ที่เชื่อแนวคิดความเท่าเทียม จะปฏิเสธกลไกการตลาด เพราะเห็นว่าหากอาศัยกลไกตลาด คนที่มีข้อมูลมากกว่าก็จะใช้โอกาสที่มีมากกว่า สร้างประโยชน์ให้กับตนเอง และกลุ่มนักคิดนี้จะให้ความสำคัญ กับสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ที่ควรเท่าเทียมกันด้านโอกาส และการเป็นผู้มีความสม่ำเสมอหรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้ จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วยโดยการวางตนเสมอดันเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสมมีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดา มารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไร ก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำได้อย่างเสมอดันเสมอปลาย (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคม

ดังนั้น ความเสมอภาคนอกจากความเสมอภาคตามสิทธิทางกฎหมาย แล้วยังคำนึงถึงด้านสังคมที่เป็นธรรม การกระจายภาระค่าใช้จ่ายในลักษณะก้าวหน้า และโอกาสการเข้าถึงบริการที่ได้คุณภาพมาตรฐาน เพียงพอเสมอกันซึ่งหลักการพื้นฐานที่สำคัญ ประการหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ หลักความเสมอภาค อันหมายถึง ความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ ในฐานะที่แต่ละคนเป็นสมาชิกของสังคม เป็นหน้าที่ของทุกรัฐจะต้องจัดให้แก่ทุกคนในชาติมีความเท่าเทียมกัน ในทุกด้านโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ หรือให้สิทธิพิเศษแก่บุคคลใด ซึ่งในทางปฏิบัติไม่อาจจะทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในทุกด้าน เพราะส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถ และศักยภาพของแต่ละบุคคลสิ่งที่รัฐพึงกระทำ คือ การให้โอกาสที่เท่าเทียมกันรวมทั้งให้ได้รับการดูแลจากสังคม อย่างมีมาตรฐานเท่าเทียมกันอย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่ามาตรฐานขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข

ในหลักความเสมอภาคของการใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตามการรับรู้ของประชาชนนั้น เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสมอกันในการเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพ ได้มาตรฐานจึงได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำ ของระบบบริการที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ ซึ่งครอบคลุมความจำเป็นขั้นพื้นฐานทั้งด้านการรักษาพยาบาลการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสภาพแล้วกำหนดเป็นชุดสิทธิประโยชน์ตามการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล นอกจากนั้นยังมีการปรับปรุงพัฒนาสถานบริการในพื้นที่ภูมิภคให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพมาตรฐานเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงการบริการโดยสะดวก และตอบสนองความต้องการด้านสุขภาพของประชาชนอย่างทั่วถึงเพื่อเอื้อต่อการบริหารจัดการ ให้ตรงกับความต้องการและปัญหาของแต่ละพื้นที่ครอบคลุมอัตรากำลังให้มีแพทย์ และวิชาชีพไปปฏิบัติงานที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลโนน ทั้งนี้ระบบบริการที่เกิดขึ้นภายใต้การใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโนน ฝั่งต้องเป็นบริการที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายมีความเป็นธรรม และยอมรับได้ทุกฝ่ายจะเห็นได้ว่ากลไกการดำเนินงาน ทั้งการกำหนดมาตรฐานสถานบริการ มาตรฐานคุณภาพการบริการ และมาตรฐานด้านบุคลากร เป็นกลไกสำคัญในการกำกับกระจายทรัพยากรสาธารณสุขสู่ประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นทิศทางการพัฒนาระบบบริการที่เหมาะสม รวมทั้งการบริหารจัดการงบประมาณ ซึ่งกลไกการดำเนินงานเหล่านี้ จะช่วยสนับสนุน และเอื้ออำนวยให้การจัดบริการแก่ประชาชนอย่างเสมอภาค และมีคุณภาพมาตรฐานอันจะนำไปสู่การ

บรรลุปเป้าหมายของระบบบริการอย่างเสมอภาค และเท่าเทียมกันตลอดจนการทำตนเสมอต้นเสมอปลายปฏิบัติตนสม่ำเสมอ และวางตนให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ เหมาะกับฐานะ เหมาะกับกาลเทศะ ที่ว่าเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่นั้น หมายความว่า เรามีหน้าที่อย่างไรก็ปฏิบัติไปตามหน้าที่ที่ว่าเหมาะสมกับฐานะ ก็คือเข้าใจใช้จ่ายฟุ้งเพื่อสُرุ่ยสُر่ายเกินไป แต่ก็ไม่ตระหนี่เกินไปจนเข้าขั้นทรนาคตนเอง ที่ว่าเหมาะสมกับกาลเทศะ นั้นหมายความว่า ปฏิบัติกิจให้เหมาะสมกับเวลา และสถานที่

สรุปได้ว่า คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานบริการ เริ่มตั้งแต่โอปปาติกะ อัมมารี วชิโรภาส สงเคราะห์ประชาชน วางตนเหมาะสม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนา เป็นที่รักของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับนับถือของทุกๆ คนและปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟัง คำยกย่องสรรเสริญ มากกว่าเสียงนินทาว่าร้าย นอกจากนั้น สังคหวัตถุ ๔ ยังอำนวยประโยชน์ที่มองเห็นได้เป็นรูปธรรม ดังต่อไปนี้

๑. ช่วยให้ผู้คลั่งคั่งดำรงตนอยู่ในสังคมด้วยความสุข
๒. เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน
๓. เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ภายในครอบครัว หรือหน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ให้มีความเคารพนับถือกัน ตามสมควรแก่ฐานะ
๔. เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่ และดำเนินไปได้ตามวัฒนธรรม และประเพณีของแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ ตามความเหมาะสม

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากแนวคิดของนักวิชาการ โดยจะนำเสนอในประเด็นที่เกี่ยวกับ ความหมาย แนวคิดและทฤษฎี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓.๑ ความหมายของการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับความหมายของการพัฒนานั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “การพัฒนา” ในภาษาไทยมาจาก “วฑฺฒน” ในบาลี และ “วรุณ” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ความเจริญ^{๑๒๗}

สนธยา พลศรี ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้ว่า “การพัฒนา” มาจากคำภาษาบาลีว่า วฑฺฒน (วัด-ทะ-นะ) แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วน คือการพัฒนาคนเรียกว่า กาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนเช่น วัตถุ และสิ่งแวดล้อมต่างๆ เรียกว่า พัฒนา หรือวัฒนา เช่น การก่อสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ สะพาน โรงงานผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นต้น และสนธยา พลศรี ยังได้สรุปแนวคิดของนักวิชาการต่างๆ ที่กล่าวถึงความหมายของ “การพัฒนา” ไว้ดังนี้คือ

๑. การทำให้ดีขึ้น เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยไม่หยุดนิ่ง
๒. การเปลี่ยนแปลงสภาพที่ไม่พอใจ ไปสู่สภาพที่น่าพอใจอย่างมีระบบ

^{๑๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๙.

๓. การกระจายรายได้ของบุคคลไปสู่ชุมชน
๔. กระบวนการเจริญเติบโตในทางเศรษฐกิจ
๕. กระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชนบท ทั้งด้านเศรษฐกิจและ สังคม
๖. กระบวนการจัดการองค์การทางสังคมที่สามารถไปสู่สภาพที่ดีกว่า
๗. การปรับปรุงระบบสังคมให้ทันสมัย
๘. การเพิ่มขีดความสามารถของสังคมอย่างสูงสุด
๙. การเปลี่ยนแปลงในระบบทั้งคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม
๑๐. การเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทาง หรือวางแผนไว้ล่วงหน้า
๑๑. การสร้างความเสมอภาคด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และระหว่างชุมชน ต่างๆ
๑๒. การปรับปรุงเงื่อนไขต่างๆ ที่สังคมไม่พึงปรารถนาและแบ่งแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

ออกได้เป็น ๓ กลุ่มลักษณะดังนี้กลุ่มที่ ๑ มีความคิดเห็นว่า “การพัฒนา” หมายถึงความเจริญเติบโต (Growth) คือ เป็นการเพิ่มผลผลิต ซึ่งกระทำโดย ระบบสังคมร่วมกับสิ่งแวดล้อม เช่น การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น การสร้างถนน สะพาน เขื่อน เป็นต้น กลุ่มที่ ๒ มีความคิดเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบกระทำการ เช่น มีการเปลี่ยนแปลงระบบสังคม ระบบการเมือง และ ระบบการบริหาร กลุ่มที่ ๓ มีความคิดเห็นว่า การพัฒนาเป็นการเน้นถึงวัตถุประสงค์หลักถ้าเป็นการบริหาร ก็ต้องบริหารด้วยวัตถุประสงค์ คือ การทำงานที่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์เป็นหลัก กล่าวคือ การพัฒนาต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และความต้องการที่ได้รับความเห็นชอบหรือ การสนับสนุนจากบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างกว้างขวาง^{๑๒๘}

“การพัฒนา” มาจากคำภาษาบาลี ว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับ การพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การก่อสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ สะพาน โรงงานผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นต้น จึงเป็นเรื่องของการเพิ่มพูน ขยายทำให้มากขึ้นหรือทำให้โตขึ้นในทางวัตถุ และได้เสนอข้อคิดไว้ว่า คำว่า “การพัฒนา” หรือคำว่า “เจริญ” นั้นไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้นเพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียวกันแต่นั้นแต่มีความหมายว่า รก เช่น น สียา โลภทณฺโณ แปลว่าไม่ควรเป็นคนรกโลกอีกด้วย ดังนั้นการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริงๆ คือไม่เกิดปัญหาตามมาหรือไม่เสื่อมถอยลงไปกว่าเดิม ถ้าเกิดปัญหาหรือเสื่อมลงก็ไม่ใช่เป็นการพัฒนา^{๑๒๙}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้กล่าวว่า การพัฒนาทุกอย่างต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นก่อนแล้วจะต้องมีสิ่งอื่นหรือมีลักษณะอื่นเข้ามาผสมจึงจะเรียกการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ว่าการพัฒนา ลักษณะที่เพิ่มเข้ามาที่สำคัญนั้นคือทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้า^{๑๓๐}

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่น่าจะส่งผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ^{๑๓๑}

^{๑๒๘} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โอเคียนส์โตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๘.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๑๓๐} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีการพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๒๒), หน้า ๑๓.

๑. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒. การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่และในการพัฒนาที่ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึง ความเป็นธรรมอีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาตามควร ดังนั้นการพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย

ทิตยา สุวรรณขุ ได้อธิบายการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะการพัฒนามีสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำ เช่นความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทยไม่สามารถจะไ้รถแทรกเตอร์แบบอเมริกาได้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ได้ประดิษฐ์ “ควายเหล็ก” ขึ้นมาใช้ไถนาในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย^{๑๓๒}

วิทยากร เชียงกุล กล่าวไว้ว่า การพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจ และความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสังแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมและจิตใจทางด้านต่างๆด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่าพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า^{๑๓๓}

^{๑๓๑} เหมสิต ปันเปี่ยมรัชฎ์, **การพัฒนาประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

^{๑๓๒} ทิตยา สุวรรณขุ, **“สังคมวิทยา” ในวิทยาศาสตร์สังคม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

^{๑๓๓} วิทยา เชียงกุล, **การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย** : บทวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ฉบับกระ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗ - ๑๘.

จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์ อธิบายว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า ภาวนา ซึ่งหมายถึงการทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือวัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยวนนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมไปถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดีไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนะ หมายถึงรกรุ่งรัง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า น ลียา โลกวฑฒโน หมายถึง เป็นคนรกรกโลก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่าและตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน ๔ ทางคือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเองและสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวอยู่กับกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ^{๑๓๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม สรุปได้ว่า มี ๔ แนวทาง^{๑๓๕} ดังนี้

๑. กายกายภาวนา คือการพัฒนาทางศักยภาพทางกายหรืออินทรีย์ภายในมิให้ก่อโทษ แต่ให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์

๒. สีสภาวนา คือการพัฒนาด้านพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางกายให้มีศีล มีระเบียบวินัยและเป็นมิตรกับสภาพสิ่งแวดล้อม

๓. จิตตภาวนา คือการพัฒนาด้านจิตใจให้เข้มแข็งมีคุณธรรมนำชีวิต มีสุขภาพจิตที่มีคุณภาพและบริสุทธิ์มีความตั้งมั่น ขยันหมั่นเพียร มีสมาธิ มีจิตเบิกบานอยู่เสมอ

๔. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาด้านปัญญาความนึกคิด ไหวพริบ การแก้ปัญหาต่างๆ ของตนและคนอื่นด้วยเหตุผลเข้าใจต่อสถานะต่างๆ ตามความเป็นจริง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ยังได้กล่าวถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือ ทศวรรษธรรมทัศน์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สรุปความได้ว่า^{๑๓๖} การพัฒนามี ๒ ความหมายโดยมีการพัฒนามนุษย์ (Human Development) และการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Sciences and Technology) ซึ่งเปลี่ยนแนวทางมาเป็นค้นหาความรู้ เพื่อให้มนุษย์ได้ความรู้ที่จะมาจัดความสัมพันธ์ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างดี โดยเกื้อกูลซึ่งกันและกันและเทคโนโลยีก็ผลิตและให้พื้นฐานความคิดใหม่นั้นด้วยแรงจูงใจใหม่ที่ต่างไปอีกแบบหนึ่งเราก็มีวิทยาศาสตร์ได้ ที่เทคโนโลยีได้ แต่มีด้วยฐานความคิดที่ต่างออกไป ทั้งนี้การพัฒนาดังกล่าวมาเกิดขึ้นบนฐานที่ผิดพลาด ๓ ระดับ คือ

^{๑๓๔} จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๒๑.

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๖ - ๗.

๑. เป็นไปตามกระแสการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืนซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาดตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย

๒. ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นแรงจูงใจที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้นำหรือผู้บริหารประเทศไม่เข้าใจเพียงพอต่อปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาในประเทศที่พัฒนานำหน้ามาก่อน จัปเหตุปัจจัยมาผิดพลาด

๓. ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการพัฒนา โดยไม่มีการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเป็นปัจจัยที่ดีในกระบวนการพัฒนานั้น

วิช วิษณุภาวรณ์ กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ถ้าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดี ก็ไม่เรียกว่าการพัฒนา ขณะเดียวกัน การพัฒนามิได้หมายถึงการเพิ่มขึ้นปริมาณสินค้าหรือรายได้ของประชาชนเท่านั้น แต่หมายความรวมถึงการเพิ่มความพึงพอใจ และเพิ่มความสุขของประชาชนด้วย^{๑๓๗}

พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์ ให้ความหมายไว้ว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือน ยั่วยุ และส่งเสริมประชาชนในชนบทให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และเสริมสร้างท้องถิ่นให้ก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมและการดูแลตนเองตามระบอบประชาธิปไตย”^{๑๓๘}

อาร์เธอร์ ดันฮัม (Arthur Dunham) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาชุมชน คือ การรวมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินการไปในแนวทางที่ตนต้องการ โดยอาศัยความร่วมมือกำลังของประชาชนในชุมชนนั้นในการช่วยเหลือตัวเองและร่วมมือกันดำเนินงาน แต่มักจะได้รับความช่วยเหลือทางด้านวิชาการจากหน่วยราชการหรือองค์การอาสาสมัครอื่นๆ^{๑๓๙}

สนธยา พลศรี กล่าวว่า เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่งและหลายสาขาวิชา ทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการ แต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้^{๑๔๐}

๑. เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

^{๑๓๗} วิชา วิษณุภาวรณ์, การพัฒนาเมืองและชนบทประยุกต์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ฟอร์เพช, ๒๕๔๙), หน้า ๘.

^{๑๓๘} จำรัส นวลนิ่ม, การศึกษากับการพัฒนาประเทศ แนวความคิดและวิธีปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๙.

^{๑๓๙} Dunham Arthur, “The Outlook for Community Development in The Social Welfare Forum”, (Proceedings of The National Conference on Social Welfare, 1958), p. 3.

^{๑๔๐} สนธยา พลศรี, กระบวนการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๕-๖.

๒. มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอน และอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

๓. มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่งแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้าๆ ปริมาณมากหรือน้อยก็ได้

๔. เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้นไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕. เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเมืองการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๖. เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่างๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช่การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘. ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุขเพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

๙. มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

สมบุรณ์ สุขสำราญ ได้กล่าวไว้ว่า สารสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เนื่องมาจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนนี้ พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ดังนั้น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้อยการศึกษา ความสำคัญของ

การพัฒนา โดยการช่วยเหลือกัน ทั้งการอบรมในศาสนาธรรม และประสบการณ์ มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๑๔๑}

สรุปได้ว่า การพัฒนา คือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจสังคมการเมือง วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน สภาพสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่เจริญขึ้น ดีขึ้นอย่างมีทิศทางมีเป้าหมายด้วยคนของชุมชนนั้นๆ เริ่มต้นตั้งแต่การรับรู้ถึงปัญหาความต้องการของตนเอง โดยขอความช่วยเหลือจากภายนอกหรือจากภาครัฐบาลให้น้อยที่สุดการดำเนินการพัฒนาต้องใช้วิธีการที่ถูกต้องพร้อมกับมีความที่เหมาะสมกับการพัฒนาชุมชนอาจทำเป็นโครงการต่างๆ เพื่อจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงคนในชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุโดยใช้วิธีการที่เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ เป็น การกระทำที่ถูกต้องดำเนินการที่ต่อเนื่องอย่างเป็นระบบมีขั้นตอนและได้รับการยอมรับของส่วนรวมในชุมชน

๒.๓.๒ ปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนานั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์ กล่าวว่าปรัชญาของการพัฒนานั้นคือ

ประการแรก ที่เดียว ตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวเองว่า เป็นทรัพยากรที่มีความหมาย และสำคัญที่สุด มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นถ้ามีโอกาส การพัฒนาทั้งหลายจะปราศจากผลสิ้น ถ้าหากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีพรสวรรค์ที่ถูกทางและมีขีดความสามารถสูงขึ้น

ประการที่สอง การพัฒนาชุมชนก็คือ ความศรัทธาในเรื่องความยุติธรรมของสังคม (Social Justice) การมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงที่เห็นได้ชัดในหมู่มวลชนนั้นเป็นเรื่องที่อารยะสังคมพึงยึดมั่น

ประการสุดท้าย ความไม่รู้ ความต้อติง และการใช้กำลังบังคับ เป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนา และความเจริญรุดหน้าจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษาเท่านั้น การให้การศึกษาและการให้โอกาสจะช่วยดึงพลังซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วม และการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพได้ก็จะต้องยึดหลักการรวมกลุ่มและการทำงานกับกลุ่ม เพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม จะช่วยให้คนได้เจริญเติบโตโดยเร็วที่สุด^{๑๔๒}

สนธยา พลศรี กล่าวว่าพัฒนามีแนวความคิดที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นในพลังความสามารถของคน การดำรงอยู่ หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือเสื่อมถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

^{๑๔๑} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๕๓.

^{๑๔๒} พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท เลิฟและลิฟเพรส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

คือพัฒนาคนให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองและชุมชนจนมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองในระดับหนึ่ง

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในทุกๆ ขั้นตอน ทั้งร่วมคิดร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นแนวความคิดที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาชุมชน

๓. การช่วยเหลือตัวเองของชุมชน จากความเชื่อในปรัชญาเรื่องศักยภาพและพลังความสามารถของชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนให้สามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตัวเอง การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ต้องเป็นสิ่งที่เกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ศีลธรรม และสุขภาพ^{๑๔๓}

๔. การใช้ทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาชุมชนใดผลประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชนนั้น ดังนั้น นอกจากการพัฒนาชุมชนด้วยการช่วยตนเองของคนในชุมชนแล้ว ต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชน ไม่หวังพึ่งพาจากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่นๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเช่นเดียวกัน ในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนนี้ ส่วนหนึ่งรัฐบาลจะให้การสนับสนุน แต่มักจะเป็นโครงการขนาดใหญ่ ต้องใช้ทรัพยากรมาก เป็นแผนและโครงการที่รัฐดำเนินการผ่านหน่วยงานราชการ ไม่ใช่เป็นแผนและโครงการพัฒนาของประชาชนในชุมชน

๕. การริเริ่มของประชาชนในชุมชน ปรัชญาการพัฒนาชุมชนเชื่อในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชนโดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มในการจัดทำโครงการ ไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงานนอกชุมชน การดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่างๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบหน่วยงานอื่นๆ ควรเป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีให้การศึกษาแก่ชุมชนจนมีความรู้ความสามารถในระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่ค้นหาปัญหา วิธีการแก้ปัญหา และดำเนินการแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง

๖. ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการโดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัด ทั้งบุคลากร งบประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีขีดจำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล กล่าวคือ ชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งขีดความสามารถของตนเองมาก ชุมชนที่มีความพร้อมน้อย รัฐก็เข้าไปให้ความสนับสนุนมากขึ้น ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐจะต้องเป็นสัดส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

^{๑๔๓} ประเวศ วะสี, **ประชาคมตำบล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

๗. การร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ ต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน ไม่ปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่างก็มีขีดความสามารถที่จำกัดไม่สามารถดำเนินการพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้ การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ต้องตั้งอยู่บนปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสม นอกจากการร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนในชุมชนแล้ว ยังสามารถขอการสนับสนุนจากภาคเอกชนและชุมชนภายนอกที่พร้อมจะให้การสนับสนุนได้อีกทางหนึ่ง

๘. การพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันหลายด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรมการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อการประหยัดแรงงานงบประมาณ และเวลาที่ใช้ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล หน่วยงานและองค์กรต่างๆ เป็นจำนวนมาก ต้องใช้การประสานงานที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ

๙. ความสมดุลในการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการหลายด้าน ไม่ใช่มีเพียงกิจกรรมเดียว ต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น ความสมดุลระหว่างการพัฒนากับสิ่งแวดล้อม ความสมดุลระหว่างสิ่งที่เป็รรูปธรรมกับนามธรรม ความสมดุลระหว่างการพัฒนาร่างกายกับจิตใจของคน ความสมดุลระหว่างเพศและวัย เป็นต้น

๑๐. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ เป็นวิธีการ เป็นโครงการ และเป็นขบวนการทางสังคม

๑๐.๑ การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือมีความต่อเนื่องของปฏิกิริยาโต้ตอบกันของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกัน จะขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้

๑๐.๒ การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจน มีความสอดคล้องกับแนวนโยบายของรัฐบาล ความต้องการของประชาชนในชุมชนและเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชน

๑๐.๓ การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) ประกอบด้วยเนื้อหาและแผนงานย่อยที่เน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมความก้าวหน้าของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากรัฐบาลและการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๑๐.๔ การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแพร่ระบาดทางอารมณ์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน การพัฒนา

ชุมชนจึงต้องใช้แรงจูงใจกระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (Movement) ไม่เฉื่อยชาหรือท้อถอย^{๑๔๔}

สรุปได้ว่า ปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนานั้นต้องตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวคนว่า เป็นทรัพยากรที่มีความหมาย และสำคัญที่สุด มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นถ้ามีโอกาส การพัฒนาทั้งหลายจะปราศจากผลสิ้น ถ้าหากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีพรสวรรค์ที่ถูกทางและมีขีดความสามารถสูงขึ้น

๒.๓.๓ หลักการและวิธีการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักการและวิธีการพัฒนา นั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

องค์การสหประชาชาติ (UN. Development of Economic and Social Affair) ได้กำหนดหลักการพัฒนา มี ๑๐ ประการ คือ

๑. การพัฒนาต้องตอบสนองความต้องการอันแท้จริงของประชาชนในชุมชน ด้วยการริเริ่มจากประชาชน และเริ่มต้นจากโครงการง่ายไปสู่โครงการที่ยากขึ้น
๒. การพัฒนามีลักษณะเป็นโครงการอเนกประสงค์ ต้องอาศัยความร่วมมือของนักวิชาการหลายสาขา และผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย
๓. การพัฒนาต้องเปลี่ยนแปลงเจตคติของประชาชนไปพร้อมๆ กับกิจกรรมด้านอื่นๆ
๔. การพัฒนาต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่เพื่อเป็นการสร้างพลังชุมชนและองค์กรของประชาชนขึ้น
๕. การพัฒนาต้องค้นหา และพัฒนาผู้นำชุมชนในด้านต่างๆ ตามลักษณะของกิจกรรมและความจำเป็นของแต่ละชุมชน
๖. การพัฒนาต้องยอมรับในสถานภาพ บทบาทของสตรี และเยาวชนเปิดโอกาสให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้มากที่สุด เพราะสตรีและเยาวชนมีผลต่อการขยายตัวของงาน และการรับช่วงของงานพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี
๗. การพัฒนาของประชาชนจะประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่ ถ้าหากรัฐบาลมีความพร้อมและให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง
๘. การพัฒนาต้องมีนโยบายและการวางแผนตั้งแต่ระดับประเทศถึงระดับท้องถิ่นโดยการบริหารงานทุกระดับจะต้องมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง
๙. การพัฒนาต้องสนับสนุนให้องค์กรของภาคเอกชน องค์การอาสาสมัครต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย
๑๐. การพัฒนาต้องมีการวางแผนให้เกิดการพัฒนาพร้อมๆ กัน ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติหรือระดับประเทศ^{๑๔๕}

^{๑๔๔} สันธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๔ - ๔๖.

^{๑๔๕} UN. Development of Economic and Social Affair, **Community Development and Related Service**, (New York : United Nation Republication, 1960), pp. 8 - 13.

พาดิ อนันตชัย กล่าวว่า วิธีการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆในทางที่ดีขึ้นนั้น มีวิธีการที่สำคัญอยู่ ๒ วิธี คือ การให้การศึกษากับชุมชน และการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มเพื่อให้กลุ่มสามารถดำเนินงานได้ด้วยตนเองเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเป็นสำคัญอันเป็นผลให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆในชุมชน วิธีการทั้ง ๒ คือ

๑. การให้การศึกษากับชุมชน การให้การศึกษากลับเป็นกระบวนการที่ทำให้บุคคลสามารถพัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะ ทศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ทั้งของตนเองและสังคม ซึ่งอาจจะได้รับการถ่ายทอด การเรียนรู้ หรือได้จากประสบการณ์ การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมที่จะช่วยให้บุคคลพัฒนาตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้

๒. การจัดกลุ่มและพัฒนาชุมชน กลุ่มกับงานพัฒนาชุมชนเป็นของคู่กัน หากไม่มีการรวมกลุ่มก็ไม่มีการพัฒนาชุมชนทั้งนี้เพราะกลุ่มช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาความคิดของประชาชนด้วยการทำงานร่วมกันในการปรับปรุงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น^{๑๔๖}

สรุปได้ว่า หลักการพัฒนาเป็นกระบวนการให้การศึกษากับชุมชน ซึ่งในกระบวนการให้การศึกษานั้น ได้เกิดขึ้นบนสถานะแห่งความเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองให้มากที่สุด ท้ายที่สุดแล้วประชาชนต้องสามารถตัดสินใจและลงมือแก้ปัญหาของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะสภาพการณ์ในปัจจุบันเป็นยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งมีจำนวนน้อยลง การแย่งชิงทรัพยากรเหล่านี้หากประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา ชุมชนของตนเองแล้ว ย่อมไม่อาจพัฒนาชุมชนของตนเองได้ อย่างไรก็ตามการจะตั้งความ คาดหวังเฉพาะส่วนของชุมชนหมดก็ไม่ได้ เพราะชุมชนยังขาดการวิเคราะห์และข้อมูลที่เป็นระบบ จึงจำเป็นต้องอาศัยนักพัฒนภายนอกอยู่ส่วนหนึ่ง กระบวนการพัฒนาชุมชนจะต้องอาศัยการมี ส่วนร่วมของทุกฝ่ายจึงจะประสบผลสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการที่มีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง

๒.๓.๔ องค์ประกอบของการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของการพัฒนา นั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

สนธยา พลศรี กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญดังต่อไปนี้คือ

๑. คนในชุมชน คนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาของคน โดยความร่วมมือกันของคนและเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนโดยตรง ทั้งที่เป็นบุคคล กลุ่มและองค์กรต่างๆ

๒. ทุนของชุมชน ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจและทุนสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ได้แก่ คุณภาพของคน การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคม กลุ่มองค์กรต่างๆขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่างๆ เป็นต้น ทุนทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ ผลิตภัณฑ์ รายได้ แหล่งทุนของชุมชน เป็น ทุนสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ป่าไม้ แร่ธาตุ ภูเขา แม่น้ำลำคลอง น้ำตก หาดทราย เป็นต้น ทุนเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

^{๑๔๖} พาดิ อนันตชัย, กระบวนการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นครปฐม : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏ-นครปฐม, ๒๕๔๒), หน้า ๘ - ๑๐.

๓. วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เครื่องคอมพิวเตอร์เป็นต้นวัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพเหมาะสม ทันสมัยและเพียงพอกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น

๔. ยุทธศาสตร์หรือวิธีการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีหลายวิธีการ เช่น การให้การศึกษาอบรม การจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ การประสานงาน เป็นต้น ยุทธศาสตร์เหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนต้องเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับชุมชนจึงจะเป็นประโยชน์และสนับสนุนการพัฒนาให้ประสบความสำเร็จ

๕. กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดำเนินงาน คือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผนและโครงการ การดำเนินงาน การประเมินผล และการทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค ซึ่งต้องดำเนินงานไปตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ

๖. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นเร่งเร้าให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา

๗. การบริหารและจัดการที่ดี เป็นการบริหารจัดการเกี่ยวกับบุคคล กลุ่มองค์กร การเงิน เวลา พลัง ทรัพยากร อาณาเขตสถานที่ เป็นต้น ให้มีประสิทธิภาพ

๘. นักพัฒนาชุมชน เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นเตือน จูงใจ ประสานงาน ระดมพลังหรือศักยภาพของชุมชนมาใช้ในการพัฒนา

๙. การประสานงาน เพื่อเชื่อมประสานบุคคล กลุ่มและองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมสอดคล้องกันเป็นไปในทิศทางเดียวกันและเป็นลำดับขั้นตอนที่กำหนดไว้

๑๐. ผลของการพัฒนา เป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชนซึ่งทำให้คนที่ร่วมการพัฒนามีขวัญและกำลังใจที่ดี มุ่งมั่นที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จต่อไป^{๑๔๗}

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของการพัฒนา คือ คนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาของคน โดยความร่วมมือกันของคนและเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนโดยตรง

๒.๓.๕ กระบวนการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา นั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

พิสันต์ ประทานชวโน กล่าวว่า กระบวนการพัฒนา เป็นการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเป็นงานที่ต้องทำอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการ และต้องอาศัยหลักการมีส่วนร่วมในการพัฒนาซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาในทุกๆระดับเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตาม ประเมินผลในกิจกรรม/โครงการของชุมชน เป็นการสร้าง/ปลูกฝังจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของกิจกรรม/โครงการ นั้นโดยกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนมีดังนี้

^{๑๔๗} สนธยา พลศรี, เครือข่ายการเรียนรู้งานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

๑. การศึกษาชุมชน เป็นการเสาะแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมือง การปกครอง และสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพื่อทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง วิธีการในการศึกษาชุมชนอาจต้องใช้หลายวิธีประกอบกันทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด กลวิธีที่สำคัญที่นักพัฒนาต้องใช้ในขั้นตอนนี้ คือ การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน เพราะถ้าหากปราศจากสัมพันธภาพที่ดีระหว่างพัฒนากับชาวบ้านแล้วเป็นการยากที่จะได้รู้ และเข้าใจปัญหาความต้องการจริงๆ ของชาวบ้าน ความสัมพันธ์อันดี จนถึงขั้นความสนิทสนม รักใคร่ ศรัทธา จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน

๒. การให้การศึกษแก่ชุมชน เป็นการสนทนา วิเคราะห์ปัญหาร่วมกับประชาชนเป็นการนำข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากขั้นตอนการศึกษาชุมชน มาวิเคราะห์ถึงปัญหาความต้องการและสภาพที่เป็นจริง ผลกระทบ ความรุนแรง และความเสียหายต่อชุมชน กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การกระตุ้นให้ประชาชนได้รู้เข้าใจ และตระหนักในปัญหาของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันก็คือ การจัดเวทีประชาคม เพื่อค้นหาปัญหาร่วมกันของชุมชน

๓. การวางแผน / โครงการ เป็นขั้นตอนให้ประชาชนร่วมตัดสินใจ และกำหนดโครงการ เป็นการนำเอาปัญหาที่ประชาชนตระหนัก และยอมรับว่าเป็นปัญหาของชุมชนมาร่วมกันหาสาเหตุ แนวทางแก้ไข และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจที่จะแก้ไขภายใต้ขีดความสามารถของประชาชน และการแสวงหาความช่วยเหลือจากภายนอก กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการแก้ไขปัญหา วิธีการวางแผน การเขียนโครงการ โดยใช้เทคนิคการวางแผนแบบให้ประชาชนมีส่วนร่วม

๔. การดำเนินงานตามแผนและโครงการ โดยมีผู้รับผิดชอบในการดำเนินการตามแผนและโครงการที่ได้ตกลงกันไว้ กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การเป็นผู้ช่วยเหลือสนับสนุนใน ๒ ลักษณะ คือ

๔.๑ เป็นผู้ปฏิบัติงานทางวิชาการ เช่น แนะนำการปฏิบัติงาน ให้คำปรึกษาหารือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงาน

๔.๒ เป็นผู้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน

๕. การติดตามประเมินผล เป็นการติดตามความก้าวหน้าของงานที่ดำเนินการตามโครงการเพื่อการปรับปรุงแก้ไขปัญหา อุปสรรคที่พบได้อย่างทันทั่วถึง กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การติดตามดูแลการทำงานที่ประชาชนทำ เพื่อทราบผลความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรค แล้วนำผลการปฏิบัติงานตามโครงการ หรือกิจกรรมไปเผยแพร่เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบ^{๑๔๘}

สนธยา พลศรี กล่าวว่า กระบวนการพัฒนา หมายถึง ขั้นตอนที่น่ามาใช้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับ ซึ่งโดยทั่วไปกระบวนการพัฒนาชุมชน มี ๗ ขั้นตอนดังนี้

^{๑๔๘} พิศนที ประทานชวนโน, การพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.cdd.go.th/director_cddnew/pison2/file.pdf/development.Pdf [๒๒ มิ.ย. ๒๕๕๔].

๑. การศึกษาชุมชน หรือชุมชนศึกษา หมายถึงการสำรวจและศึกษาวิเคราะห์ความจริงในข้อมูลต่างๆ ของชุมชน ทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองปัญหาและความต้องการของประชาชนในชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนต่อไป

๒. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การพัฒนาชุมชนโดยแท้จริงแล้วก็คือ การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนนั่นเอง ดังนั้น การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนจึงเป็นขั้นตอนสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องจากการศึกษาชุมชน

๓. การจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน เมื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนเรียบร้อยแล้ว ก็นำปัญหาที่ได้มาจัดลำดับความสำคัญ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการลงมือแก้ไขต่อไป

๔. การวางแผนและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชน การวางแผนและโครงการพัฒนาชุมชน เป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องจากการจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นขั้นตอนของการเตรียมการเพื่อจะแก้ไขปัญหาหรือดำเนินการพัฒนาชุมชนต่อไป

๕. การดำเนินงานพัฒนาชุมชน เมื่อพิจารณาวิธีดำเนินงาน และเห็นว่ามีความถูกต้องเหมาะสมดีแล้ว ขั้นตอนต่อมาก็คือ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดขึ้น ในขั้นตอนนี้ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องดำเนินการ ๒ ประการ ที่สำคัญ คือการบริหารโครงการ และการควบคุมและติดตามโครงการ

๕.๑. การบริหารโครงการ เป็นการนำวิธีการต่างๆ มาใช้เพื่อช่วยให้การดำเนินงานตามแผนและโครงการพัฒนาเป็นไปด้วยดี มีประสิทธิภาพ

๕.๒. การควบคุมและติดตามโครงการ เป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งของการพัฒนาชุมชน เพราะถ้าไม่มีการควบคุมและติดตามโครงการแล้ว โอกาสที่การดำเนินงานจะประสบปัญหาและไม่บรรลุเป้าหมายก็จะมีมากขึ้น

๖. การประเมินผลงาน เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการควบคุมการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนให้สามารถดำเนินการไปอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ตามขั้นตอนต่างๆ ที่วางไว้ หรือเป็นวิธีการสำหรับตัดสินว่ากิจการดำเนินไปด้วยความเจริญก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด และจะต้องดำเนินการต่อไปอีกมากน้อยเท่าไร จึงจะประสบผลสำเร็จ ดังนั้น การประเมินผลจึงเปรียบเสมือนกระจกเงาที่ส่องให้ผู้ปฏิบัติงานพัฒนา ได้มองเห็นถึงจุดเด่นและจุดด้อยของการดำเนินงานในทุกๆ ขั้นตอนของโครงการ และยังสามารถใช้ในการคาดคะเนผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อีกทางหนึ่งด้วย

๗. การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาชุมชนนับเป็นขั้นตอนสำคัญของกระบวนการพัฒนาชุมชน เป็นขั้นตอนที่น่าสังเกตซึ่งได้รับจากขั้นตอนก่อนๆ โดยเฉพาะในขั้นตอนการประเมินผลงาน มาหาแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้หมดไป ทั้งในโครงการที่กำลังดำเนินการอยู่ และโครงการที่จะดำเนินการต่อไป การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค มีแนวทางในการดำเนินการดังนี้

๗.๑ ดำเนินการแก้ไขทันทีที่พบว่าได้เกิดปัญหาและอุปสรรคขึ้น

๗.๒ จัดปัญหาและอุปสรรคไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะที่เกิดขึ้น

๗.๓ กำหนดลำดับขั้นตอนของการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในแต่ละปัญหา

๗.๔ ทำความเข้าใจกับผู้ที่เกี่ยวข้อง

๗.๕ เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้รับทราบปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น

๗.๖ บันทึกปัญหาและอุปสรรค การเตรียมการ และการแก้ไขปัญหาไว้ในรูปของรายงานหรืออื่นๆ^{๑๔๙}

สรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงไปสู่การลดปัญหา และความขัดแย้งให้น้อยที่สุดในการสร้างความเจริญให้ชุมชนโดยมีการกำหนดแผนงานเพื่อนำไปสู่ความเป็นมาตรฐานในการนำไปปฏิบัติพร้อมทั้งให้คนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาชุมชนโดยริเริ่มจากการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลที่เกิดขึ้น

๒.๓.๖ ทฤษฎีการพัฒนา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการพัฒนา ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎีการพัฒนาสังคม ซึ่งมีทฤษฎีที่สำคัญจำแนกได้ ดังนี้

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ มีสาระสำคัญคือ สังคมทุกสังคมจะต้องมีการปรับตัวอยู่เสมอเนื่องจากปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา หากสังคมไม่ปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงสังคมก็จะเสื่อมสลายไป

การปรับตัวของสังคม ได้แก่ การจำแนกแ่งบทบาทเพื่อให้มีหน่วยสังคมที่อิสระแก่คนมากขึ้นการทำให้สังคมมีเหตุผลมากขึ้น การผสมผสานทางวัฒนธรรม การสร้างความจำเป็นเฉพาะด้านมากขึ้น เป็นต้น ในขณะเดียวกันการปรับตัวของสังคมก็จำเป็นต้องรักษาดุลยภาพระหว่างการเปลี่ยนแปลงด้วย

ตัวชี้วัดสำหรับ บ่งชี้ความสามารถของสังคมในการปรับตัว ได้แก่ การมีบทบาทหรือหน่วยสังคมที่อิสระและมีความสามารถในการผสมผสานทางวัฒนธรรมได้มากขึ้น เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของสังคมที่พัฒนาแล้วและมีความสามารถในการปรับตัวไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่เหมือนกัน

ทฤษฎีการแพร่กระจาย มีสาระสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่งโดยมีองค์ประกอบของกระบวนการแพร่กระจายที่สำคัญ คือ นวัตกรรม การสื่อสาร เวลา และการเข้าสู่สมาชิกของสังคมใดสังคมหนึ่ง

องค์ประกอบที่สำคัญ คือ นวัตกรรม หรือ ความคิด วัตถุ สิ่งของ รวมทั้งรูปแบบวิธีการและแนวปฏิบัติที่บุคคลคิดว่าเป็นสิ่งใหม่ ซึ่งการยอมรับนวัตกรรมที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมีขั้นตอนเกี่ยวกับการตัดสินใจ ๕ ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑ ความตระหนักในการรับนวัตกรรม หรือทราบว่ามึนวัตกรรมประเภทหรือชนิดนั้นๆ เกิดขึ้น

ขั้นที่ ๒ เกิดความสนใจในนวัตกรรม เห็นได้จากการแสวงหาความรู้ในเรื่องนั้นเพิ่มเติม

ขั้นที่ ๓ ประเมินค่านวัตกรรม เป็นการประเมินข้อมูลที่ได้รับว่าสมควรจะรับหรือไม่อย่างไร หากนวัตกรรมไม่มีคุณค่าก็จะถูกละทิ้งไป

ขั้นที่ ๔ ทดลองใช้นวัตกรรม หากผลการประเมินได้รับการตัดสินใจว่ายอมรับแล้วก็จะเกิดการทดลองใช้นวัตกรรม หากผลการทดลองไม่เป็นที่พอใจ การตัดสินใจรับนวัตกรรมจะยุติลง

^{๑๔๙} สอนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๘๗ - ๑๒๕.

ขั้นที่ ๕ ถ้าปรากฏผลการทดลองเป็นที่พอใจ กระบวนการรับนวัตกรรมก็จะเกิดขึ้น

ทฤษฎีความขัดแย้ง มีสาระสำคัญคือ การพัฒนาสังคมมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่ความผาสุกของสมาชิกในสังคม หรือนัยหนึ่งคือเพื่อการเพิ่มโอกาสในชีวิตให้กับสมาชิกของสังคมนั้น โดยอาจแยกเป็นเป้าหมายก่อน เช่น ความเป็นธรรมเชิงเศรษฐกิจและความสะดวกสบายทางด้านวัตถุ การมีการศึกษาหรือความรู้ เป็นต้น แนวทางการพัฒนาตามแนวคิดนี้จะต้องพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขึ้นโดยให้ความสำคัญกับทรัพยากรเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากทรัพยากรเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา ดังนั้น ทรัพยากรที่ไม่เพียงพอหรือขาดแคลนจึงเป็นตัวสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการในสังคม

สำหรับตัวนำการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนา ตามแนวคิดนี้เห็นว่าควรเป็นผู้นำทางการเมือง เพราะบุคคลเหล่านี้อยู่ในตำแหน่งที่มีอำนาจ มีหน้าที่ในการวางแผนและกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ตามแนวคิดนี้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาจะดำรงความพัฒนาหรือความเจริญไวได้นั้น จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงจิตใจของคนในสังคมด้วย การเปลี่ยนแปลงจิตใจของคนนี้ขึ้นอยู่กับโครงสร้าง ถ้าโครงสร้างสังคมมีลักษณะยืดหยุ่นโอกาสที่บุคคลเปลี่ยนจิตใจก็มีมาก

ทฤษฎีพฤติกรรมนิยม มีสาระสำคัญคือ มุ่งทำการเปลี่ยนแปลงลักษณะบุคคลโดยเฉพาะลักษณะจิตใจ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ และแรงจูงใจ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงจะอาศัยกระบวนการสังคมที่ช่วยให้เกิดลักษณะบุคคลที่ต้องการ คือ การขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการทางที่มีขอบเขตกว้างขวางและยาวนาน แต่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตในสังคมของมนุษย์^{๑๕๐}

ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายทฤษฎีภาวะทันสมัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการพัฒนาไว้อย่างมากมาย ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาและได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ดังนี้

พัชรินทร์ ลีรสุนทร ได้กล่าวว่า ลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยประกอบด้วย :

๑. การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตจากแบบเรียบง่ายในสังคมจารีต ไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น
๒. เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเกษตรกรรมแบบยังชีพ หรือการทำทำการเกษตรในที่ดินแปลงเล็กเพื่อบริโภคในครัวเรือน เป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อขาย มีการจ้างแรงงานภายนอกครอบครัวหรือชุมชนแทนการใช้แรงงานในครอบครัว
๓. มีระบบอุตสาหกรรมในโรงงานและการใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น
๔. วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเป็นแบบเป็นทางการ
๕. เกิดเมืองเพิ่มขึ้นและการขยายตัวของสังคมเมือง
๖. มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน สาธารณูปโภค โรงเรียน โรงพยาบาล

^{๑๕๐} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, “ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

๗. เกิดชนชั้นกลางและผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เพิ่มขึ้น
๘. มีการเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อของคนจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ครอบครัว และชุมชนนิยม เป็นความคิดเชิงเหตุผล ปังเจกชนนิยมและวัตถุนิยม
๙. โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว
๑๐. สถาบันทางสังคมต่างๆ มีความสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น
๑๑. การจัดระเบียบทางสังคมใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษร มากขึ้นแทนที่บรรทัดฐานและวิถีประชาที่ใช้กันในสังคมจารีต^{๑๕๑}

สุทิพย์พร โชติรัตนศักดิ์ ได้กล่าวไว้ว่า ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) กับแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom Approach) แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมที่ผ่านมามีอยู่บนฐานความคิดของการพัฒนาสังคมกระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth-only Development Approach) โดยรวมศูนย์กลางการพัฒนาไว้ที่ส่วนกลาง ทิศทางในการพัฒนาส่วนใหญ่จึงถูกกำหนดจากรัฐบาลและเอกชนโดยอาศัยระบบทุนนิยมเป็นหลักและจากการที่แนวคิดการพัฒนากระแสหลักให้ความสนใจเพียงการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure Development) แบบตะวันตก การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization) ที่มุ่งเน้นในเชิงปริมาณหรือการเติบโตทางวัตถุเพียงด้านเดียว ประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างประเทศโลกตะวันตกจึงเข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบและทิศทางในการพัฒนา และถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวลงสู่ประเทศโลกที่สาม (The Third World) ซึ่งนับเป็นการเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมโลกเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่มาของการแพร่กระจายระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม^{๑๕๒}

ชนิดา รัชพลเมือง ได้กล่าวโดยสรุปกระบวนการสร้างความทันสมัยไว้ว่า กระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization Process) มีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. Modernization เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิรูป (Revolutionary Process) ของวิวัฒนาการทางสังคม
๒. Modernization เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน (Complex Process)
๓. Modernization เป็นกระบวนการที่เป็นระบบ (Systemic Process)
๔. Modernization เป็นกระบวนการในระดับโลก (Global Process)
๕. Modernization เป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนาน (Lengthy Process)
๖. Modernization เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน (Phased Process)
๗. Modernization เป็นกระบวนการสร้างความเป็นเอกพันธ์ (Homogenizing Process)
๘. Modernization เป็นกระบวนการที่ไม่ย้อนกลับ (Irreversible Process)

^{๑๕๑} พชรินทร์ สิริสุนทร, แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพฯ : สโมสร, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒.

^{๑๕๒} สุทิพย์พร โชติรัตนศักดิ์, ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีภาวะทันสมัยกับแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://web.bsru.ac.th/~sutipporn/works/Modernization-Theory.pdf> [๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๖].

๑๐. Modernization เป็นกระบวนการก้าวหน้า (Progressive Process)^{๑๕๓}

ดังนั้น แนวคิดทฤษฎีภาวะทันสมัย จึงแบ่งสังคมออกเป็นสองรูปแบบ กล่าวคือ สังคมประเพณีที่ด้อยพัฒนากับสังคมทันสมัยที่พัฒนาแล้ว ดังนั้นการพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization) เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะทางเดียว และเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้ระบบต่างๆ ในสังคมมีโอกาสได้ปรับตัวไปพร้อมกับการรักษาสสมดุลภาพ (Equilibrium) และความมั่นคง (Stability) ของสังคมซึ่งรูปจำลองของการพัฒนา (Development Models) ก็คือรูปแบบของสังคมเมืองที่ทันสมัย และพุ่งประเด็นไปที่เป้าหมายแรกของการพัฒนานั้นคือ ความเจริญทางเศรษฐกิจ (Development equates economic growth) โดยใช้ดัชนีชี้วัดที่สำคัญของการพัฒนา (Development Indicators) นั่นก็คือ รายได้ประชาชาตินั้นเอง สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่ เฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (Change for the better) เท่านั้นจึงจะเรียกว่า การพัฒนา ซึ่งต้องเกิดมาจากการวางแผน และการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนที่พึงประสงค์ และต้องสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย กระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization Process) โดยมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นสองระดับ คือระดับสังคมและระดับบุคคล

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งข้อดีและข้อเสีย ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายที่ได้รับอิทธิพลจากการแผ่ขยายอำนาจของประเทศตะวันตก เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างรวดเร็ว เช่นถนนหนทาง สาธารณูปโภคต่างๆ โรงพยาบาล และโรงเรียน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น ปัญหาที่ตามมาคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ ปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมต่างๆ อีกมากมาย

ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) ไว้อย่างมากมาย ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาและได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ดังนี้

พัชรินทร์ สิริสุนทร ได้กล่าวสรุปนิยามแนวคิดการพึ่งพาทั้งหลายไว้ว่า ความด้อยพัฒนานั้นเกิดขึ้นจากการที่ประเทศส่วนใหญ่ของโลกที่สามถูกดึงเข้าร่วมในระบบทุนนิยมระหว่างประเทศ ในฐานะประเทศบริวารของประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายและทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโลกที่สามเอื้ออำนวยต่อการถูกแสวงประโยชน์โดยประเทศพัฒนาแล้วดังกล่าว ยิ่งกว่านั้น โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมยังไม่ส่งเสริมการพัฒนาแบบทุนนิยมอีกด้วย ไดอิตอร์ เสงหาส (Dieter Seenghaas) เรียกประเทศเหล่านี้ว่า “ทุนนิยมอ่อน” ที่เรียกเช่นนี้ เพราะไม่มีสินค้าประเภททุน (Capital Goods) ที่ผลิตเองได้ต้องไปอาศัยประเทศพัฒนาแล้วโดยการนำเข้าจึงกลายเป็นตลาดสำคัญของสินค้าจากประเทศพัฒนาแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็ส่งวัตถุดิบไปให้ประเทศดังกล่าว ลักษณะเช่นนี้ยังเกิดขึ้นภายในประเทศด้อยพัฒนาระหว่างชนบทกับเมืองด้วย

^{๑๕๓} ชินดา รักษ์พลเมือง, แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา : กระบวนทัศน์ที่เปลี่ยนแปลง, เอกสารประกอบโครงการพัฒนาผู้นำด้านนโยบายการศึกษาและการพัฒนาขององค์กรสังคมมณฑล กรุงเทพมหานคร, (คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

การศึกษาทฤษฎีพึ่งพามีอยู่ ๓ แนวทางด้วยกัน และทุกแนวทางต่างมีท่าทีของการต่อต้านจักรวรรดินิยมอยู่ด้วยทั้งนั้น คือ

แนวทางแรก ได้แก่ การศึกษาแบบทุนนิยม โดยรวมเอาแนวนิยมต่างๆ เช่น ทศนะของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ความเป็นชาตินิยม โครงสร้างนิยมและพัฒนานิยมเข้าด้วยกัน แม้จะมีลักษณะของการต่อต้านจักรวรรดินิยม แต่ก็ยังมองเห็นโอกาสที่จะพัฒนาตามแนวทางของทุนนิยมต่อไปได้ โดยการปรับปรุงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองกับประเทศพัฒนาแล้วเสียใหม่ เพื่อมิให้ถูกเอาเปรียบทางผลประโยชน์หรือมูลค่าส่วนเกินไปมากนัก ทฤษฎีที่นำมาใช้วิเคราะห์ของแนวทางนี้ คือ ทฤษฎีโครงสร้างนิยม ซึ่งออสวัลโด ซังเกล (Oswaldo Sunkel) ได้ทำการศึกษาทั้งปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศและระบบทุนนิยมโลก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความพัฒนาและความด้อยพัฒนานั้น คือ แต่ละด้านของเหรียญเดียวกัน ดังนั้น การพัฒนา ความด้อยพัฒนา การพึ่งพา ความตกต่ำ และความแตกต่างทางพื้นที่ ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมโลกเดียวกัน การแก้ไขอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมโลกนี้ ทำให้เกิดการแบ่งขั้วเป็นศูนย์กลางและบริวารทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศ มีการได้เปรียบแบบพึ่งพาเกิดขึ้น

แนวทางที่สอง คือ การศึกษาแบบมาร์กซิสต์ โดยเน้นความสำคัญของภาวะนามธรรม เพราะเชื่อว่าการทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงนั้น จำเป็นจะต้องกำหนดตัวแบบหรือสมมติฐานขึ้นมาก่อน แล้วจึงทำการรวบรวมตัวเลข ข้อมูล และหลักฐานต่างๆ ของสภาพที่เป็นจริงมาอธิบายเปรียบเทียบให้เห็นนักทฤษฎีคนสำคัญที่ได้ทำการศึกษาตามแนวมาร์กซิสต์นี้ ได้แก่ อังเดร จี. แฟรงค์ (Andre G. Frank) ซึ่งสรุปความคิดได้ดังนี้

๑. การพัฒนาเศรษฐกิจของแต่ละประเทศจะไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องแบบเดียวกัน ประเทศด้อยพัฒนาขณะนี้ไม่ได้อยู่ในขั้นตอนที่ประเทศพัฒนาแล้วเคยผ่านมาก่อน และประเทศพัฒนาแล้วก็ไม่เคยด้อยพัฒนาแบบนี้มาก่อน แม้จะเคยเป็นประเทศที่ไม่พัฒนามาก่อนก็ตาม

๒. ความด้อยพัฒนามิได้สะท้อนถึงโครงสร้างของประเทศด้อยพัฒนา แต่เป็นผลทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับประเทศศูนย์กลางอันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการขยายระบบทุนนิยมโลกอันทำให้มีการแสวงประโยชน์จากแรงงานของประเทศบริวารผ่านทางการค้าที่ผูกขาด มีการทำลายระบบเศรษฐกิจและสังคมที่เลี้ยงตัวเองได้ (Self-subsistence) ของประเทศด้อยพัฒนาและเปลี่ยนประเทศด้อยพัฒนาเป็นแหล่งการสะสมทุนของประเทศศูนย์กลางและการพัฒนาของประเทศศูนย์กลาง

โดย แฟรงค์ ได้ตั้งสมมติฐานของการศึกษาไว้ดังนี้

๑. สิ่งที่แตกต่างกันในการพัฒนาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา ก็คือ ประเทศพัฒนาแล้วไม่เคยเป็นบริวาร แต่ประเทศด้อยพัฒนากำลังเป็นบริวารและมีข้อจำกัดหลายประการ

๒. ประเทศบริวารจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมดั้งเดิม ถ้ามีความผูกพันกับประเทศศูนย์กลางน้อยที่สุด

๓. ภูมิภาคที่ด้อยพัฒนาและมีลักษณะของสังคมศักดินามากที่สุดอยู่ในขณะนี้ก็เพราะเคยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมากกับเมืองหลักหรือประเทศศูนย์กลางมาก่อน

และ แฟรงก์ ได้เสนอให้ประเทศในลาตินอเมริกาแยกตัวอย่างเด็ดขาดออกจากความสัมพันธ์แบบ ศูนย์กลางกับบริวาร โดยการปฏิวัติทางสังคมนิยม

แนวทางที่สาม คือ การศึกษาที่ใช้ทั้งแนวแรกและแนวที่สอง ใช้แนวทางโครงสร้างทุนนิยมสำหรับวิเคราะห์และอธิบายสถานการณ์ที่เป็นรูปธรรมของการพึ่งพา และใช้แนวทางมาร์กซิสต์สำหรับกำหนดภาวะหรือตัวแบบนามธรรมของการพึ่งพา แนวคิดหลัก ก็คือ สภาพเฉพาะของสิ่งหนึ่ง จะถูกกำหนดเงื่อนไขโดยสภาพอื่นๆ ไป และใช้แนวคิดนี้กำหนดลักษณะที่แตกต่างกันของการพึ่งพา ซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก (ลักษณะการพึ่งพาเป็นสภาพเฉพาะ ส่วนกระบวนการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกเป็นสภาพทั่วไป)

เนื่องจากทฤษฎีพึ่งพานี้มีความหมายไว้มากเกินไปแตกต่างกันเป็นกลุ่มๆ ยังไม่เป็นทฤษฎีที่เป็น แนวเดียวกันในหลายๆ ประเด็น แต่ก็พอจะกล่าวถึงแนวคิดร่วมได้ว่ามีลักษณะสำคัญอะไรบ้าง ดังนี้

ประการแรก ได้แก่ สภาพเศรษฐกิจของประเทศบริวารอยู่ในภายใต้สิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศหรือเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลก การวิเคราะห์และทำความเข้าใจเศรษฐกิจของประเทศ เหล่านี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่มีกับประเทศศูนย์กลางด้วย ซึ่งมักจะเป็น ความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ของชนชั้นนำในประเทศบริวารกับประเทศศูนย์กลาง นอกจากจะมีลักษณะในการกอบโกยผลประโยชน์จากประเทศบริวารแล้ว ชนชั้นนำยังมีผลประโยชน์ ร่วมกัน และมีการเลียนแบบการดำรงชีวิตจากกันด้วย

ประการที่สาม ความไม่เท่าเทียมกันของประเทศสองกลุ่มจะมีมากขึ้น ทั้งใน ระดับประเทศระหว่างประเทศ ชนชั้น ภาค และกลุ่มชน คนรวยก็ยิ่งรวย คนจนจะจนมากขึ้น มี ความแตกแยกและขัดแย้งกันภายในสังคม^{๑๕๔}

ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs)

พัชรินทร์ สิริสุนทร ได้กล่าวสรุปทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs) ไว้ดังนี้

การที่ผู้รู้ได้หันมาใช้วิธีการใหม่ๆ ในการมองปัญหา ประกอบกับแนวคิดในเรื่องทฤษฎี พึ่งพาทำให้กรอบการพิจารณาและการอ้างอิงของทฤษฎีการพัฒนาแบบเดิมถูกวิพากษ์วิจารณ์โดย เฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดเกี่ยวกับความเจริญเติบโต แนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยและการ พัฒนาแบบเก่าที่เริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๖๐ โดยผู้สนใจในเรื่องการพัฒนาได้หันมาให้ความสำคัญกับ ความพอใจเรื่องความต้องการพื้นฐานตามแนวทางของ จาซอบ ไวนเนอร์ (Jacob Viner) เกี่ยวกับ วิธีการที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ (Humanitarian approach) ซึ่งถูกปฏิเสธมาแล้วเมื่อ ๒๐ ปีก่อน เพราะไม่มีใครเชื่อว่าจะเป็นไปได้

แนวความคิดในเรื่องความต้องการพื้นฐานนี้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์มากกว่าที่จะเป็นวิธีการ วิเคราะห์แนวความคิดนี้จะตีความหมายข้อมูลทั้งหมดในแนวทางที่แตกต่างไปจากวิธีที่เคยทำมา ก่อนและเป็นแนวความคิดที่เกิดวิพากษ์ตัวเอง (self-criticism) ขององค์การสหประชาชาติ

^{๑๕๔} พัชรินทร์ สิริสุนทร, แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม, เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชา พัฒนาสังคม, (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔ - ๒๐.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การแรงงานระหว่างประเทศและธนาคารโลก แนวความคิดนี้เป็นรูปร่างขึ้นมาได้โดยความพยายามของผู้รู้กลุ่มหนึ่ง ซึ่งประชุมกันที่เมืองโคโคยอค (Cocoyoc) ในประเทศเม็กซิโก ในปี ค.ศ. ๑๙๗๔ โดยถือว่าเป็นโครงการหนึ่งของกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบดั้งเดิม จากประสบการณ์หลายปีในการทำงานตามโครงการดังกล่าว ทำให้เกิดความแน่ใจว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจที่ใช้อยู่นี้ มีอาจทำให้ประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาให้ทันประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายได้ จากความแน่ใจดังกล่าวขององค์การระหว่างประเทศได้นำไปสู่การยอมรับว่า ไม่มีทางที่จะอุดช่องว่างระหว่างความร่ำรวยกับความยากจนได้ จึงควรลดวัตถุประสงค์ลงมาสู่ระดับที่ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ที่ยากจนพอมีปัจจัยทางวัตถุที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตก่อน ดังนั้น กลยุทธ์ใหม่จึงมุ่งสู่ความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ทั้งนี้ เพราะกลไกการตลาดที่มีอยู่นั้นสนองตอบเฉพาะความต้องการที่ได้มาจากการมีอำนาจซื้อเท่านั้น ไม่ได้สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าประกอบด้วย อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา สภาพการทำงาน และความมั่นคงทางสังคม

กลยุทธ์ของการพัฒนาดังกล่าวช่วยให้มีความสำนึกถึงสิทธิพื้นฐานของมนุษย์อันสอดคล้องกับหลักแห่งความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์และช่วยให้มีผลในแง่สร้างสรรค์อีกหลายๆ อย่างที่ถูกมองข้ามไปบ่อยๆ ตามความเห็นของผู้สนับสนุนแล้ว กลยุทธ์นี้ไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่การแก้ไขบางส่วนเท่านั้น เช่น ถ้ามาตรการช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอยู่ที่โครงการช่วยเหลือประชากรส่วนที่ยากจนที่สุด การให้ช่วยเหลือควรจะต้องคำนึงถึงความต้องการของประชากรที่เกี่ยวข้องด้วย โดยให้เขาได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งถึงความพอใจในความต้องการพื้นฐาน โดยที่นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า กลยุทธ์แห่งความต้องการพื้นฐานนี้จะต้องไม่เป็นที่เข้าใจอย่างอิสระแยกจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบพึ่งพา หากจะมีการนำเอาไปใช้จริง ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ถ้าใช้กลยุทธ์ใหม่นี้เป็นทางเลือกเพื่อใช้แทน ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศแบบใหม่ (New International Economic Order) ซึ่งเรียกร้องให้มีโดยประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น หรืออาจเปลี่ยนเป็นศูนย์บริการระหว่างประเทศของผู้ยากจน (International care service for the poor) การกระทำดังกล่าวอาจแก้ปัญหาความยากจนไปได้ แต่จะเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดนั้น ยังเป็นปัญหายากที่จะบอกได้ เพราะกลยุทธ์อันนี้ได้กล่าวถึงปัญหาหรือสาเหตุตลอดจนแนวทางแก้ไขในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยาก การแสวงหาประโยชน์และความแปลกแยก (Alienation) ต่างๆ ทั้งหลายทั้งหมดที่มีอยู่ ดังนั้น กลยุทธ์ความต้องการพื้นฐานจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ทั้งหมดที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันและความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์ในประเทศต่างๆ ในโลกนี้ ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการแบ่งปันทรัพยากร เทคโนโลยี และผลผลิตทั้งหมด^{๑๕๕}

สรุปได้ว่า การพัฒนา หมายความว่าถึงขบวนการ โครงการ หลักวิธีการ และกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ทั้งนี้โดยประชาชนเข้าร่วมมือและริเริ่มดำเนินการเอง โดยการปรับปรุงส่งเสริมให้ชุมชนใดชุมชนหนึ่งดีขึ้น หรือมีวิวัฒนาการดีขึ้น คือ เจริญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การพัฒนานั้น จะต้องพัฒนาทางด้านวัตถุ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ

^{๑๕๕} พชรินทร์ สิริสุนทร, แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม, หน้า ๙๒.

และด้านปัญญา สิ่งที่สำคัญในการพัฒนา คือการพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม จิตสำนึกมีเหตุผลมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

๒.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสมาชิกกลุ่ม

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา ได้ให้คำนิยามว่า กลุ่มคน หมายถึง การที่คนสองคนหรือมากกว่านั้น เข้ามาเกี่ยวข้องกัน และมีการกระทำต่อกันทางสังคมภายในชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วยความมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ความมุ่งหมายนั้นอาจจะเป็นการร่วมมือช่วยเหลือกันก็ได้หรืออาจจะเป็นศัตรูต่อกันก็ได้ แต่สิ่งที่ทำให้เกิดกลุ่มได้ คือ การกระทำต่อกันทางสังคม

ถ้าพิจารณาจากคำจำกัดความที่กล่าวมา จะเห็นว่า มีนิยามของกลุ่มต่างกันออกไปในข้อปลีกย่อย แต่โดยสรุปแล้ว ความหมายของกลุ่ม คือ กลุ่มจะต้องประกอบด้วยบุคคลอย่างน้อย ๒ คนขึ้นไป^{๑๕๖}

การเป็นสมาชิกกลุ่ม แนวความคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วม ของการรวมกลุ่ม พัฒนาอาชีพว่า เพื่อการผลิตซึ่งแตกต่างกันในแต่ละไปตามบทบาทหน้าที่ สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้ ผู้นำมีบทบาทให้การศึกษอบรมทั้งสมาชิกเก่าและใหม่ รวมทั้งผู้สนใจให้เข้าใจและรู้ซึ่งถึงอุดมการณ์ของกลุ่ม ต้องหมั่นคอยแถลงผลงาน และบริการของกลุ่มให้สมาชิกหรือบุคคลภายนอกได้ทราบ ชักชวนบุคคลที่อยู่ในวงสัมพันธ์เดียวกันเข้าเป็นสมาชิกรวมทั้งออกเยี่ยมเยียนสมาชิกเก่าเพื่อกระชับความสัมพันธ์ตามโอกาสอันควร ให้ความรู้ความเข้าใจแก่สมาชิกในกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดเพื่อบริการสมาชิกของกลุ่ม และจากการศึกษาการบริหารจัดการทุนแบบมีอาชีพ กรณีศึกษาของกลุ่มเพื่อการผลิตของผู้นำกลุ่ม การดำเนินงานของผู้นำกลุ่มมีความสำคัญต่อผลสัมฤทธิ์ของกลุ่ม^{๑๕๗}

สรุปโดยว่า สมาชิกกลุ่ม คือ องค์ประกอบที่ทำให้ทีมงาน หรือกลุ่มจะต้องประกอบด้วยบุคคลอย่างน้อย ๒ คนขึ้น กลุ่มจะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน คือ ทั้งบุคคล และกลุ่มจะต้องมีการปะทะสังสรรค์กันกลุ่ม จะมีความสนใจร่วมกันและกลุ่มจะมีแบบแผนต่อกัน คือ กลุ่มจะกำหนดหน้าที่ที่เป็นแบบแผนที่แน่นอน เช่น ความรับผิดชอบ หน้าที่ บทบาท เป็นต้น สิ่งสำคัญคือการปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่มจะทำให้กลุ่มสามารถดำเนินงานตามเป้าหมายไปได้อย่างประสบความสำเร็จในการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่ม

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๕.๑ งานวิจัยในประเทศ

สุมพร ปุณฺณาคม ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) กับหลักพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า หลักพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมคำสอนอาจนำไปประยุกต์ และใช้เป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการที่ดีทางด้านทรัพยากรมนุษย์ให้

^{๑๕๖} จิรพรรณ กาญจนะจิตรา, “รูปแบบการบูรณาการองค์ความรู้ และภูมิปัญญาด้านสุขภาพของชุมชนแห่งการเรียนรู้: กรณีศึกษาชุมชนสวนป่านาบุญ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๕๕).

^{๑๕๗} ทฤษฎีถอดประสบการณ์ความ พินพิวธิชีวิตคนตะวันออก (บ้านจ่ารุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง) ๒๕๔๙ หน้า ๒๙-๓๑.

ประสบความสำเร็จ ดังนี้ คือ ๑) อริยสัจ ๒) สัมปยุตธรรม ๓) อปริหานิยธรรม ๔) ทศพิธราชธรรม ๕) สังคหวัตถุ ๖) พรหมวิหาร ๗) หลักอริยปทัช ๘) หลักภาวะผู้นำ ๙) สาราณียธรรม ๑๐) ศีล ๑๑) ไตรสิกขา ๑๒) พละ ๑๓) อิทธิบาท ๔ ๑๔) หิริโอตตปเป ๑๕) ราชสังคหวัตถุ ๑๖) สมณะ-วิปัสสนา และสิ่งสำคัญของการสร้างระบบการปกครองที่ดี ไม่อาจอาศัยคุณสมบัติเป็นคนดีอย่างเดียวมาเป็นผู้นำบริหารบ้านเมืองได้อีก ต่อไปหากคนดีไม่ยึดหลักการปกครองโดยธรรมอย่างเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาดี หรือวิธีการปกครองหากแต่เน้นที่วัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายที่จะบรรลุ นั่น คือ ความเป็นธรรมในแผ่นดิน การมีจิตสำนึกของผู้นำ ผู้นำอำนาจทางคุณธรรมรูปแบบ หรือกลไกปกครองจะเป็นอย่างไรก็ได้ แต่กลไกนั้น จะต้องใช้อำนาจโดยมีธรรมะเป็นสรณะ ซึ่งแตกต่างกันตะวันตกที่เป็นระบบการปกครองที่ดี โดยเป็นระบบประชาธิปไตย ด้วยวิธีการเน้นสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นหลัก^{๑๕๘}

พันโทราชันย์ ธงชัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการในการลงบัญชีทหารกองเกินตามแนวสังคหวัตถุ ๔ ของหน่วยสัสดีอำเภอเมือง จังหวัดระยอง” ผลการวิจัยพบว่าผู้ที่มีการใช้บริการส่วนใหญ่ จะมีพื้นที่อาศัยอยู่นอกพื้นที่เทศบาลนครระยอง คิดเป็นร้อยละ ๗๐.๐ ผลการศึกษาประชาชนมีความพึงพอใจต่อการให้บริการในด้านทานเป็นอันดับแรก = ๓.๙๖ รองลงมาคือความพึงพอใจต่อการให้บริการในด้านปิยวาจา = ๓.๙๕ และสุดท้ายคือความพึงพอใจ ต่อการให้บริการในด้านอัตถจริยา = ๓.๗๖ โดยภาพรวมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก = ๓.๘๘ ด้านปัญหา และอุปสรรคการลงบัญชีทหารกองเกินหน่วยสัสดีอำเภอเมือง จังหวัดระยอง เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชาชนที่มีอาชีพทำการเกษตรกรรม และประมงน้ำเค็ม จึงทำให้ประชาชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ราชการควรจัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ประชาชนได้รับข่าวสารจากทางราชการ เพื่อประโยชน์ของประชาชน^{๑๕๙}

ปัญญาธร เอียรชัยพลกษ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กร : กรณีศึกษาโรงพยาบาลกรุงเทพ” ผลการวิจัยพบว่า การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานโรงพยาบาลกรุงเทพในภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ระดับคะแนนการเห็นด้วยเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านปิยวาจา ด้านสมานัตตตา ด้านทาน และด้านอัตถจริยา อยู่ในระดับมากทั้งหมดตามลำดับ ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านสังคหวัตถุ ๔ ของพนักงานโรงพยาบาลกรุงเทพกับความผูกพันต่อองค์กรมีความสัมพันธ์ในเชิงบวก โดยมีค่าสหสัมพันธ์อยู่ในระดับสูง ๒ ด้าน คือ ด้านปิยวาจาและสมานัตตตา อยู่ในระดับปานกลาง คือ ด้านทานและอัตถจริยา^{๑๖๐}

^{๑๕๘} สยมพร ปุณฺณาคม, “การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) กับหลักพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

^{๑๕๙} พันโทราชันย์ ธงชัย, “ความพึงพอใจของประชาชน ต่อการให้บริการในการลงบัญชีทหารกองเกินตามแนวสังคหวัตถุ ๔ ของหน่วยสัสดีอำเภอเมือง จังหวัดระยอง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๖๐} ปัญญาธร เอียรชัยพลกษ, “การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กร : กรณีศึกษาโรงพยาบาลกรุงเทพ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

พุกษา พุทธิรักษ์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการจัดหางานของรัฐตามหลักสังคหวัตถุ : กรณีศึกษาศูนย์จัดหางาน กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน” ผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจของประชาชน ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เปรียบเทียบความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการจัดหางานของรัฐ ตามหลักสังคหวัตถุ : กรณีศึกษาศูนย์จัดหางาน กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงานจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลพบว่า โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน ส่วนประชาชนที่มาใช้บริการจัดหางานที่มีสถานภาพสมรส สถานภาพการทำงาน ระดับการศึกษาและรายได้ที่ต่างกัน มีความพึงพอใจต่อการให้บริการการจัดหางานของศูนย์จัดหางาน กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงานตามหลักสังคหวัตถุ ๔ โดยภาพรวมแตกต่างกัน ข้อเสนอแนะพบว่า ด้านงาน ควรมีขั้นตอนการให้บริการเหมาะสมชัดเจน ด้านปิยวาจา ควรพูดจา ทักทายด้วยน้ำเสียงที่จริงใจสุภาพ ด้านอรรถจริยา ควรดูแลเอาใจใส่ผู้มาใช้บริการอยู่เสมอ ด้านสมานัตตตา ควรให้บริการโดยยึดกฎระเบียบตอบสนองความต้องการมีคุณธรรมประจำใจในการปฏิบัติงาน^{๑๖๑}

พันธุ์สมหมาย บัวจันทร์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์และยกระดับความพึงพอใจในการให้บริการประชาชนตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร ตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ประชาชนมีความพึงพอใจต่อการให้บริการด้านสมานัตตตตามากเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมา คือ ด้านงาน ด้านอรรถจริยาและลำดับสุดท้าย คือ ด้านปิยวาจา เมื่อเปรียบเทียบความพึงพอใจของประชาชนโดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลแล้ว พบว่า บุคคลที่มีระดับการศึกษา และรายได้ต่อเดือนต่างกัน มีความพึงพอใจต่อการให้บริการแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ สำหรับเพศ อายุ สถานภาพสมรส อาชีพ ประสบการณ์ในการมาใช้บริการ ประเภทของการมาใช้ ประชาชนของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร ได้แก่ การพัฒนาคุณภาพกำลังคน ซึ่งภาครัฐยังขาดทิศทางและนโยบายที่แน่ชัด ทั้งยังขาดความต่อเนื่อง ขาดการประสานงานและร่วมมือระหว่างหน่วยฝึกอบรมต่างๆ ทำให้การพัฒนาบุคลากรมีลักษณะต่างคนต่างทำไม่ตรงกับความต้องการ ผลที่ได้จึงตกอยู่กับประชาชนที่มารับการบริการและการฝึกอบรมด้านคุณธรรม และจริยธรรมในการพัฒนาคุณภาพคน ภาครัฐยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญ เจ้าหน้าที่จึงปฏิบัติงานตามหน้าที่แต่ปราศจากซึ่ง Service Mind แนวทางการปรับปรุงการให้บริการประชาชน ของสำนักงานเขตบางแค คือ เจ้าหน้าที่ควรพัฒนาด้านการบริการอย่างไม่หยุดยั้ง และเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น มีการแสดงออกที่เป็นมิตรและจริงใจ มีความยืดหยุ่นในการให้บริการ รวมทั้งเน้นการบริการ ที่

^{๑๖๑} พุกษา พุทธิรักษ์, “ความพึงพอใจของประชาชน ต่อการให้บริการจัดหางานของรัฐตามหลักสังคหวัตถุ : กรณีศึกษาศูนย์จัดหางาน กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

สามารถนำมาซึ่งความพึงพอใจแก่ผู้รับ และส่งผลย้อนกลับไปยังผู้ให้บริการ โดยทำให้รู้สึกว่าการได้ช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสิ่งที่มีความหมาย^{๑๖๒}

มณีนุช ไพรดี ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กร ของพนักงานบริษัท พรอพเพอร์ตี้ แคร่ เซอร์วิสเชส (ประเทศไทย) จำกัด” ผลการวิจัยพบว่า ความผูกพันต่อองค์กรของพนักงาน บริษัท พรอพเพอร์ตี้ แคร่ เซอร์วิสเชส (ประเทศไทย) จำกัดโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด ๓ อันดับแรก ได้แก่ ท่านรู้สึกภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทำงานในองค์กรนี้, ท่านปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถและดีที่สุด เพื่อให้องค์กรประสบผลสำเร็จ และท่านมีสัมพันธ์ภาพที่ดีกับเพื่อนร่วมงาน ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๐๙, ๔.๐๗ และ ๔.๐๗ ตามลำดับ และข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดได้แก่ องค์กรสนับสนุนให้ท่านมีโอกาสได้พบปะสังสรรค์กับเพื่อนพนักงานภายในองค์กรและผู้บริหารตามโอกาสสมควร ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๒๑ เมื่อเปรียบเทียบความผูกพันต่อองค์กร ของพนักงานโดยจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพการศึกษา รายได้ ระยะเวลาการทำงาน และฝ่าย/แผนกที่สังกัด พบว่า พนักงานที่มีสถานภาพส่วนบุคคลต่างกันมีความผูกพันต่อองค์กรไม่แตกต่างกันทุกด้าน ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังคหวัตถุ ๔ กับความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานพบว่า ปัจจัยด้านสมานัตตนา มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงมาก และปัจจัยด้านอัตถจริยาและปิยวาจา มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูง ส่วนปัจจัยด้านทานมีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับปานกลาง ผลการศึกษาแนวทางการนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงาน พบว่า องค์กรควรเพิ่ม ด้านทาน ด้วยการฝึกอบรมสร้างค่านิยม และวัฒนธรรมองค์กรให้กับพนักงาน ด้านปิยวาจา โดยปรับปรุงระบบการสื่อสารด้านการรับฟังความคิดเห็นจากพนักงานทุกระดับ ด้านอัตถจริยา องค์กรควรปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการทำงาน และปรับปรุงระบบการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และด้านสมานัตตนาควรปฏิบัติต่อพนักงานด้วยความเสมอภาค และเปิดโอกาสให้พนักงานปฏิบัติงานเหมาะสมตามศักยภาพของตน^{๑๖๓}

มานิตา สุขสำราญ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมของผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติภายในครอบครัว” ผลการวิจัยพบว่า ผู้ปกครองมีการปฏิบัติตนและอบรมสั่งสอนบุตร ตามหลักสมชีวิธรรม ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ หลักฆราวาสธรรม ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ และหลักทศ ๖ อยู่ในระดับมากในทุกเรื่อง แนวทางการนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติภายในครอบครัว ย่อมสร้างความเข้าใจภายในครอบครัว โดยปรับให้มีทัศนคติที่ดีต่อกัน มีความคิดเห็นตรงกันยอมรับซึ่งกัน และ

^{๑๖๒} พันตรีสมหมาย บัวจันทร์, “การวิเคราะห์และยกระดับความพึงพอใจ ในการให้บริการประชาชนตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๖๓} มณีนุช ไพรดี, “การนำหลักสังคหวัตถุ ๔ ไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานบริษัท พรอพเพอร์ตี้ แคร่ เซอร์วิสเชส (ประเทศไทย) จำกัด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

กันไม่ขัดแย้งกันเมื่อทำได้ดังนี้ สมาชิกในครอบครัวจะมีความปรารถนาดี ให้ความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน^{๑๖๔}

วชิรพงษ์ พลตื้อ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำหลักธรรมมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานส่วนท้องถิ่น อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ผลการวิจัยพบว่าส่วนใหญ่เห็นด้วยอยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ รัฐจะต้องให้ความสำคัญเป็นอิสระแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามหลักแห่งการปกครองตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ผลการวิเคราะห์การนำหลักธรรมมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานส่วนท้องถิ่นของอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวมทุกด้านปรากฏว่าอยู่ในระดับมากที่สุดซึ่งมีค่าเฉลี่ยเรียงจากมากไปน้อย ดังนี้ ธรรมด้านหลักธรรมด้านความลำเอียง (อคติ๔) ธรรมด้านหลักสังคัมสังเคราะห์ (สังคหวัตถุ ๔) ธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔) ธรรมด้านหลักธรรมเป็นเครื่องอยู่ (พรหมวิหาร ๔) ซึ่งผลวิเคราะห์ด้านหลักสังคัมสังเคราะห์ (สังคหวัตถุ ๔) พนักงานส่วนท้องถิ่นให้คำแนะนำเพื่อนร่วมงาน เพื่อประโยชน์ทั้งด้านส่วนตัว และด้านการปฏิบัติงานเอื้อต่อผู้ร่วมงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ให้คำแนะนำและให้บริการด้วยความเอื้อเฟื้อ พุดต่อเพื่อนร่วมงานโดยใช้วาจาสุภาพอ่อนโยน พุดต่อประชาชนผู้มาติดต่องาน โดยใช้วาจาสุภาพอ่อนโยน ประพฤติตนในการช่วยเหลือกิจการสาธารณะประโยชน์ วางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคลกาลและสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี รับผิดชอบร่วมกับผู้ร่วมงาน ในการปฏิบัติงานอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ประพฤติตนในสิ่งที่เป็ประโยชน์ แบ่งปันสิ่งของแก่คนที่ควรให้ อยู่ในระดับมากที่สุดทุกประเด็น^{๑๖๕}

ปรีชา สุตจิตร ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำหลักธรรมไปใช้ในการปฏิบัติงานของข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ที่ว่าการอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช” ผลการวิเคราะห์การนำหลักธรรมไปใช้ในการปฏิบัติงานของข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ที่ว่าการอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยรวมทุกด้านปรากฏว่าอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเรียงจากมากไปหาน้อยดังนี้ ด้านหลักธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ ด้านหลักธรรมสังเคราะห์ ด้านหลักธรรมเป็นเครื่องอยู่ ด้านหลักธรรมความละเอียด โดยผลการวิเคราะห์ด้านธรรม ที่ทำให้ประสบความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔) ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่มีความเต็มใจในการทำงานมีความขยันเอาใจใส่รับผิดชอบ และมีความรอบคอบในการทำงานให้การช่วยเหลือประชาชนให้การต้อนรับด้วยวาจาสุภาพมีการเสียสละ ในการทำงานมีความยินดีกับการต้อนรับประชาชน การเอาใจใส่ดูแลประชาชน มีการนำหลักธรรมไปใช้ในระดับปานกลางทุกประเด็น ด้านหลักสังคัมสังเคราะห์ (สังคหวัตถุ ๔) ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ให้การช่วยเหลือประชาชน ให้การต้อนรับด้วยวาจาสุภาพ มีการเสียสละในการทำงานเสมอต้นเสมอปลาย มีการนำหลักธรรมไปใช้อยู่ในระดับปานกลางทุกประเด็นส่วนในด้านหลักธรรม

^{๑๖๔} มานิตา สุขสำราญ, “การศึกษาพฤติกรรมของผู้ปกครอง นักเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติภายในครอบครัว”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

^{๑๖๕} วชิรพงษ์ พลตื้อ “ศึกษาการนำหลักธรรมมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ ของพนักงานส่วนท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

เป็นเครื่องอยู่ (พรหมวิหาร๔) ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่มีความเมตตาต่อประชาชน ให้คำแนะนำในงานที่มีความผิดพลาด มีความยินดีกับการต้อนรับประชาชน เอาใจใส่ดูแลประชาชน มีการนำหลักธรรมไปใช้อยู่ในระดับปานกลางทุกประเด็น และด้านหลักธรรมความลำเอียง (อคติ ๔) ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ไม่เห็นแก่พวกพ้อง และลำเอียงในการปฏิบัติงานไม่แสดงความลำเอียง เมื่อประชาชนมาติดต่องาน ไม่เห็นแก่อำิสสินจ้างไม่เกรงกลัวอิทธิพลในพื้นที่ มีการนำหลักธรรมไปใช้อยู่ในระดับน้อยทุกประเด็น^{๑๖๖}

สรุปได้ว่า จากการศึกษางานวิจัย ที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้ทราบว่า ความคิดเห็นของประชาชนที่มีธรรมาภิบาลพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลาง และขนาดย่อมแห่งประเทศไทย ตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการมีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้อง เช่น เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ และรายได้เป็นตัวแปรในความคิดเห็นของแต่ละบุคคล แต่จากผลการสรุปทุกอาชีพ มีความความผูกพันต่อองค์กรของพนักงาน บริษัทพรอพเพอร์ตี้ แคร้ เซอร์วิสเชส (ประเทศไทย) จำกัดโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ ของคนให้เกิดความรักเกิดความสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลทุกคน ร่วมสร้างสรรค์ประสานสังคมให้ดีขึ้น เป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคี ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังคหวัตถุสูตรอันประกอบด้วยหลักธรรม ๔ ข้อ คือ ทาน ช่วยเหลือด้านร่างกาย โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยของตนเอง ปิยวาจา พูดจาด้วยถ้อยคำที่สุภาพ เหมาะสมแก่บุคคล เวลาสถานที่พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ในทางสร้างสรรค์เกิดกำลังใจ อตถจริยา มีความเต็มใจในการให้บริการ ดูแลเอาใจใส่อย่างเต็มความสามารถ มีความกระตือรือร้นในการให้บริการตลอดเวลา และสมานัตตา มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๒.๕.๒ งานวิจัยต่างประเทศ

Seibert ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาผลผลิตใหม่ ๆ ล้วนต้องบูรณาการจากหลายๆ ฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิต หรือนวัตกรรมการผลิต” ผลการวิจัยพบว่า ผู้ผลิตแต่ละคนหรือผลการปฏิบัติงานของแต่ละคน แม้จะอยู่ในภายใต้กรอบเดียวกัน ก็น่าจะผสมผสานกันได้^{๑๖๗}

Gurung ได้วิจัยเรื่อง “ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในชุมชน Tarami ทางตะวันตกของประเทศเนปาล” โดยพบว่ากระแสแห่งความเจริญหรือการพัฒนาประเทศ อาทิ ความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองใน ค.ศ.๑๘-๑๙ มีผลการใช้ทรัพยากรของ

^{๑๖๖} ปรีชา สุตจิตร, “การนำหลักธรรมไปใช้ในการปฏิบัติงานของข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ที่ว่าการอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๑๖๗} Seibert, Scott Edward. “Social Interaction, Cross-Functional Integration and Project Performance in the New Product Development Process,” **Dissertation Abstracts International**, (55 (05) : 1320-A ; November, 1994).

เนปาลถูกทำลายไปมาก แต่อย่างไรก็ตามพบว่า ยังมีอีกหลายชุมชนที่มีความเข้มแข็งของระบบจารีตประเพณี และมีการใช้ปัญญาพื้นบ้านจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนให้อยู่ยืนยงอยู่ได้^{๑๖๘}

Jung-Yoon, Wong and Eng ได้วิจัยเรื่อง “ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์เป็นยุทธศาสตร์ในการเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ประสิทธิภาพในการวางแผนกระบวนการต่าง ๆ ส่งผลให้การดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้อย่างเต็มที่ เช่น การตลาดและเทคนิคสำหรับโครงการสินค้าหลักเปรียบเทียบกับบริษัทที่ทุ่มเทให้กับผลิตภัณฑ์ในระดับต่ำ อย่างไรก็ตามเพียงการดำเนินงานที่ดีเยี่ยมทางการตลาดของโครงการที่ได้รับการพัฒนาเพื่อสนับสนุนสินค้าที่มีอยู่เท่านั้นผลที่ได้จากการวิจัย พบว่า ความสามารถทางการตลาดที่ดีสัมพันธ์กับการวางแผนกระบวนการและประสิทธิภาพทางเทคนิคต่างๆ ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ส่วนความเสื่อมถอยของบริษัทนั้นงานวิจัยแนะนำว่า สำหรับบริษัทที่มีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายในระดับสูง มีความสัมพันธ์กันในระดับต่ำกับความสำเร็จทางการค้าของผลิตภัณฑ์สรุปด้วยการอภิปรายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง ทฤษฎีและการวิจัย^{๑๖๙}

Ilori, Oke and Sanni ได้วิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ในบริษัทคัดเลือกอาหารในประเทศไนจีเรีย” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่เป็นเครื่องมือสร้างที่เปราะบางแต่ที่เป้นไปได้ในระยะยาวถ้าบริหารจัดการได้อย่างถูกต้องการวิจัยครั้งนี้เพื่อประเมินการวางแผนและการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารใหม่ในอุตสาหกรรมอาหารของประเทศไนจีเรีย ซึ่งข้อมูลได้มาจากบริษัทอาหาร ๑๐ บริษัท ทางตอนใต้ของไนจีเรียโดยใช้แบบสอบถาม และการสัมภาษณ์ตามตาราง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่าบริษัทเหล่านี้ลงทุนระหว่าง ๐ ถึง ร้อยละ ๒.๕ ของการหมุนเวียนประจำปีในการวิจัยและการพัฒนา (Research and Development : R&D) จำนวน ๔ บริษัทลงทุนร้อยละ ๐.๕ อีก ๔ บริษัทใช้ทั้งหมด ๗ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การสร้างแนวคิด ๒) การกลั่นกรองความคิด ๓) การพัฒนาความคิดและการทดสอบ ๔) การพัฒนากลยุทธ์การตลาด ๕) การวิเคราะห์ทางธุรกิจ ๖) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ๗) ทดสอบการตลาดของกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ๘) บริษัทพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ โดยทีมผู้เชี่ยวชาญที่หลากหลายและหัวหน้าแผนกวิจัยและพัฒนา ส่วนมากจะประเมินโดยตรงกับการจัดการสูงสุดวิธีการใหม่ ๆ ส่วนมากจะทำให้ได้ผลเพิ่มขึ้นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้าในครั้งนี้คือ บริษัทอาหารต้องการเงินทุนในการวิจัยและพัฒนา อย่างเพียงพอและยังต้องการความไว้วางใจในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่อีกด้วยในความเห็นของความสัมพันธ์และอิสระในการกระทำที่เกี่ยวข้องของการสนับสนุนทางเทคนิคและ

^{๑๖๘} Gurung, Om Prasad. “Customary Systems of Natural Resource Management Among Tarami Magars of Western Nepal,” **Dissertation Abstracts International**, (57(07) :3096-A ; January, 1997).

^{๑๖๙} Jung-Yoon Kim, Veronica Wong and Teck-Yong Eng. “Product Variety Strategy for Improving New Product Development Proficiencies,” **Technovation**, (25(9) : 1001-1015 ; September, 2005).

ความสามารถในการผลิตที่เพียงพอควรจะได้รับ การจัดหาเตรียมไว้ให้ เพื่อคงไว้ซึ่งความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ^{๑๗๐}

Akgun, Lynn and Yilmaz ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้การทำงานเป็นทีมในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่และผลของความสำเร็จของผลิตภัณฑ์” ผลการวิจัยพบว่า ทฤษฎี Socio-Cognitive ซึ่งเป็นทฤษฎีการเรียนรู้เป็นกลุ่มและคณะสมมติฐานต่าง ๆ มากมายได้ถูกนำมาทดสอบเพื่อชี้ให้เห็นว่า ส่วนประกอบสำคัญความเข้าใจสังคม (การเรียนรู้ข่าวสารการเผยแพร่ข่าวสาร เครื่องมือข่าวสาร การไม่เรียนรู้ การคิด ความฉลาด การสร้างสำนึกและความจำ) จากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้เป็นทีมที่ดีเยี่ยมจากการศึกษาโครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ๑๖๕ โครงการ แสดงผลดังนี้ ๑) ส่วนประกอบของความรู้อย่างเข้าใจสังคมที่สำคัญแปดอย่างของการเรียนรู้ข่าวสาร การเผยแพร่ข่าวสาร อุปกรณ์เครื่องมือข่าวสาร ความจำความคิด การกระทำที่ไม่ได้เตรียมตัว ความไม่เรียนรู้ การสร้างสำนึกมีความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบย่อยของทีมสั่งการของระดับสูง “สร้างกระบวนการข่าวสารขึ้น” ๒) ความเฉลียวฉลาดของทีมมีความสัมพันธ์กับส่วนประกอบของทีมกระบวนการข่าวสาร ๓) กระบวนการข่าวสารก่อให้เกิดความสำเร็จเบื้องต้นของผลิตภัณฑ์ใหม่โดยได้ผลดีกว่าเครื่องมือข่าวสาร ทฤษฎีและการจัดการเกี่ยวข้องกับการวิจัยจะถูกนำมาอภิปรายต่อไป^{๑๗๑}

สรุปได้ว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ทำจากสื่ออกใหม่คุณภาพได้มาตรฐาน ทั้งด้านรูปแบบ ลวดลาย ความคงทน ความสวยงาม และประโยชน์ใช้สอยนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการสนับสนุนส่งเสริมด้านความรู้ ความเข้าใจ เพื่อนำนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสื่อออกเชิงพาณิชย์ทั้งจากภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนมีความมั่นคงทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยจึงนำแนวทางดังกล่าว มาปรับใช้ในการวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาสื่อออกเชิงพาณิชย์ จังหวัดนครราชสีมา เพื่อให้สามารถนำไปให้สมาชิกพัฒนาปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ของตนเอง และเพื่อเป็นการสร้างแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในงานหัตถกรรมการผลิตสื่อออกของชุมชน ได้ ไซเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนต่อไป

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

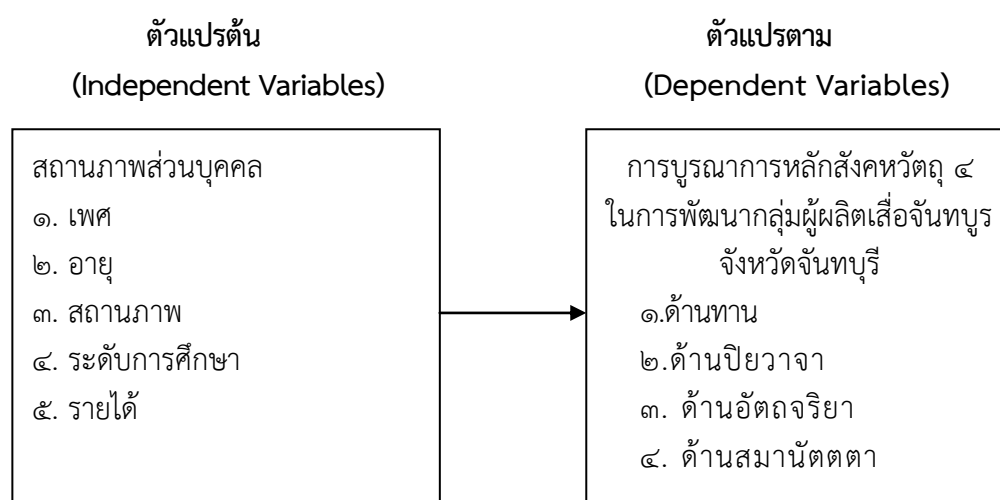
การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบูรณาการหลักสังคหวัตถุ ๔ ในการพัฒนา กลุ่มผู้สื่อ จังหวัดจันทบุรี” จากที่ได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำกำหนดเป็น กรอบแนวการวิจัย ซึ่งประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables) ตัวแปรตาม (Independent Variables) ดังนี้

๑.ด้านตัวแปรต้น (Independent Variables) ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล สถานภาพ ผู้ตอบแบบสอบถามซึ่งประกอบด้วยเพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้

^{๑๗๐} Ilori, M.O. J.S. Oke and S.A. Sanni. “Management of New Product Development in Selected Food Companies in Nigeria,” *Technovation*, (20(6) : 333-342 ; June, 2000).

^{๑๗๑} Akgun Ali, E. Gary S. Lynn and Cengiz, Yilmaz. “Learning Process in New Product Development Teams and Effects on Product Success : A Socio-cognitive Perspective,” *Industrial Marketing Management*, (35(2) : 210-224 ; February, 2006).

๒. ด้านตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้แก่ การบูรณาการหลักสังคหวัตถุ ๔ ในพัฒนากลุ่มผู้ผลิตเสื้อจันทบูร จังหวัดจันทบุรีโดยผู้วิจัยได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทได้แก่ ๑) ด้านทาน ๒) ด้านปิยวาจา ๓) ด้านอัตถจริยา ๔) ด้านสมานัตตตา

แผนภูมิที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย